

Հորիզոն

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 2015 | NOVEMBER 2015 | NOVEMBRE 2015

horiZon

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 125-ԱՄԵԱԿԻ ԲԱՑԱՌԻԿ

Բովանդակություն

Խմբագրական, էջ 2

Հ.Յ.Դաշնակցության Հիմնադիր երրորդու-
թիւնը, էջ 3

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՈՐՈՒՄ, էջ 4

Հ.Յ.Դաշնակցության 125-ամեայ գործու-
նէութիւնը տասնամեակներով, էջ 6

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության դերը
Հայաստանի Ա. Հանրապետության խորհրդա-
րանի եւ կառավարութեան ձեւաւորման գոր-
ծում, էջ 11

ՀԱՄՕ ԿԱՐԷՆԻ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Հ.Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ
1988-94 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ, էջ 15

ԱՇՈՏ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը որպէս կուսակցութիւն,
կամ՝ 21-րդ դարու մեծ մարտահրաւերը 125-
ամեայ կազմակերպութեան, էջ 35

Խ. ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

ԽՈՀԵՐ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒ-
ԹԵԱՆ 125-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ, էջ 43

ՎԻԳԷՆ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆ

Յաջորդական մարտահրաւերները.

«Միանա՞մ յանուն սուրբ գործի», էջ 49

ՎՐԷԺ-ԱՐՄԷՆ

Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Գանատայի մէջ, Պատմա-
կան համառօտ ակնարկ, էջ 51

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գանատայի շրջանի
կոմիտէութիւնները, էջ 57

«Մենք վառեցինք բագինը՝
որպէսզի հայրենի գեղերն ու քաղաքները
անոր նային, որպէսզի տանջուողները,
իրենց բռունցքները սեղմելով՝ դէպի հոն բարձրանան:
Մենք վառեցինք կրակը՝
որպէսզի ազատութեան ճամբան լուսաւորենք»:

ՌՈՒԲԵՆ ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ուխտապահներու ճանապարհով

Հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ չկայ ազգային գաղափարի մը շուրջ համախմբուած հաւաքականութիւն մը՝ ինչպիսին է Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը։ Մէկ դար ու քառորդ ազգային առաքելութիւն մը՝ լի բազում գոհողութիւններով։ 125-ամեայ ճանապարհի մը՝ աննկարագրելի խոյանքներով ու մահազուպարներով։

Ո՛վ է դաշնակցականը։ «Ի պահանջեալ հարկին, կեանքի գնովն իսկ ծառայելու հայրենիքին»... պարզ՝ այս մէկ նախադասութեան մէջ ամփոփուած ու կերտուած է Դաշնակցականի կերպարն ու ինքնութիւնը։

Այսօր չունինք մարդահամարը Դաշնակցական նուիրեալներու այն հոյլին, որոնք իրենց կեանքը հայ Ազատագրական պայքարի բազինին նուիրաբերելով, յաւերթօրէն ֆանդակեցին իրենց անունները հայոց պատմութեան էջերուն վրայ, գալիք սերունդներուն փոխանցելով հեռակայ սրբազան երազ մը իրագործելու աւանդը։

Իրենց արիւնն ու աւանդն է, որ այսօր կը յամենայ՝ Մշոյ, Սեմալի, Շէնիկի ծերպերուն, Ծովասարի, Սիփանայ եւ Անտոֆի բարձունքներուն, ուր կը յամենայ մարտնչող ֆետայիին կայլակած արիւնը, ուր ամէն մէկ ժայռի տակ՝ անշիւրիմ կը մնան դաշնակցական ռազմիկներու անիւնները։

Ահա, յեղափոխական նահատակներու այս հանգանակով զինուած, կը թեւակոխենք մեր 125-ամեակը։

Հայութեան համար պատմաբանական ամենէն ծանրակշիռ պահուն ծնունդ առաւ Դաշնակցութիւնը, ճիշդ այն ժամանակահատուածին՝ երբ համայնակուլ անէ-ացման վտանգին սեմին էր հայութեան գոյատեւելիութեան պատմական հոլովոյթը։ Այդ նգնաժամուն, շնորհիւ ապառաժեայ իր մարտիկներուն, Դաշնակցութիւնը վերստին խթանեց հայութեան կամքն ու դիմադրականութեան բնագոյնը։

Այդ օրէն ի վեր, Դաշնակցութիւնը իրաւամբ փաստեց, որ ինք կը մնայ ԳՈՐԾԷՆ ԾՆԱԾ՝ ԳՈՐԾԻ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ։

Արցախեան շարժման պողոկումը նոր էջ մը կը բանար հայ ազատագրական պայքարի պատմագրութեան մէջ։ Եւ Դաշնակցութիւնը անմասն չէր կրնար մնալ այդ շարժումէն։

Շարժման առաջին իսկ օրէն ան գորակոչի ենթակեց իր ուժերը, իսկ կռուի մարտահրաւերին անսացին երդուեալ Դաշնակցականներ, որոնցմէ շատեր այսօր կը հանգչին Նոաբլուրի իրենց յաւիտեանական հանգստավայրին մէջ։ Այո՛, ռազմադաշտ նետուեցան մեր «Լաւագոյն տղերքը»՝ Պետոն, Թաթուլ Կրպեանը, Բեկորը, Կարօտը, Դուշման Վարդանը, Կիւլիստանի արծիւ Շահէն Մեղրեանը եւ շատ ուրիշներ։ Գալիք ժամանակները պիտի հաստատեն, որ արցախեան ազատամարտի մարտունակութեան ռգեղէն դրօշակիրն ու մղիչ ուժը հանդիսացաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը։

Մուտք գործած ենք նոր դարակիզը։

Յառաջիկայ հանգրուանին, կուսակցութիւնը իր գործունէութեան կիզակէտը պիտի դարձնէ Հայ Դատի լուծման գերխնդիրը։ Այդ ճանապարհին վրայ Դաշնակ-

ցութիւնը իր ամբողջ ներուժով գորավիզ պիտի կանգնի անկախ հայրենիքին ու անոր պետական կառոյցները ամրացնելու գործընթացին, կազմակերպութեան բոլոր կառոյութիւնները ի սպաս դնելով Հայաստանի սահմաններու ապահովութեան ու հայրենի ժողովուրդին տնտեսական ու մշակութային բարգաւաճման ի խնդիր։ Պիտի մահառի Արցախն ու Հայաստանը վերամիացնելու տեսլականին ի խնդիր եւ 125-ամեայ բոլորանուէր յանձնառութեամբ պիտի պայքարի Հայկական պահանջատիրութիւնը արդար լուծման մը յանգեցնելու ի խնդիր։

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան գոյութեան բանական հանգանակը, 125-ամեայ գործունէութեան կիզակէտը, կը հանդիսանայ մէկ եւ միակ նպատակակէտ՝ Հայ Դատը։ Ազատութեան իրաւունքի եւ ազգային ինքնորոշման գիտակցութիւնը հայ ժողովուրդին մէջ անթեղելու յանձնառութիւնը՝ պարտականութիւնն է իւրաքանչիւր դաշնակցականի։

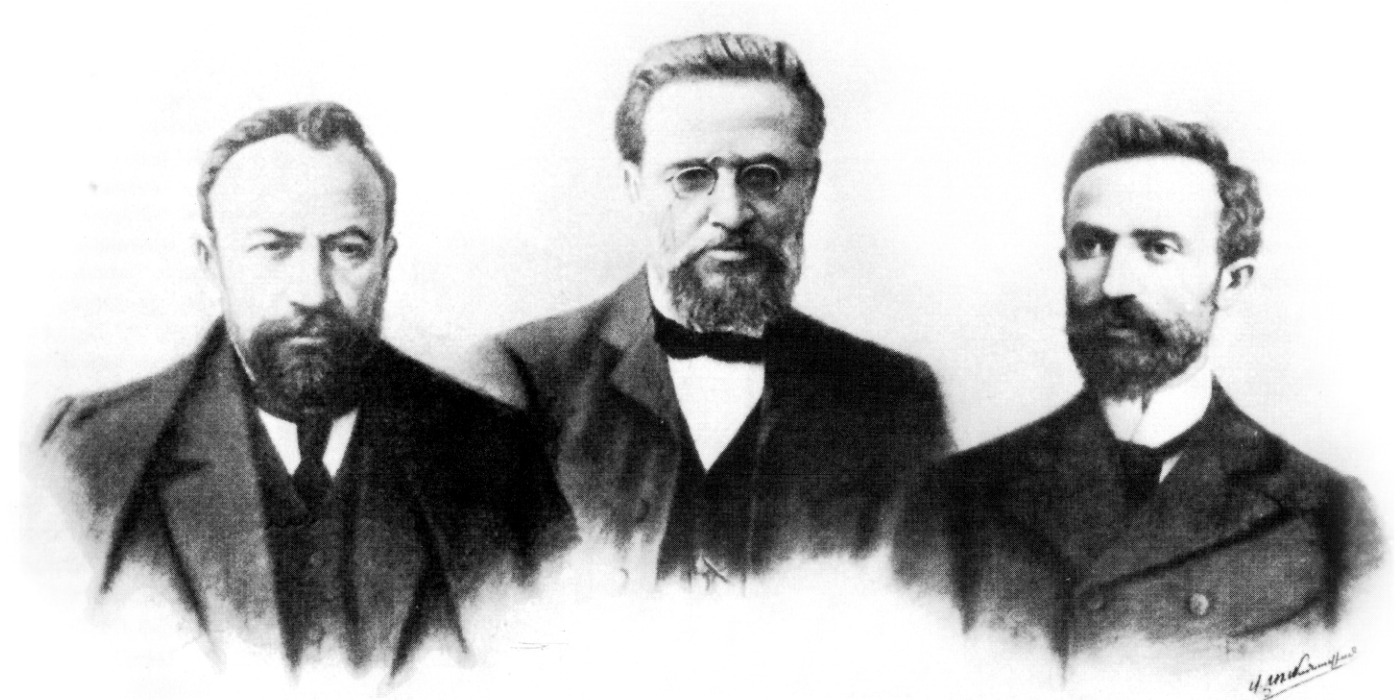
Ընկերավարական իր տեսութեան հաւատարիմ՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը հայ ժողովուրդի ազգային-ազատագրական պայքարը կը հիմնադրէ իր գաղափարաբանութեամբ։ Այս ուղղութեամբ, կուսակցութիւնը կ'առաջադրէ անհատի ազատութեան, ազգային ինքնորոշման, անկախ պետականութեան եւ մարդկային ընկերութեան համերաշխութեան նամբով ապահովել հայ անհատի ու հայ ժողովուրդի անկաշկանդ ու ազատ զարգացումը, զերծ անարդարութիւններէ ու շահագործումներէ։

Դաշնակցութիւնը կը գիտակցի, որ Հայ ազգի պահպանումը եւ բարգաւաճումը կարելի է իրականացնել ազգային պետութիւն ստեղծելու նամբով։ Այդ պետութիւնը պէտք է ծնունդ առնէ եւ յառնէ հայապատկան հողատաճէներու վրայ։ Հայապատկան կը կոչուին այն հողերը, որոնց վրայ այսօր կ'ապրի հայ ժողովուրդը եւ այն տարածքները՝ որոնց վրայէն բռնութեամբ տեղահանուած եւ բռնագաղթի ենթարկուած է հայութիւնը։ Դաշնակցութեան Ազգային գաղափարի համընդհանուր խորամիտքը կ'ենթադրէ հայապատկան հողերու վրայ հայկական պետութեան ստեղծում, որուն համար էականօրէն անհրաժեշտ է ազգահաւաք եւ հողահաւաք։

Դաշնակցութեան գաղափարախօսութեան հետեւորդ այսօրուան եւ վաղուան ուխտապահ սերունդներու պարտքը պիտի ըլլայ Արեւմտահայաստանի, Ջաւախքի, Արցախի ու Նախիջեւանի միջեւ հաստատուած ձեւագեղծուած սահմանները ի սպառ չէզոքացնել ու մէկ դրօշի ներքոյ անոնց վերջնական շաղկապումը իրականացնել։ Դաշնակցութիւնը կը հաւատայ, որ հայութեան լինելութեան յառաջիկայ հանգրուանի հրամայականը՝ հայութեան բոլոր հատուածներու հաւաքագրումն է պատնէշներուն դիմաց, որպէսզի՝ մշեցիներու, սասունցիներու, մարաշցիներու եւ կարնեցիներու շառաւիղները, մենք՝ հայերս, մեր անժամանցելի իրաւունքները պաշտպանելու եւ անոնց վերջնականապէս տիրանալու ճանապարհին՝ կանգուն եւ անխորտակ պահենք մեր դիմադրականութեան եւ գոյատեւելիութեան պատուարները, մինչեւ որ հաստատուի արդարութիւնը, մինչեւ որ հայութիւնը ազատօրէն շնչէ Ազատ, Անկախ եւ Միաւորուած Հայաստանի մէջ։

«Հորիզոն»

Հ.Յ.ԴԱՅՈՒՆԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍՈՒՄԻԱՆ ԶՕՐԵԱՆ (ՌՈՍԱՌՈՄ) 1867-1919

Ծնած՝ Գողթնի Յդնա գիւղը: Կը յաճախէ Մոսկուայի գիւղատնտեսական ճեմարանը, ուրկէ կը հեռացուի որպէս յեղափոխական: Թիֆլիսի մէջ կը դառնայ հիմնադիր ու գործօն դէմք Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութեան: Կ'անցնի ժընեւ, ուր կը վարէ Դրօշակի գործերը, իբրեւ խմբագիր, գրաշար եւ ցրուիչ: Կազմակերպչական գործով, որպէս սամովարի վաճառական կը գտնուի Կարին, ուր եւ կը հիմնէ ուսանողական միութիւններ:

Կը հաստատուի Պուլկարիա, Դաշնակցութեան եւ մակեդոնական յեղափոխականներու միջեւ համագործակցութիւն ստեղծելու՝ ընդդէմ Սուլթանի Համիտի լուծին. հոն, իր կնոջ՝ Լիզա Մելիք Շահնազարեանի հետ կը հիմնէ Հայ վարժարան մը:

Կովկասի մէջ կը մասնակցի Հայ-թաթարական կռիւններուն: Պարսկաստանի յեղափոխութեան ատեն կը բանակցի պարսիկ յեղափոխականներու հետ: Աւելի ուշ կը ղեկավարէ Պաքուի ինքնապաշտպանութիւնը:

Կը մահանայ բժաւոր տիֆէ, Թիֆլիս, 52 տարեկանին:

ՔՐԻՍՏԱՎՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ (ԷԼԷՆ, ԹՈՒՒԱՅ) 1859-1905

Ծնած՝ Գողթնի Վերին Ագուլիս գիւղը: Կ'աւարտէ Թիֆլիսի Ուսուցչական ճեմարանը, կը յաճախէ Մոսկուայի համալսարանը, ուր եւ կը ծանօթանայ Զաւարեանին: Վերադառնալով Թիֆլիս, կը զբաղի բանուորական խմբակներու զինամարզութեամբ:

Կը հիմնէ Երիտասարդ Հայաստան կազմակերպութիւնը անջատ հայ խմբակները միացնելու համար:

Կը դառնայ հիմնադիրներէն մէկը ՀԻԴաշնակցութեան եւ անոր Բիւրոյի անդամը մինչեւ իր եղբորական մահը: Կ'աքսորուի Բեսարաբիա, Ռումանիոյ Կալաց քաղաքին մէջ կը հրատարակէ Դրօշակ թերթի 3-րդ համարը, ապա կը դառնայ Դրօշակի երկարամեայ խմբագիրը: Կը գլխաւորէ Փոթորիկ ձեռնարկը (բռնի դրամահաւաք Հայ մեծահարուստներէ):

Կը յղանայ Սուլթանի Համիտը մահափորձի ենթարկելու գաղափարը: Կը զոհուի ռումբի փորձի պատուէ, Վիտոլ լերան վրայ, Պուլկարիա, 46 տարեկանին:

ՍԻՄՈՆ ԶԱՎԱՐԵԱՆ (ԱՆՈՒՌԱՆ) 1866-1913

Ծնած՝ Լոռիի Այգեհատ գիւղը: Կ'աւարտէ Մոսկուայի գիւղատնտեսական ճեմարանը: Թիֆլիսի մէջ, ՀԻԴ հիմնադիր ժողովներէն ետք կ'անցնի Տրապիզոն՝ տնօրէնի պաշտօնով, կը ձերբակալուի, կ'աքսորուի Բեսարաբիա:

Քրիստափորի ու Ռոստոմի հետ կը մշակէ կուսակցութեան ծրագիր-կանոնագիրը եւ մաս կը կազմէ ՀԻԴ Բիւրոյին մինչեւ իր մահը:

Պետական գիւղատնտեսի իր պաշտօնով յաճախակի ճամբորդութիւններէն օգտուելով՝ չըջաններու մէջ կուսակցական գործերու համար ուսումնասիրութիւններ կը կատարէ:

Որպէս գործիչ կը շրջի Կիւիկիոյ շրջանները: Կազմակերպչական գործով կը գտնուի Տրապիզոն, Ռումանիա, Ժընեւ, Կիպրոս, Լիբանան, Սուրիա, Եգիպտոս:

Ուսուցչական պաշտօնով կ'անցնի Մուշ եւ Սասուն ապա՝ Պուլիս, ուր միաժամանակ կ'աշխատակցի Ազատամարտ թերթին:

Յանկարծամահ կ'ըլլայ Պուլիս, խմբագրատուն երթալու ճանապարհին, 47 տարեկանին:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՈՐՈՒՄ

Հայաստան, հայ ազգի հայրենիքը, Միջին Արեւելքի ամէնէն հին երկիրներէն մէկն է: Տարածուած Սեւ, Կասպից եւ Միջերկրական ծովերուն միջեւ. ան կը կազմէ ինքնատիպ լեռնաշխարհ մը: Այնտեղ կազմաւորուած է հայ ժողովուրդը, անընդմիջաբար բնակած հազարամեակներէ ի վեր, կերտած պատմութիւն, քաղաքակրթութիւն եւ ազգային նկարագիր:

Հայաստանի աշխարհագրական դիրքն ու հայ ժողովուրդի պատմական ընթացքը, տարբեր քաղաքակրթութիւններու փոխազդեցութեան պայմաններու մէջ, նպաստած են ուրոյն՝ նիւթեղէն եւ հոգեւոր մշակոյթի մը զարգացման:

Հայ ժողովուրդի պատմութիւնը կը յատկանշուի իր ազգային պետականութեան պահպանման կամ անոր անկախութեան վերականգման տեւական պայքարով:

Հայութեան ընկերային ու ազգային կեանքի բնականոն հոլովոյթը ընդհանուր շրջադարձային երեւոյթը կազմեց այն իրողութիւնը, որ յատկապէս թուրանական ներխուժողները ոչ միայն աւերեցին երկիրը, այլեւ մեծազանգուած հաստատուեցան Հայաստանի մէջ: Անոնք փոխեցին Հայկական Լեռնաշխարհի ազգային միատարր նկարագիրը, դարեր շարունակ կասեցուցին հայ մշակոյթի ու քաղաքակրթութեան առաջընթացը եւ հայ զանգուածները ենթարկեցին ջարդի ու բռնադատութիւն, որուն հետեւանքով յառաջացան հայկական հոծ գաղթածախներ:

Այս ընթացքը շարունակուեցաւ օսմանեան բովանդակ տիրապետութեան շրջանին ու վճռական հետեւանք ունեցաւ հայ ժողովուրդի ճակատագրին եւ հայկական հարցի բնոյթին ու հոլովոյթին վրայ:

19-րդ դարու կիսուն Հայաստանը բաժնուեցաւ օսմանեան եւ ռուսական կայսրութիւններուն միջեւ: Այս իրավիճակը պատճառ դարձաւ հայութեան արեւմտեան եւ արեւելեան հատուածներու աւելիով տարանջատումին:

Օսմանեան բռնութիւններուն հետեւանքով եւ հայութեան զոյգ հատուածներու մտաւոր Զարթոնքով յառաջ եկաւ հայկական հարցի սկզբնական ըմբռնումը, որ կը պահանջէր հայութեան մարդկային տարրական իրաւունքներուն յարգումը: Օսմանեան պետութիւնը ոչ միայն չընդառաջեց հայ ժողովուրդի պահանջներուն, այլեւ՝ նոր բռնութիւններ կիրարկեց: Ինքնապաշտպանութեան տարերային մղումով բռնկեցան ապստամբութիւններ Արեւմտեան Հայաստանի տարբեր շրջաններուն մէջ:

Հայ ազգային ղեկավարութեան ճիգերուն շնորհիւ եւ Օսմանեան Թուրքիոյ մէջ մեծ պետութիւններու հետապնդած քաղաքական ու տնտեսական շահերուն հետեւանքով՝ Հայկական Հարցը ստացաւ միջազգային բնոյթ: Սակայն միջպետական ներհակ շահերու բերումով՝ Հայկական Հարցի լուծման ուղղութեամբ տարուած ճիգերը մնացին ապարդիւն: Այս իրողութիւնը եւ հայութեան քաղաքական գիտակցութեան զարթոնքը ծնունդ տուին Հայ Յեղափոխութեան:

Հայ Յեղափոխութիւնը նոր նկարագրով օժտեց Հայկական Հարցը՝ զայն վերածելով ազատագրական սեփական պայքարով հետապնդուող Դատի: Անիկա իր քաղաքական եւ ընկերային առաջադրանքներուն շուրջ փորձեց միացնել հայութեան բոլոր հատուածները՝ ստեղծելով իր անհատական թէ՛ հաւաքական իրաւունքներուն ամբողջական գիտակցութեան ու նախանձախնդրութեան տէր հայր: Հայ Յեղափոխութիւնը, որ թափ առաւ 1880-ական թուականներուն, ամբողջ

քառասնամեակ մը հանդիսացաւ հայ քաղաքական մտքին հնոցը եւ հայ մարտական կորովին ու կամքին դարբինը:

1890-ին հիմնադրուած Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը առաջադրեց համադրել հայութեան յեղափոխական ճիգը: Ծնոհիւ իր նպատատակասլաց գործունէութեան եւ նուիրեալներու զոհաբերումին, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը հանդիսացաւ Հայ Յեղափոխութեան փաստական դրօշակիրը:

20-րդ դարու սկիզբը սաստկացան ճնշումները նաեւ Արեւելեան Հայաստանի մէջ՝ նպատակ ունենալով փոխել Անդրկովկասի ազգային դիմագիծը ի վնաս հայութեան: Այս ճնշումներուն դէմ ծառացաւ հայ ժողովուրդը, չ. Յ. Դաշնակցութեան ղեկավարութեամբ:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, հաւատարիմ՝ մարդկային թէ՛ ազգային բոլոր իրաւունքներու յարգման սկզբունքին, հիմնական առաջադրանք դարձուց Փոքր Ասիոյ եւ Անդրկովկասի ժողովուրդներուն դաշնակցային առողջ համակցութիւնը եւ համերաշխ գործակցութիւնը:

Կրօնապետական ու ցեղապաշտ, վարդապետութիւններ դաւանող օսմանեան սուլթանական թէ՛ իթթիհատական վերնախաւը թրքական ծաւալապաշտութեան խոչընդոտ նկատեց հայ ժողովուրդը եւ զայն վերցնելու նպատակով, հրահրեց ու գործադրեց զանգուածային պարբերական ջարդեր:

Օգտուելով Առաջին Աշխարհամարտի առիթէն, ու պետական բծախնդիր ծրագրումով, Օսմանեան պետութիւնը ձեռնամուխ եղաւ Հայկական Հարցի արմատական լուծման՝ 1915ին սկսած Հայոց Յեղասպանութեամբ: Հայութեան տեղահանութեան ու ամբողջական բնաջնջումի այս քաղաքականութիւնը շարունակուեցաւ Թուրքիոյ կողմէ մինչեւ 1923: Արեւմտահայաստանը պարպուեցաւ հայութեանէն:

Համաթուրանական ծրագիրը իր լրումին չհասաւ սակայն: 1918-ին, հայ ազգի մնացորդացը վճռապէս ծառացաւ թրքական արշաւող բանակներուն դէմ, կասեցուց անոնց յառաջխաղացքը եւ նուաճեց Հայաստանի անկախութիւնը: Դարերու ընդհատումէն ետք, հայաստանի փոքր մէկ հողամասին վրայ, վերականգնեցաւ հայ ազգային պետականութիւնը:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, որ հիմնական դերակատարը եղաւ Հայաստանի անկախ հանրապետութեան կերտումին, մեկնելով պատմական փորձէն եւ առկայ իրավիճակէն, որդեգրեց Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի ստեղծման նպատակը:

1920-ին ստորագրուած Սեւրի դաշնագրով՝ միջազգային ճանաչում գտաւ հայ ազգին իրաւատիրութիւնը իր պատմական հայրենիքին նկատմամբ: Սակայն այս դաշնագրին Հայաստանի վերաբերեալ տրամադրութիւնները չիրականացան: Խորհրդային Ռուսիոյ եւ Քեմալական Թուրքիոյ մեղսակից յարձակումներուն ենթարկուելով՝ Հայաստանի Հանրապետութիւնը խորհրդայնացաւ, տեղի տալով ռուսական վերջնագրին առջեւ:

1923 թուականին, Լօզանի դաշնագրով՝ մեծ պետութիւնները փորձեցին թաղել Հայ Դատը:

Յեղասպանութեան հետեւանքով յառաջացած նոր սփիւռքը հետզհետէ ստեղծեց կազմակերպ կեանք՝ կրթական, մշակութային, կրօնական եւ ընկերային քաղաքական համապատասխան կառույցներով ու կազմակերպութիւններով: չ. Յ. Դաշնակցութիւնը գլխաւոր կերտիչը հանդիսացաւ վերոյիշ-

եալ կառույցներուն, ան անդիջող պայքար մղեց համայնավար գաղափարախօսութեան ամբողջատիրութեան եւ հայ ժողովուրդը մասնատելու անոր փորձերուն դէմ ու ծաւալեց բազմակողմանի գործունէութիւն Հայ Դատի հետապնդման մարզին մէջ:

Խոհրդային ամբողջատիրութեան շրջանին, հայ ժողովուրդը ու յատկապէս մտաւորականութիւնը ենթարկուեցան պարբերական բռնութիւններու եւ աքսորի, իսկ Հայաստանը մասնատուեցաւ՝ Արցախի, Նախիջեւանի եւ Զաւախքի արուեստական անջատումով: Այսուհանգերձ, Խորհրդային Հայաստանի ժողովուրդը զարգացուց հայ մշակոյթը, արուեստներն ու գիտութիւնը եւ վառ պահեց ազգային ինքնագիտակցութիւնը: Խորհրդային Միութեան լուծարումով, 1991ին վերանկախացաւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը: Արցախեան պահանջատիրութիւնը 1988-էն ասդին ստացաւ աննախընթաց թափ ոչ միայն Արցախի մէջ, այլեւ ամբողջ հայութեան մօտ: Ան փաստօրէն յանգեցաւ ազգային-ազատագրական պայքարի, որուն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը մասնակցեցաւ իր բոլոր միջոցներով եւ այդ պայքարին հաղորդեց գաղափարական յստակացում:

* * *

Հայ ժողովուրդի պատմութեան հոլովոյթի ներկայ հանգրուանին կը պարզուի հետեւեալ պատկերը:-

1- Հայաստանի Հանրապետութիւնը կը կազմէ Սեւրի դաշնագրով ճանաչուած ստացած եւ Ուիլսոնեան իրաւարարական վճռագրով սահմանափակուած Հայաստանի միայն մէկ փոքր մասը:

2- Հայ ազգի միայն մէկ մասը կ'ապրի Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ. հայապատկան բայց Հայաստանէն անջատուած հայրենի հողերու վրայ եւ Ռուսաստանի ու նախկին խորհրդային հանրապետութեանց տարածքին ապրող հայ բազմութիւններով կազմուած է ներքին սփիւռք մը, իսկ մնացեալ մեծածախ հայութեամբ՝ բաղկացած առաւելաբար Թուրքիոյ կողմէ բռնագրաւեալ հայկական հողերու բնակչութեան ժառանգորդներէն՝ առաջացած է Հայկական Սփիւռքը:

3- Արցախի Հայութիւնը կը պայքարի Ատրպէյճանի լուծէն ազատագրուելու եւ ազգային ինքնորոշման իր իրաւունքին միջազգային ճանաչումը ապահովելու համար:

4- Հայ ժողովուրդին դէմ Թուրքիոյ գործադրած Յեղասպանութիւնը դեռ է հատուցուած. ցեղասպանութիւնը նաեւ կը շարունակուի, որովհետեւ Սփիւռքի հայութիւնը զրկուած իր սեփական հայրենիքին մէջ ապրելու հնարաւորութենէն, ենթակայ կը մնայ ճոշուրմի սպառնալիքին:

5- Կը շարունակուի Թուրքիոյ կողմէ բռնագրաւուած հայկական հողերու ազգագրական պատկերին փոփոխութիւնը: Կը քանդուին կամ կոպիտ աղաւաղման կ'ենթարկուին բոլոր այն պատմական յուշարձանները, որոնք վկաներն են այդ շրջաններու հայկական պատկանելիութեան: Այս ձեւով կ'ոչնչացուի ինքնատիպ ամբողջ քաղաքակրթութիւն մը:

6- Միջազգային օրէնքը, Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան Ուխտը, եւ Մարդկային Իրաւանց Յայտարարութիւնը մասնաւորապէ՛ս ցեղասպանութեան մասին ՄԱԿ-ի 1948-ի համաձայնագիրը ցեղասպանական արարքները կը յայտարարեն ոճիր մարդկութեան դէմ եւ անոնց հետեւանք հանդիսացող ազգային հողամասերու իւրացումը կը նկատեն ապօրինի:

237... Աշխարհեան Դրօշակիր...

Միջազգային այդ օրէնքներն ու համաձայնագրերը անժամանցելի են եւ յետագարձ ուժ ունին. հետեւաբար՝ ի զօրու են հին թէ՛ նոր բոլոր պարագաներուն: Բովանդակ մարդկութեան եւ համաշխարհային խաղաղութեան ի խնդիր, անոնք պէտք է գործադրուին՝ իրենց տառով ու ոգիով. նախ՝ արդարութիւն գործելու ցեղասպանութեան զոհ դարձած ազգերուն, ապա՝ կանխելու համար նոր ցեղասպանութիւններ եւ մարդկութիւնը խնայելու նոր աղէտներէ:

7- Ազգերու ինքնորոշման իրաւունքը, որ մաս կը կազմէ Միացեալ Ազգերու Ուխտին, տրամաբանօրէն եւ իրաւականօրէն պէտք է կիրարկուի նաեւ հայ ազգին նկատմամբ: Հայ Դատի լուծումը ոչ միայն արդարութեան, Յեղասպանութեան դատապարտումին ու պատժարկման գործնական արտայայտութիւն է, այլեւ միջազգային իրաւունքի հարց մը՝ ազգերու ինքնորոշման անկապտելի սկզբունքին հիման վրայ:

8- Ներկայ Հայաստանի Հանրապետութիւնը Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան իրաւաժառանգորդն է եւ, իբրեւ այդպիսին, օրինական իրաւատէն է հայկական բռնագրաւեալ բոլոր հողատարածքներուն:

9- Հայաստանի Հանրապետութիւնը, որ կոչուած է դառնալու Հայ Դատի լուծման հիմնական կոռուանը, պետականութեան կայացման ներկայ հանգրուանին կը դիմագրաւէ իր անկախութիւնը ամրապնդելու, ժողովրդավարութիւն հաստատելու, ընկերային-տնտեսական ինքնորոշումն ու արդար համակարգ ձեւաւորելու եւ հայ ժողովուրդի մշակութային յառաջընթացը ապահովելու մարտահրաւէրներ:

10- Հայ Դատը ունի պատմական, բարոյական, իրաւական եւ քաղաքական էական երեսներ ու հիմնաւորումներ, եւ կը խտանայ հետեւեալ կէտերուն մէջ.

ա.- Ամբողջական Հայաստանի ստեղծում՝ արեւմըտեան եւ արեւելեան Հայաստանի հողամասերուն վրայ: Արցախի հարցի արդար լուծումը կը հանդիսանայ Հայ Դատի հանգրուաններէն մէկը:

բ.- Սփիւռքի տարագիր հայութեան համախմբում՝ իր հայրենի հողերուն վրայ:

գ.- Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի կերտում:

Հ.Յ.Դաշնակցութեան 125-ամեայ գործունէութիւնը տասնամեակներով

ԿԱԶՄԱԽՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆ 1890-1900

1890-ի դարնան ամիսներուն, Թիֆլիսի մէջ, բազմաթիւ հանդիպումներէ ետք, ծնունդ կ'առնէ Հայ յեղափոխականների դաշնակցութիւնը, որ իր շուրջ կը համախմբէ ազգային-ազատագրական պայքարին մէջ նետուած շարք մը հայկական կուսակցութիւններ ու խմբաւորումները՝ նպատակաւ ունենալով դեկավարել թրքահայաստանի ազատագրական պայքարը: 1890-92, նորաստեղծ կուսակցութեան կը հեռանան հնչակեանները եւ այլ ծայրայեղ ազգայնական թերութիւնով խմբաւորումներ:

1892-ի ամրան, Թիֆլիսի մէջ կը գումարուի կուսակցութեան անդրանիկ Ընդհանուր ժողովը: Այս ժողովին է, որ կուսակցութիւնը վերջնականապէս կը ստանայ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն անուանումը եւ կ'օժտուի իր ծրագրով ու կանոնագրով: Ժողովը նաեւ կ'որոշէր կազմակերպականօրէն ապակեդրոնացեալ դրութիւնը: Կուսակցութեան պաշտօնաթերթը կը դառնայ «Դրօշակ»ը:

Կուսակցութիւնը շուտով կը տարածէ իր գործունէութիւնը Տարօնէն մինչեւ Կ. Պոլիս: 1892-էն ետք, Արեւմտահայաստանի մէջ արդէն իսկ կազմաւորուած են դաշնակցութեան մարտական, ֆետայական առաջին խումբերը: Տարօնի մէջ իրենց խումբերով թշնամին կը պատուհասեն՝ Արաբօ, Սերոր Աղբիւր, Գէորգ Չաուշ, Անդրանիկ... իսկ Վասպուրականի մէջ Պետօ, Վարդան, Վազգէն, Գայլ Վահան...

1896-ին միջազգային ընտանիքի ուշադրութիւնը Հայկական Հարցին վրայ կեդրոնացնելու նպատակով, տեղի կ'ունենայ Պանք Օթոմանի գրաւումը:

1897-ին, հայ անգէն հայդուկներու մահուան պատճառ դարձած քիւրտ մարտիկ ցեղը պատժական յարձակման կ'ենթարկուի Դաշնակցութեան 253 հոգինոց մարտական գունդին կողմէ: Յաջողութեամբ պսակուած արշաւանքը, իբր գլուշացում, խոր ներգործութիւն կ'ունենայ այլ քրտական ցեղախումբերու մօտ:

1898-ի ամրան Թիֆլիսի մէջ կը գումարուի կուսակցութեան երկրորդ Ընդհանուր ժողովը, ուր կ'որոշուի ծաւալուն թափ տալ արտասահմանի մէջ Հայ Դատի քարոզչութեան: Նոյն ժողովին կը մշակուին կուսակցութեան կազմական կանոնները (կանոնագիր):

1892-1900 երկարող ժամանակաշրջանը հանդիսացաւ դաշնակցութեան կազմակերպական բերեղացման եւ դաշնակցական տիպարի կազմաւորման շրջանը: Այս հանգրուանին ձեւ կ'առնէ նաեւ դաշնակցական ֆետայի կերպարը:

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵԼՈՒ ՇՐՋԱՆ 1900-1910

1900-ին եւ յաջորդող տարիներուն, թրքական լուծին դէմ հայդուկային գործողութիւնները կը շարունակուին: 1900-1901, դաշնակցութիւնը մուտք կը գործէ եւ իր գործունէութիւնը կը ծաւալէ Կիլիկիոյ, Խարբերդի եւ Երզնկայի շրջաններուն մէջ:

1900-ի Հոկտեմբերէն սկսեալ, կուսակցութեան հիմնադիրներէն Քրիստափոր Միքայէլեանի ջանքերով, Փարիզի

մէջ կը սկսի հրատարակուիլ ֆրանսերէն «Փրօ Արմենիա» հանդէսը, իբրեւ միջազգային օտարալեզու բանբեր Հայ Դատին:

1902-ին սկիզբ կ'առնէ Արեւելահայաստանէն դաշնակցական գինատար խումբերու առաքելութիւնը, որուն նպատակն էր գէնք եւ գինամթերք փոխադրել եւ գինել արեւմտահայերը:

1903-ի Յուլիս-Օգոստոս ամիսներուն, հայկական եկեղեցական կալուածներու բռնագրաւման ցարական հրամանագրին դէմ, Դաշնակցութիւնը ոտքի կը հանէ կովկասահայութիւնը: Ցարական կառավարութիւնը ի վերջոյ կը հրաժարի իր մտադրութենէն:

1904-ի Փետրուար-Մարտ ամիսներուն Սոֆիայի մէջ կը գումարուի կուսակցութեան երրորդ Ընդհանուր ժողովը, ուր կ'որոշուի ահաբեկել Սուլթան Համիտը:

1904-ին, թրքական հետեւողական ճնշումներուն իբր հակադարձութիւն, Սասնոյ ժողովուրդը գէն ի ձեռին պատնէշի վրայ է: Ապստամբութեան մղիչ ուժն ու ոգին Դաշնակցութիւնն է:

1905-ին կը բռնկին հայ-թաթարական բախումները Բաքուի մէջ, որոնք շուտով կը տարածուին ամբողջ Անդրկովկասի տարածքին: Ծնորհիւ Դաշնակցութեան եւ իր մարտական դեկավարներու յանդգնութեան, ինքնապաշտպանութեան գործը յաջողութեամբ կը պսակուի եւ մեծ հարուած կը տրուի թշնամիին:

1905-ին, Օսմանեան Թուրքիոյ պատմութեան մէջ, իր նախընթացը չունեցող Սուլթանին դէմ Դաշնակցութեան կազմակերպած ուժային մահափորձը թշեւ կը ձախողի, սակայն խոր ազդեցութիւն կը թողու Սուլթանին եւ անոր յետագայ գործունէութեան վրայ:

1907-ին, թրքական ուժերուն դիմադրելու միջոցին, կը նահատակուի ֆետայի հայդուկապետ Գէորգ Չաուշը: Թշնամիին մօտ առասպելական համբաւի տիրացած այս հայդուկապետին կը տրուի պետական-պաշտօնական թաղում:

1907-ին, Վիեննայի մէջ կը գումարուի ՀՅԴ չորրորդ Ընդհանուր ժողովը: Այս ժողովին կ'որոշուի արեւելահայաստանի դատի հետապնդումը, կը վերամշակուի ծրագիրը, կ'ընդունուի ընկերավարութիւնը որպէս գործնական նպատակ եւ կ'որոշուի մասնակցել Պարսկաստանի յեղափոխական շարժման:

1907-ի վերջերը, Դաշնակցութեան հրաւերով, թուրք եւ ոչ թուրք ընդդիմադիրներ կը մասնակցին «Օսմանեան կայսրութեան ընդդիմադիր տարրերու համագումար»ին, ուր կ'որոշուի գահընկէց ընել Սուլթանը եւ հաստատել ժողովրդավար կարգեր:

1908-ի Հոկտեմբերին, Պրիւքսէլի մէջ գումարուած Ընկերավար Միջազգայնականի ժողովին մասնակցելով, Դաշնակցութիւնը կը դառնայ այդ կազմակերպութեան լիիրաւ անդամ, իբր ընկերավարական արեւելում ունեցող կուսակցութիւն:

1900-1910, Դաշնակցութեան գործունէութիւնը աշխարհագրականօրէն ծաւալելով հասաւ մինչեւ Միացեալ Նահանգներ: Այս ժամանակաշրջանը յատկանշուեցաւ ժողովրդական լայն շրջանակներուն քաղաքական կազմաւորում տալու գծով:

ԽԱՆԱՍՈՐԻ ԱՐԵՆԱՆՔԻ ՀՐԱՄԱՆԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

ՕՐՀԱՍԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒ ԾՐՋԱՆ 1910-1920

1910-ին, Միացեալ Նահանգներու Պոսթըն քաղաքին մէջ, Է. Ակնունիի ջանքերով, կը հիմնուի Հայ Օգնութեան Միութիւնը (ՀՕՄ), որ ժամանակի ընթացքին, դարձաւ հայ կեանքի մեծագոյն կանացի կազմակերպութիւնը, իբրեւ դրօշակիրը Դաշնակցութեան բարեսիրական գործունէութեան:

1912-ին, Դաշնակցութիւնը վերջնականապէս իր կապերը կը խզէ Իթիթհատականներուն հետ:

ՀՅԴ արտասահմանեան քարոզչութեան շնորհիւ, մեծ տէրութիւնները կը բարձրացնեն հայկական բարենորոգումներու հարցը: Հայաստան կը զրկուի երկու եւրոպացի քննիչներ, սակայն Ա. Աշխարհամարտի բռնկումը պատճառ կը դառնայ, որ այս գործը իր սաղմին մէջ մահանայ:

1914 Յուլիս-Օգոստոս ամիսներուն, Կարինի մէջ տեղի կ'ունենայ ՀՅԴ 8-րդ Ընդհանուր ժողովը, որ կը վերահաստատէ նախորդ Ընդհանուր ժողովի այն որոշումը՝ ըստ որուն, պատերազմի պարագային, իւրաքանչիւր պետութեան քաղաքացի պէտք է կատարէ քաղաքացիական իր պարտաւորութիւնները իր պետութեան նկատմամբ:

1914-ին, ռուսական բանակին զուգահեռ հայ կամաւորական գունդերու կազմութեան գործընթացին մէջ գլխաւոր ներդրումը կը կատարէ Դաշնակցութիւնը եւ կը ղեկավարէ կամաւորական այս շարժումը:

1915-ի եղեռնին, թրքական ջարդերուն զոհ կ'երթայ Դաշնակցութեան Արեւմտահայաստանի մտաւորականութեան ու ղեկավարութեան, ինչպէս նաեւ մարտական սերունդի կարեւոր մէկ հատուածը, որ մինչեւ վերջ մնաց պատնէշի վրայ, եւ բաժնեց սեփական ժողովուրդին ճակատագիրը:

1918-ին, ռուսական զօրքերու նահանջին ետք, թրքական յառաջացող զօրքերուն դէմ առանձին մնացած հայ ժողովուրդի ուժերը կը կազմակերպէ եւ մարտի կը մղէ Դաշնակցութիւնը, ղեկավարութեամբ Արամ Մանուկեանի: Արիւնայեղ եւ օրհասական ճակատումներէ ետք թրքական զօրքը պարտութեան կը մատնուի: Մայիս 28-ին, կը հռչակուի Հայաստանի անկախութիւնը: Անկախութեան երկամեայ շրջանին, հիմը կը դրուի հանրապետութեան պետական կառոյցներուն:

1918 Նոյեմբեր 1-ին, դաշնակցական ընտանիքի զաւակներուն կողմէ Պոլսոյ մէջ հիմը կը դրուի Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութեան (ՀՄԸՄ), որ յետագային պիտի դառնար սփռութեամբ հայութեան մարզական ամենէն ժողովրդական կազմակերպութիւններէն մէկը, իր գործունէութեամբ ստարեկով ամբողջ սերունդներու հայեցի դաստիարակման գործին:

1920-ի Դեկտեմբեր 2-ին, թրքական մուրճին եւ ռուսական սալին միջեւ մնացած Հայաստանը փրկելու նախանձախնդիր, Դաշնակցութիւնը կը նախընտրէ կառավարութիւնը փոխանցել խորհրդային իշխանութիւններուն:

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆ 1920-1930

1921, Փետրուար 18-ին, Հայաստանի մէջ կը պայթի Փետրուարեան ժողովրդային ապստամբութիւնը, ընդգէմ համայնավար բռնակալութեան: Դաշնակցութեան ղեկավարութեամբ, ապստամբութեան յաջորդող 40 օրերուն, կը կազմուի «Հայրենիքի փրկութեան կոմիտէ»-ն: Յամառ կռիւներէ ետք, Ապրիլ 2-ին, դաշնակցական ուժերը կը լքեն Երեւանը, եւ շուրջ 12 հազար հոգի Զանգեզուրի վրայով կ'անցնի Պարսկաստան:

1921 Յուլիս 10-ին, կը պարտուի Հայաստանի Հանրապետութեան վերջին ամրոցը՝ Լեռնահայաստանը: Գարեգին Նժդէհի առաջնորդութեամբ՝ Դաշնակցութեան ուժերը, մտաւորականութիւնն ու կառավարութեան ուժերը կ'անցնին Պարսկաստան:

1921-1925, Դաշնակցութիւնը անցաւ Պուքրէշի եւ Վիեննայի խորհրդաժողովներէն՝ հասնելու համար 1924-ի Դեկտեմբերէն 1925-ի Յունուար Փարիզի մէջ գումարուած 10-րդ Ընդհանուր ժողովին, մինչ այդ, ի միջի այլոց, կազմակերպելով Հայոց Յեղասպանութեան պատասխանատու թուրք ղեկավարներու պատուհասումն ու ահաբեկումը: Փարիզի Ընդհանուր ժողովին կը ձեւաւորուի Դաշնակցութեան սփիւռքեան գործունէութեան նախագիծը:

1928 Մայիս 28-ին, Եգիպտոսի մէջ, Դաշնակցութեան ղեկավար գործիչներու նախաձեռնութեամբ կը հիմնուի Հայ կրթական եւ հրատարակչական Համագգային ընկերութիւնը, որ մեծ դեր ունեցաւ Դաշնակցութեան շունչով սնած ամբողջ սերունդները կազմաւորման գործին մէջ:

Դաշնակցութեան Հայաստանի մայր կազմակերպութիւնը մինչեւ 1928 (եւ տակաւին ցրուած վիճակի մէջ մինչեւ 1933) շարունակեց իր գոյութիւնը:

ՄՓԻԻՌԵԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐՈՒ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆ 1930-1940

1933-ի Փետրուար-Մարտ ամիսներուն, Փարիզի մէջ գումարուած ՀՅԴ 12-րդ Ընդհանուր ժողովին, կ'որոշուի այն ռազմավարական ուղեգիծը, որ Միացեալ Հայաստանի ազատագրութեան համար, խորհրդային լուծին դէմ պայքարելու հրամայականը ընդունելով հանդերձ, պայքարի թափը պէտք է կեդրոնացնել Թուրքիոյ դէմ: Նաեւ, հայրենի ժողովուրդի ֆիզիքական ապահովութեան մտահոգութեամբ, կ'որոշուի դադարեցնել հայաստանեան գործունէութիւնը:

1933-ի գարնան, Ընդհանուր ժողովէն անմիջապէս ետք, ժողովի որոշումով, Գարեգին Նժդէհ իբր գործիչ կը ժամանէ Միացեալ Նահանգներ եւ նոյն տարին իսկ կը հիմնէ Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան Յեղակրօններու Ուխտը: Ամերիկեան ձուլման կաթսային դէմ, հայապահպանման ազդու գաղափարախօսութիւն մը եղաւ Նժդէհի հիմնած շարժումը, որ միաժամանակ հայ ազատագրական շարժման գաղափարական եւ քաղաքական արժէքներուն հանդէպ խորարմատ հունտեր ցանցեց ամբողջ սերունդներու մէջ, որոնց շնորհիւ կարելի դարձաւ Միացեալ Նահանգներու եւ հարեւան Գանատայի Դաշնակցութեան կազմակերպութեան պահպանումն ու ամրապնդումը՝ խորհրդային հակադաշնակցական պայքարի տարիներու ընթացքին:

1925-1935 ՀՅԴ գործօն մասնակցութիւն բերաւ թրքական կառավարութեան դէմ քրտական իրերայաջորդ ապստամբութիւններուն:

1938-ի Յուլիս-Սեպտեմբեր ամիսներուն, Գահիրէի

մէջ կը գումարուի ՀՅԴ 13-րդ Ընդհանուր ժողովը, ուր կ'որոշուի հայրենիքի ազատագրութեան պայքարը հանգրուանային լուծումներով իրականացնելու ռազմավարական սկզբունքը:

Բ. ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ՇՐՋԱՆ 1940-1950

Երկրորդ Աշխարհամարտին, Դաշնակիցներու կողքին կանգնելու ՀՅԴ Բիւրոյի պաշտօնական քաղաքականութեամբ հանդերձ, Պալքանեան թերակղզիին մէջ Բիւրոյի անդամ Դրօ դիմեց ազգային առումով նշանակալից քայլի մը՝ ձեռնարկելով նացիական ուժին հետ անհատական գործակցութեան մը՝ նպատակ ունենալով ոչ միայն չըջանի հայութեան, այլեւ, Կովկասի վրայ նացիական արշաւանքին յաջողութեան պարագային՝ նոյնինքն Հայաստանի ժողովուրդին ֆիզիքական ապահովութեան պաշտպանութիւնը:

1947-ի Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր ամիսներուն, Գահիրէի մէջ կը գումարուի ՀՅԴ 14-րդ Ընդհանուր ժողովը: Բ. Աշխարհամարտի տարիներուն ի յայտ եկած էին քաղաքական հակասական ուղղութիւններ. մէկ կողմէ կուսակցութիւնը պաշտօնապէս կողմնորոշուած էր Դաշնակիցներուն ի նպաստ, իսկ միւս կողմէ, պատասխանատու ընկերներ անհատական նախաձեռնութեամբ որոշ յարաբերութիւններ մշակած էին Գերմանիոյ հետ՝ Հայաստանն ու հայութիւնը համաթուրանական վտանգին դէմ անպաշտպան չձգելու մտահոգութեամբ: Ժողովը կը հաստատէ, որ դաշնակցական ռազմավարութեան մէջ առաջնահերթ արժէք պէտք է տալ հայ ժողովուրդի ֆիզիքական ապահովութեան նկատառումներուն:

ՊԱՂ ՊԱՏՐԱՋՄԻ ՇՐՋԱՆ 1950-1960

1955-ի Ապրիլ-Մայիս ամիսներուն, Գահիրէի մէջ կը գումարուի ՀՅԴ 16-րդ Ընդհանուր ժողովը, որ կ'որոշէ, համայնավարական ծաւալապաշտութեան դէմ գաղափարական պայքարին թափ տալ եւ հրաժարիլ հայ կեանքին մէջ ընդգիծախօս կուսակցութեանց հետ քաղաքական ամէն գործակցութեան փորձերէն, այնքան ատեն, որ այս վերջինները կամազուրկ գործիքի վերածուած՝ կը մնան խորհրդային հակադաշնակցական պայքարին ձեռքը: Ժողովը կ'որոշէ նաեւ դիմադրաւել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դէմ քաղաքական հաշիւներով նիւթուող սադրանքները:

1956-ի Փետրուար 20-ին, Զարեհ Ա-ի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս ընտրութեամբ, ՀՅԴ-ն յաջողութեամբ պսակեց Հայց. եկեղեցւոյ պատմական այս աթոռին սրբութիւններն ու իրաւունքները համայնավար ոտնձգութեանց դէմ պաշտպանելու պայքարը:

1958-ի Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը ձեռնտու առիթ մը կ'ըլլայ հակադաշնակցական պայքարի սադրիչներուն համար, որպէսզի եղբայրասպան բախումներու մէջ մխրճեն Դաշնակցութիւնը: Կուսակցութիւնը հարուածներուն հարուածներով կը պատասխանէ եւ ի վերջոյ իր սաղմին մէջ կը խեղդէ ազգակործան այս հոսանքը:

ՆՈՐ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆ 1960-1970

1963 թուականի Նոյեմբեր-Հոկտեմբեր ամիսներուն Պէյրութի մէջ կը գումարուի ՀՅԴ 18-րդ Ընդհանուր ժողովը, որ 1947-ին սկիզբ առած կազմակերպական կեանքի ամբողջ շրջան մը փակող ժողովը եղաւ:

Հայ Դատի հետապնդման պայքարի ծիրէն ներս, թէ՛

Հայրուկապետ Վազգէնի ֆետայական խումբը

ներքին հողերու եւ թէ՛ Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան հարցով խորհրդային Միութենէն պահանջատէր ներկայանալով ու այս վերջինին հաստատած կարգերուն դէմ գաղափարական անհաշտ պայքարի իր ուղղութիւնը շարունակելով հանդերձ՝ այս Ընդհանուր ժողովը եկաւ հաստատելու, որ համայնավարական ծաւալապաշտութեան դէմ Արեւմուտքի մղած պայքարը եւ այդ ծիրէն ներս մեր հաստատած գործակցութիւնները սկսած են ստանալ ուղղակի եւ ինքնանպատակ հակահամայնավար պայքարի բնոյթ, ինչ որ խոտոր կը համեմատի Դաշնակցութեան գաղափարական եւ ազատագրական պայքարի աւանդներէն բխող ռազմավարական ուղղութեան հետ եւ առ այդ անհրաժեշտ է, ըստ այնմ սրագրութիւններ մտցնել ուղեգիծին մէջ:

Հայ կեանքի ուղղութեամբ եւս նոյն ոգին տարածելով Ընդհանուր ժողովը կ'որոշէ որդեգրել հայ ազգային կուսակցութեանց հետ ազգային-միութենական մարզերէն ներս գործակցութեան սկզբունքը, աւելցնելով, որ խորհրդային հակաիշխան անոնց դուրս գալու պարագային՝ նաեւ քաղաքական գործակցութիւն պէտք է ունենալ: Ընդհանուր ժողովի կարեւոր շարժումներէն մէկը եղաւ համագգային ու միջազգային պահանջատիրութեամբ պատրաստուիլ Եղեռնի յիսնամեակին:

1965 Ապրիլ 24-ին, Երեւանի մէջ 100 հազար հայորդիներու պահանջատիրական պոռթկումը, հայութեան բոլոր գաղթօճախներուն մէջ ծաւալած բողոքի ցոյցերն ու ելոյթները Հայ Դատի պայքարի ճամբուն վրայ անկիւնադարձ մը կազմեցին կուսակցութեան համար: Եղեռնի յիսնամեակէն ետք, միջազգային գետնի վրայ շուտով կը ծաւալի Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման ուղղութեամբ ծաւալուն գործունէութիւն:

1967-ին Պէյրութի մէջ տեղի կ'ունենայ 19-րդ Ընդհանուր ժողովը, որ Հայ Դատի լուծման գծով կ'որոշէ պահանջատէր ներկայանալ թէ՛ Թուրքիոյ եւ թէ՛ մեծ պետութեանց: Ժողովը կ'որոշէ նաեւ իրարմէ գատորոշել խորհրդային Միութիւնն ու խորհրդային Հայաստանը, իւրաքանչիւրին նկատմամբ յատուկ դիրքորոշում ճշգրտել:

ՀԱՅ ԴԱՏԻ ՀԵՏԱՊԵՂԱՆ ՇՐՋԱՆ 1970-1980

1972-ի Դեկտեմբերին, Վիեննայի մէջ կը գումարուի ՀԶԴ 20-րդ Ընդհանուր ժողովը, որ իրապէս կը դառնայ պատմական եւ անկիւնադարձային ժողով մը: Ժողովը յստակօրէն մերժեց Արեւմուտքին կամ Արեւելքին ապաւինելու քաղաքական ամէն ուղղութիւն եւ շեշտը դրաւ հայութեան հաւաքական ուժը կերտելու եւ անոր ապաւինելու ռազմավարութեան վրայ: Միաժամանակ, Թուրքիոյ դէմ Հայ Դատի գծով պայքարը սաստկացնելու որոշում տուաւ: Միւս կողմէ, խորհրդային Հայաստանի եւ հայ ազգային կուսակցութեանց հետ քաղաքական գործակցութեան եզրեր առաջացնելու որոշում առաւ, միշտ նախապայման դաւանելով անոնց յանձնառութիւնը՝ Հայ Դատի պահանջատիրութեան ի սպաս գործելու:

1975-ի Հոկտեմբերին սկիզբ առած ուժական պայքարով նոր հանգրուան մը թեւակոխեց հայկական գոյամարտը, մինչեւ 80-ական թուականներու կէսը, լայն արձագանգ ձգելով թէ՛ միջազգային մամուլին եւ հանրութեան մօտ, եւ թէ՛ հայ զանգուածներուն վրայ:

1975-ի դարնան բռնկած Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը պատմական նշանակութեամբ ամբողջ նոր հանգրուան մը բացաւ Դաշնակցութեան պատմութեան մէջ:

Ամբողջ 15 տարի թէ՛ գաղութի ինքնապաշտպանութեան դիրքերուն վրայ դաշնակցական տղոց հսկողութիւնը, թէ՛ գաղութի ազգային-քաղաքական իրաւունքներու պաշտպանութեան դիրքերէն կուսակցութեան մղած կռիւները եւ թէ՛ յատկապէս, Սփիւռքի բաբախուն սիրտը եւ հայրենամերձ կարեւոր ամրոցը հանդիսացող Լիբանանի հայ գաղութի ազգային կառույցներուն եւ կազմակերպ հիմքերուն կառչած մնալու Դաշնակցութեան դիրքորոշումը անկեղծ զինուորի նոր դափնեպսակով վերանորոգեցին յեղափոխական սերունդներու կուսակցութիւնը:

ՆՈՐ ՊԱՅՔԱՐԻ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆ 1980-1990

1982-88 ժամանակաշրջանին, լիբանանեան քաղաքացիական պատերազմի քառսին մէջ, յետին հաշիւներ որոնողներու կողմէ սկիզբ առաւ հակադաշնակցական պայքարի շղթայ մը, ուր նենգ հաշիւներու զոհ գացին կուսակցութեան ընտրանիէն կուսակցական եւ մարտական ղեկավար ընկերներ:

80-ական թուականներու ՀՅԴ Ընդհանուր ժողովին երբ, 22-րդը (1981 Դեկտեմբեր, Փարիզ), 23-րդը (1985, Աթէնք), 24-րդը (1988, Աթէնք) հիմնական գիծերու մէջ վերահաստատեցին ՀՅԴ 20-րդ Ընդհանուր ժողովին որդեգրուած քաղաքական ուղեգիծը: 24-րդ Ընդհանուր ժողովը ճշգրէց սկզբունքները Արցախեան քաղաքականութեան՝ «Դէպի երկիր» նայելու եւ այդ ուղղութեամբ գործելու:

80-ական թուականներուն նոր թափով Հայ Դատի աշխատանքներու դրօշակիրը դարձան ՀՅԴ անմիջական հովանիին տակ գործող Հայ Դատի աշխարհասփիւռ յանձնախումբերը, որոնց քարոզչական աշխատանքին շնորհիւ հայութեան պահանջատիրութեան գծով արձանագրուեցան կարեւոր յառաջնադարձներ:

ԱՐՑԱԽԵԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻ ՇՐՋԱՆ 1990-2000

1990 թուականի Օգոստոս 8-ին, 70-ամեայ տարագրութենէ ետք, ՀՅԴ Բիւրոն հաղորդագրութեամբ մը կը բացայայտէ կուսակցութեան ներկայութիւնը Հայաստանի մէջ:

Հետզհետէ թէժացող արցախեան մարտերուն մէջ կը նետուի կուսակցութիւնը, դառնալով այն կազմակերպող եւ ոգեշնչող ուժը, որ իր շուրջը համախմբեց մարտնչող ազատամարտիկներու ջոկատները:

Արցախեան ազատամարտի ընթացքին նահատակի փառապսակով հայոց պատմութեան էջերուն վրայ իրենց անունները արձանագրեցին դաշնակցական բազում զինուորագրեալներ, աւելի քան 300 գաղափարակից նահատակ ազատամարտիկներ:

1992-ի Յունիսին Երեւանի մէջ սկսաւ Հ.Յ.Դ. 25-րդ Ընդհանուր ժողովը, որ սակայն խափանուեցաւ Հայաստանի նախագահին կողմէ, ու շարունակուեցաւ աւելի ուշ Փարիզի մէջ:

1994-ի Դեկտեմբեր 8-ին, Հայաստանի օրուան իշխանութիւններուն ապագային քաղաքականութեան ընդդիմացող Հ.Յ.Դաշնակցութեան գործունէութիւնը արգելուեցաւ Հայաստանի մէջ, որուն յաջորդեց ղեկավար ընկերներու ձերբակալութիւններն ու բանտարկութիւնները:

Երեք տարիներու վրայ երկարող կասեցեալ իր վիճակով, կուսակցութիւնը շարունակեց ժողովուրդի շահերու հետապնդումը եւ շարունակեց ընդդիմանալ իշխանութիւններու ապագային քաղաքականութեան:

1995-ի Նոյեմբեր-Դեկտեմբերին Պէյրութի մէջ գումարուեցաւ 26-րդ Ընդհանուր ժողովը:

1996-ին, ՀՅԴ իբրեւ լիբաւ անդամ կը վերամիանայ Ընկերվար Միջազգայնականին (Socialist International):

1998-ի Յունուար-Փետրուարին Պէյրութի մէջ կայացած 27-րդ (արտակարգ) Ընդհանուր ժողովը վերամշակեց Հ.Յ.Դ. Ծրագիրն ու Կազմական կանոնները:

1998-ին, ՀՀԾ-ական վերնախաւի անկումով, կուսակցութիւնը վերադարձաւ քաղաքական բեմ:

1999-ի Մայիս 30-ին կայացած ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրութիւններուն Դաշնակցութիւնը ունեցաւ 8 պատգամաւոր:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԵՒ ՍՓԻՒՌՔԻ ԿՌՈՒԱՆՆԵՐՈՒ ՀԶՕ-ՐԱՑՄԱՆ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆ 2000-2015

2000-ի Յունուարին Երեւանի մէջ, գումարուեցաւ ՀՅԴ 28-րդ Ընդհանուր ժողովը, իսկ ՀՅԴ 29-րդ Ընդհանուր ժողովը գումարուեցաւ 2004 Փետրուար 6-17, Ծաղկաձոր, Հայաստան:

2003 թուականի Մայիս 25-ին տեղի ունեցած ՀՀ երրորդ գումարման Ազգային ժողովի ընտրութիւններուն ՀՅԴ չահելով ընտրողներու ձայներու 12 տոկոսը՝ խորհրդարանէն ներս ունեցաւ 11 պատգամաւոր:

Նոյն թուականի Յունիս 11-ին խորհրդարանի երկու ուժերու՝ Հանրապետական կուսակցութեան եւ Օրինաց երկրի հետ Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը ստորագրեց Կոալիցիոն (միակցութիւն-coalition) յուշագիր: Ըստ Կոալիցիոն յուշագրի պահանջներուն՝ Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալի պաշտօնը վստահուեցաւ ՀՅԴ խմբակցութեան, իսկ կառավարութեան մէջ կուսակցութեան վստահուեցան առողջապահութեան, գիւղատնտեսութեան աշխատանքի ու սոցիալական ապահովութեան նախարարութիւնները:

2007 թուականի Մայիս 12-ին տեղի ունեցած ընտրութիւններուն ՀՅԴ-ի ցանկով ընտրուեցան 16 պատգամաւոր: 2008-ի Մայիս 21-26, Ծաղկաձորի մէջ տեղի կ'ունենայ ՀՅԴ 30-րդ Ընդհանուր ժողովը:

2008-ի Յունիսին Աթէնքի մէջ կայացած Ընկերվար Միջազգայնականի 13-րդ համագումարին՝ ՀՅԴ-ի ներկայացուցիչը կ'ընտրուի Ընկերվար Միջազգայնականի փոխ նախագահ:

2009-ի գարնան թուրքիոյ հետ յարաբերութիւններ հաստատելու հարցի շուրջ տարուող քաղաքականութիւնը եւ նախապայմաններ պարունակող ստորագրուած հայ-թրքական արձանագրութիւնները անընդունելի նկատելով, ՀՅԴ յայտարարեց, թէ կառավարական կոալիցիայի կազմէն դուրս գալով կը դառնայ ընդդիմութիւն: Հրաժարական տուին նաեւ կառավարութեան կազմի դաշնակցական նախարարները:

2012 թուականի Մայիսի 6-ին կայացած ընտրութիւններուն ՀՅԴ ցանկով Ազգային ժողովի անդամ կ'ընտրուի 5 պատգամաւոր:

2000-2015 ժամանակահատուածին, ՀՅԴ անմիջական հովանիին տակ գործող Հայ Դատի աշխարհասփիւռ յանձնախումբերու, յատկապէս Հայ Դատի յանձնախումբերու Ուաշինկթընի, Պրիւքսէլի, Երեւանի, Պէյրութի եւ Օթթաուայի գրասենեակներու քարոզչական լայնածաւալ աշխատանքին շնորհիւ հայութեան պահանջատիրութեան գծով արձանագրուեցան նորանոր յաջողութիւններ եւ Հայ Դատի յանձնախումբերու տասնամեակներու վրայ երկարող անխափան ճիւղերուն շնորհիւ շատ մը պետութիւններ ճանչցան Հայոց Ցեղասպանութիւնը:

«Հորիզոն»

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության դերը Հայաստանի Ա. Հանրապետության խորհրդարանի և կառավարության ձևաւորման գործում

Հայաստանի Հանրապետութեան երկուսուկէս տարւոյ (1918թ. Մայիս-1920թ. Դեկտեմբեր) պատմութիւնը սերտօրէն առնչուած է ՀՀ Դաշնակցութեան տուեալ ժամանակաշրջանի պատմութեանը: ՀՀ չորս վարչապետներն էլ հանդիսացել են կառավարող ՀՅԴ անդամներ, եղած հինգ կառավարութիւններում (երկուսը կոալիցիոն՝ մէկը Հայ ժողովրդական կուսակցութեան, միւսը՝ սոցիալիստ-յեղափոխականների հետ) կարեւոր պորտֆէյլները (նախարարութիւնները-նմբ.) պատկանել են դաշնակցականներին:

Հայաստանի Հանրապետութեան պատմութեան կարեւորագոյն հարցերից է իշխանութեան կենտրոնական մարմինների (խորհրդարան, կառավարութիւն) ձեւաւորման ու գործունէութեան խնդիրը: Ներկայ յօդուածում հիմնականում մեր կողմից առաջին անգամ շրջանառութեան մէջ դրուած արխիւային վաւերագրերի միջոցով ներկայացնում ենք ՀՀ Դաշնակցութեան քաղաքականութիւնը Հայաստանի խորհրդի եւ ՀՀ կառավարութեան ձեւաւորման ուղղութեամբ:

1917թ. Հոկտեմբերից Անդրկովկասի հայութեան փաստացի ղեկավար մարմինը հանդիսանում էր Թիֆլիսում տեղակայուած Հայոց ազգային խորհուրդը: Այն կազմուած էր 15 անդամից՝ 6 դաշնակցականներ, երկուական ներկայացուցիչներ Հայ ժողովրդական կուսակցութիւնից, հայ սոցիալ-դեմոկրատներից, հայ սոցիալիստ-յեղափոխականներից եւ 3 անկուսակցականներ: Նախագահը Աւետիս Ահարոնեանն էր, որին յետոյ ժամանակաւորապէս փոխարինեցին Խաչատուր Կարճիկեանն ու Աւետիք Սահակեանը: Հայութեանն առնչուող կարեւոր խնդիրներին լուծում էր տրուում Ազգային խորհրդի կողմից:

1918թ. Մայիսի 26-ին վրացիների նախաձեռնութեամբ Անդրկովկասեան սէյմը (խորհրդարանը-նմբ.) որոշում ընդունեց ինքնալուծարման վերաբերեալ: Սէյմի փլուզումից յետոյ վրացիները, աղբբեջանցիները (կովկասեան թաթարներ, թուրքեր) եւ հայերը պէտք է ձեռնամուխ լինէին սեփական պետութիւնների կառուցմանն ու մասնաւորաբար իշխանութեան օրէնսդիր եւ գործադիր մարմինների ձեւաւորմանը:

Այս իրավիճակում 1918-ի Մայիսի 26-ին տեղի ունեցած ՀՀ Դաշնակցութեան Թիֆլիսի ներկայացուցչական ժողովը, քննութեան առնելով եղած իրավիճակը, ընդունեց

հետեւեալ բանաձեւը. «Ի նկատի առնելով այն, որ Անդրկովկասի սէյմի ինքնացրումից եւ Վրաստանի անկախութիւնն յայտարարելուց յետոյ լուծուելու է եւ Անդրկովկասեան կառավարութիւնը, եւ հայ ժողովուրդը մնալու է բախտի բերմունքին ներկայացուցչական ժողովը գտնուած է անհրաժեշտ, որ Հայոց Ազգային խորհուրդը, ուժեղացնելով իր կազմը, անցնի գործելու հայութեան կենտրոնում՝ ստանձնելով կառավարական պաշտօններ՝ օժտուած ղեկատարական իրաւունքներով հայ կեանքի բոլոր երեւոյթների եւ գործերի նկատմամբ»: Իսկ Մայիսի 29-ին տեղի ունեցած ՀՅԴ Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոների, Թիֆլիսի կենտրոնական կոմիտէի, Սէյմի եւ Ազգային խորհրդի դաշնակցական ֆրակցիաների միացեալ նիստում որոշուեց Հայաստանն անկախ յայտարարել, կազմել կոալիցիոն կառավարութիւն, որն Ազգային խորհրդի հետ պէտք է տեղափոխուէր մայրաքաղաք Երեւան: Վարչապետի թեկնածու առաջադրուեց Յովհաննէս Քաջազունին: Տուեալ պատմական ժամանակաշրջանում հայութեան շրջանում առաջատար ուժը ՀՅԴ-ն էր, որը յարաբերական մեծամասնութիւն ունէր նաեւ Հայոց Ազգային խորհրդում: Հետեւաբար՝ կուսակցութեան որոշումներն ուղղորդիչ դեր ունէին հայ կեանքի առանցքային ոլորտներում:

Աւանդաբար ընդունուած է Հայաստանի անկախութեան օր համարել 1918թ. Մայիսի 28-ը, երբ Հայոց Ազգային խորհուրդն ընդունեց թուրքական վերջնագիրը եւ Ալեքսանդր Խատիսեանի գլխաւորած պատուիրակութեանը լիազօրեց բանակցութիւններ վարել օսմանեան պատուիրակների հետ՝ չնայած յայտնի իրողութիւն է, որ Հայաստանի անկախութեան հռչակագիրը համարուող յայտարարութիւնը Ազգային խորհուրդն ընդունել է Մայիսի 30-ի նիստում: Այստեղ նշուած էր, որ մինչեւ Հայոց ազգային կառավարութեան կազմաւորումը «Ազգային խորհուրդը ժամանակաւորապէս ստանձնում է կառավարութեան բոլոր ֆունկցիաները (գործառնոյթները-նմբ.) հայկական գաւառների քաղաքական ու վարչական ղեկը վարելու համար»: Այս առնչութեամբ ՀՅԴ յայտնի գործիչ Ս. Վրացեանը փաստում է. «Հաշտութեան բանակցութիւններ վարելու համար նախապայման էր անկախութեան յայտարարութիւնը: Ընդունելով թուրքերի այդ պայմանը՝ Ազգ. խորհուրդը զբաղւում իսկ հաստատած էր լի-

Յարատեւ կռիւ - յաճախ եւ երկար ժամանակ, գուցէ անյաջող՝ չնայած երբեմն նոյնիսկ իր լայն ծաւալին - ահա թէ ո՛ւր է մեր փրկութեան բանալին: Պահպանե՛նք, շարունակեմք կռիւը, որպէսզի լայնանայ, ընդարձակուի եւ ընդարձակուելով՝ յարատեւի - ահա դէպի մեր նպատակը տանող միակ ճանապարհը: Չշեղուեմք այդ ճանապարհից, որ պատճառների եւ հետեւանքների կապակցութեամբ, ունի պատմութեան մէջ հաստատուած օրէնքի ուժ, չշեղուեմք այդ միակ ճանապարհից, որ սփռուած է յուսատու ապագայի գրաւիչ ծաղիկներով:

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

նում անկախութեան փաստը»։ Դժուար է նկատել, որ Հայոց ազգային խորհրդի Մայիսի 30-ի յայտարարութեան հիմքում ընկած է ՀՅԴ կառույցների Մայիսի 26-ի եւ 29-ի որոշումները։

Անկախութեան հռչակումից յետոյ առաջնային խնդիր դարձաւ նորանկախ Հանրապետութեան խորհրդարանի եւ կառավարութեան կազմաւորման հարցը։ Ահա թէ ինչու Ազգային խորհրդի Մայիսի 30-ի նոյն նիստում ընդարձակ կերպով քննարկման նիւթ է դառնում «Կառավարութեան կազմի խնդիրը»։ Քննարկում է կառավարութիւն կազմելու նպատակաւարմարութեան, սկզբունքների, այդ իրաւունքը երեւանի գործիչներին փոխանցելու, ստեղծուող կառավարութիւնը երեւան տեղափոխելու, վարչապետի թեկնածութեան (դաշնակցական Մարտիրոս Յարութիւնեանն իր մի քանի ընկերների անունից մատնանշում է Ալ. Խատիսեանին) հարցերը։ Բնորոշ է, որ կառավարութեան կազմակերպման սկզբունքների եւ այդտեղ գերակշիռ գերակատարութիւն ունենալու կապակցութեամբ այս նիստում առաջին անգամ սկզբունքային կերպով դրսեւորւում է Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն-Հայ ժողովրդական կուսակցութիւն հակամարտութիւնը, ինչը յետագայ շաբաթներին դառնալու էր կոալիցիոն կառավարութիւն կազմելու խնդրում վճռորոշ խոչընդոտը։ Սակայն այս նիստում կառավարութեան կազմակերպման վերաբերեալ որոշում չի կայացւում։

ՀՀ իշխանութեան կենտրոնական մարմինների ձեւաւորման խնդրով լրջօրէն զբաղուելուց առաջ հայ ղեկավար չըջանակները սպասում էին Բաթումում ընթացող հայ-թուրքական բանակցութիւնների յաջող աւարտին։ Ահա այս պատճառով հայ-թուրքական պայմանագրի նախաստորագրումից յետոյ միայն գումարուած ՀՅԴ Թիֆլիսի ներկայացուցչական ժողովն անդրադարձաւ կառավարութեան կազմակերպման խնդրին։ Ներկայացուցչական ժողովը Հայոց ազգային խորհրդին առաջարկում էր ստեղծուող ժամանակաւոր կառավարութիւնն ու խորհրդարանը կազմել կուսակցական սկզբունքի հիման վրայ։

1918թ. Յունիսի 4-ին Օսմանեան կայսրութեան հետ հաշտութեան պայմանագիր կնքելուց յետոյ, որով թուրքերը ճանաչում էին Հայաստանի անկախութիւնը, Ազգային խորհուրդը ձեռնամուխ եղաւ Հայաստանի Հանրապետութեան խորհրդարանի եւ կառավարութեան ձեւաւորմանը։

Ազգային խորհրդի Յունիսի 7-ի նիստում մանրամասն քննարկւում է կառավարութեան ձեւաւորման հարցը։ ՀՅ Դաշնակցութեան անունից Խ. Կարճիկեանն առաջարկում է Հայոց Ազգային խորհուրդը վերածել պառլամենտի, իսկ կառավարութիւնը կազմել կոալիցիոն սկզբունքով։ Խորհրդի անկուսակցական անդամ Ստեփան Մամիկոնեանն առաջարկում է կազմել միայն ժամանակաւոր կառավարութիւն, իսկ Ազգային խորհուրդը՝ թողնել Թիֆլիսում։ Սոցիալիստ-յեղափոխականների (էսէւ) կողմից Լեւոն Թումանեանը տեղեկաց-

նում է, որ իրենք հրաժարւում են մասնակցել կառավարութեանը, քանի որ, իրենց կարծիքով, պէտք է երեւանի գործիչներին տրուի տեղական կառավարութիւն կազմելու իրաւունքը։ Էսէւները խոստանում էին վերջնական պատասխան տալ միայն երեւանի իրենց կուսակցի ընկերների հետ խորհրդակցելուց յետոյ։ Նիստի ընթացքում կրկին ի յայտ է գալիս Դաշնակցութիւն-Ժողովրդական կուսակցութիւն հակամարտութիւնը։ Ժողովրդական կուսակցութեան անդամ Սամսոն Յարութիւնեանն առաջարկում է կազմել կոալիցիոն կառավարութիւն՝ գերակշռութիւն տալով Ժողովրդական կուսակցութեանն ու նրան յարողներին։ Իսկ սոցիալ-դեմոկրատ (էս-դեկ) Ղազար Տէր-Ղազարեանն իր անունից առաջարկում է ստեղծուող կառավարութեան մէջ ընդգրկել բոլոր կուսակցութիւնների ներկայացուցիչներին, յատկապէս՝ սոցիալ-դեմոկրատներին։ Փաստօրէն՝ նորանկախ Հանրապետութիւնը գտնւում էր ծայրաստիճան ծանր վիճակում, իսկ Ազգային խորհրդի մաս կազմող կուսակցութիւնները, չնայած գոյութիւն ունեցող իրավիճակի գիտակցմանը, փորձում էին ամէն գնով գերակշռութիւն ունենալ ստեղծուող կառավարութիւնում։

Յունիսի 7-ի նիստի ընթացքում որոշւում է Հայոց ազգային խորհուրդը ժամանակաւորապէս վերածել ՀՀ օրէնսդիր մարմնի եւ տեղափոխել երեւան։ Որոշւում է նաեւ՝ «յանձնարարել մէկին կառավարութիւն կազմել կոալիցիոն սկզբունքով»։ ՀՅԴ կողմից Խ. Կարճիկեանն առաջարկում է յայտնի ճարտարապետ, հասարակական-քաղաքական գործիչ, ՀՅԴ անդամ Յովհաննէս (Ռուբէն) Քաջազնունու թեկնածութիւնը։ Ժողովրդականները, դէմ լինելով կառավարութեան ղեկը ՀՅԴ-ին վստահելուն եւ հրաժարուելով կառավարութեան մէջ մտնել, ձեռնպահ են մնում քուէարկութեանը մասնակցելուց։ Իսկ էսէւներն ու էսդեկները չէզոքութիւն են պահպանում կառավարութեան կազմաւորումը Յ. Քաջազնունուն վստահելու հարցում, ինչի արդիւնքում Ազգային խորհուրդը որոշում է. «Յ. Քաջազնունուն յանձնւում է կառավարութիւն կազմել կոալիցիոն սկզբունքով՝ անձնաւորութիւնների ընտրութիւնը վերապահելով իրեն»։

Ինչպէս տեսնում ենք, Հայոց Ազգային խորհուրդը Յ. Քաջազնունուն կոալիցիոն կառավարութիւն կազմելու յանձնարարութիւն է տուել Յունիսի 7-ին։ Սակայն պատմագիտական գրականութեան մէջ յաճախ, որպէս այդպիսին, առաւելապէս նշւում է Յունիսի 9-ը, ինչը թիւրքական արդիւնք է։

Կառավարութեան ղեկավար նշանակուելու յաջորդ օրը՝ Յունիսի 8-ին, Յ. Քաջազնունին Ազգային խորհրդի անդամներին տեղեկացնում է, որ իրեն չի յաջողուել ամբողջական կազմով կառավարութիւն կազմել, ուստի որոշել է առայժմ բաւարարուել արտաքին գործերի եւ զինուորական նախարարներով՝ միւսներին նշանակելով երեւանում։ Այս առնչութեամբ տեղի ունեցած մտքերի փոխանակութեան ժա-

Դաշնակցականը՝ իբրեւ ազատագրութեան գիմուոր, պիտի պայքարի ամէն կարգի կեղեքման դէմ, պիտի պաշտպան հանդիսանայ, որպէսզի մէկի աշխատածը չյանձնէ միւսին, որպէսզի մին չգրուի առանձնաշնորհեալ պայմանների մէջ՝ միւսի համեմատ։ Կեղեքումներն ու ճնշումները լինելով շատ եւ բազմակողմանի՝ պայքարը մղելու է կշռուած ու կազմակերպուած ձեւով։ Ո՛չ միայն ճշդելու է կեղեքման ձեւերի էականն ու հիմնականը, այլ աւելի եւս անհրաժեշտ է որոշել փոփոխութեան այն միջոցները, որոնք հասունցած եւ հմարաւոր են գործադրութեան համար։

ՍԽՄՈՆ ԶԱԽԱՐԵԱՆ

մանակ Խ. Կարճիկեանը ՀՅԴ անունից պաշտօնապէս յայտարարում է. «Դաշնակցութիւնը, ինչ գնով էլ լինի, պէտք է կառավարութիւն կազմի. նա չի կարող անպատասխանատու դեր վերցնել»: Խ. Կարճիկեանի այս յայտարարութիւնը դարձաւ կառավարութիւն կազմելու ասպարէզում ՀՅԴ յետագայ քաղաքականութեան ուղենիւշը:

Հայոց Ազգային խորհրդի կողմից վարչապետի նշանակումը ոչ միայն չթուլացրեց կառավարութիւն կազմելու շուրջ Դաշնակցութիւն-ժողովրդական կուսակցութիւն հակամարտութիւնը, այլեւ այն նոր ուժով բորբոքուեց: Յ. Քաջազնունու՝ վարչապետ նշանակուելուց երկու օր անց՝ Յունիսի Յին, ժողովրդական կուսակցութեան ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ տեղի ունեցած Թիֆլիսի հայ հասարակութեան աւելի քան հազար ներկայացուցիչների ժողովը որոշում կայացրեց դիմել Հայոց Ազգային խորհրդին՝ առաջարկելով կազմել ազգային ժամանակաւոր կառավարութիւն՝ ժողովրդական կուսակցութեան առաջնորդ Միքայէլ Պապաջանեանի գլխավորութեամբ: Յաջորդ օրերի ընթացքում հրապարակային տարբեր ժողովներում ու առանձնապէս կուսակցութեան խօսափողը հանդիսացող «Մշակ» թերթում ժողովրդականները լայն քարոզարշաւ ծաւալեցին ՀՅ Դաշնակցութեան եւ դաշնակցական վարչապետի կազմելիք կառավարութեան դէմ: Յ. Քաջազնունուն չյաջողուեց նաեւ կառավարութեան մէջ ընդգրկել սոցիալիստ-յեղափոխականներին ու սոցիալ-դեմոկրատներին:

Կառավարութեան կազմաւորման շուրջ ընթացող միջկուսակցական հակամարտութիւնը Յ. Քաջազնունուն հնարաւորութիւն չտուեց կոալիցիոն կառավարութիւն կազմել: Նման պայմաններում Հայոց ազգային խորհրդի անդամները յանգել էին այն դիրքորոշմանը, որ իրատեսական չէ կոալիցիոն կառավարութիւնը: Հայոց Ազգային խորհրդի Յունիսի 25-ի նիստում վարչապետ Յ. Քաջազնունին կտրուկ յայտարարեց, որ մտադիր է կառավարութիւն կազմել ոչ թէ կոալիցիոն, այլ անհատական սկզբունքով: «Բայց որովհետեւ Ազգային խորհրդի դիրեկտիւր (հրահանգը-նմբ.) կոալիցիոն սկզբունքն էր, ապա կա՞մ պէտք է փոխուի այդ դիրեկտիւր եւ կա՞մ ընդունուի իմ հրաժարականը: Թող Ազգային խորհուրդը մէկ ուրիշին յանձնի այդ սկզբունքով կառավարութիւն կազմելը, գուցէ՞» նրան կը յաջողուի», նշում էր վարչապետը:

Հայոց Ազգային խորհուրդը Յ. Քաջազնունու յայտարարութիւնը քննութեան առաւ յաջորդ՝ Յունիսի 27-ի նիստում: Նիստի ընթացքում ՀՅԴ անունից Խ. Կարճիկեանը յայտնում է, որ իրենց ֆրակցիան կողմնակից է անհատական սկզբունքով կառավարութիւն կազմելուն եւ որ պէտք է

ամէն գնով կառավարութիւն կազմել: Նիստին ներկայ սոցիալ-դեմոկրատները եւ սոցիալիստ-յեղափոխականները ձեռնպահ են մնում: Քննարկումից յետոյ Խ. Կարճիկեանի առաջարկով որոշում է. «Վերցնել կոալիցիոն սկզբունքը եւ յանձնել մէկին կառավարութիւն կազմել պերսոնալ (անհատական սկզբունքով-նմբ.) ձեւով»: Թէեւ Ազգային խորհրդի նիստի արձանագրութեան մէջ նշուած չէ, թէ ում է յանձնարարում անհատական սկզբունքով կառավարութիւն կազմելու գործը, սակայն «Հորիզոն» թերթում տպագրուած մի հաղորդագրութիւնից տեղեկանում ենք, որ այդ պարտականութիւնը դրուել է Յ. Քաջազնունու վրայ:

Հայոց Ազգային խորհրդի կողմից անհատական սկզբունքով կառավարութիւն կազմելու յանձնարարական ստանալուց յետոյ վարչապետ Յ. Քաջազնունին ձեռնամուխ եղաւ կառավարութեան կազմաւորմանը: ՀՀ կառավարութեան կազմաւորման ընթացքի մասին «Հորիզոն» թերթի 1918թ. Յուլիսի 6-ի համարում տպագրուած ոչ պաշտօնական տեղեկատուութիւնում նշուած է, որ կառավարութիւնն ունի հետեւեալ կազմը՝ վարչապետ Յ. Քաջազնունի, արտաքին գործերի նախարար՝ Ա. Խատիսեան, ներքին գործերի՝ Ա. Մանուկեան, գինուորական՝ գեներալ Հ. Հախվերդեան, ֆինանսների՝ Խ. Կարճիկեան: Տեղեկացւում էր, որ միւս նշանակումները կատարուելու են Երեւանում: Իսկ Կ. Պոլսում գտնուող հայկական պատուիրակութեան նախագահ Ա. Ահարոնեանին ուղղուած Հայոց Ազգային խորհրդի ժամանակաւոր նախագահ Ա. Սահակեանի Յուլիսի 7-ի նամակից տեղեկանում ենք, որ վարչապետը գինուորական, արտաքին գործերի, ֆինանսների նախարարութիւնները ղեկավարելու համար արդէն հրաւիրել էր համապատասխանաբար գեներալ Հ. Հախվերդեանին, Ա. Խատիսեանին եւ Խ. Կարճիկեանին, իսկ միւս նախարարները նշանակուելու էին Երեւանում:

Ինչպէս տեսանք, կառավարութիւն կազմելու յանձնարարականին զուգահեռ Հայոց Ազգային խորհուրդը նոյն Յունիսի 7-ի նիստում որոշում կայացրեց ՀՀ իշխանութեան կենտրոնական մարմինների՝ Երեւան տեղափոխուելու վերաբերեալ: Հէնց սկզբից ՀՀ կառավարութեան կազմաւորման եւ Երեւան տեղափոխուելու խնդիրները փոխկապակցուած էին: Կառավարութիւնը վերջնականապէս Երեւանում կազմելու հարցում առանձնապէս վճռական դիրքորոշում էր որդեգրել վարչապետ Յ. Քաջազնունին: Վերջինս կառավարութեան վերջնական ձեւաւորումը եւ յայտարարագիր (ղեկարարացիա) կատարելը կապում էր Երեւան տեղափոխուելու հետ: Նա իր այս տեսակէտը չփոխեց նաեւ յետագայում: Փաստօրէն՝ Յ. Քաջազնունին խնդիր էր դրել կառավարութեան անդամութեան թեկնածուների հետ Երեւան ժամանելուց յետոյ այստեղ

վերջնականապէս որոշել կառավարութեան կազմը: Ահա այս պատճառով Հայոց Ազգային խորհրդի կողմից ՀՀ կառավարութեան կազմի վերաբերեալ պաշտօնապէս տեղեկացուեց միայն Յուլիսի 24-ին՝ Երեւան ժամանելուց եւ տեղի գործիչների հետ վերջնական եզրայանգման գալուց յետոյ:

Չնայած Թիֆլիսում գործող հայ քաղաքական ուժերը սկզբունքային տեսակէտից դէմ չէին Երեւան տեղափոխուելուն, սակայն տարբեր օբյեկտիւ (առարկայական-նմբ.) եւ սուբյեկտիւ (ենթակայական-նմբ.) պատճառներով ձգ-ձգւում էր ՀՀ իշխանութեան կենտրոնական մարմինների Երեւան տեղափոխուելը: Երեւան տեղափոխուելու ժամկէտներն անընդհատ փոփոխուում էին: Սա առաջացնում էր յատկապէս Երեւանի գործիչների դժգոհութիւնը եւ կտրուկ պահանջը՝ անմիջապէս տեղափոխուել Երեւան: Այս առումով յատկապէս վճռական նշանակութիւն ունեցաւ Հայոց Ազգային խորհրդին ուղղուած Երեւանի Ազգային խորհրդի փաստացի ղեկավար Արամ Մանուկեանի Յուլիսի 26-ի նամակը, ուր կտրուկ կերպով պահանջ էր դրւում նամակը ստանալուց յետոյ երկու շաբաթուայ ընթացքում ժամանել Երեւան: Այս պայմաններում Յուլիսի 6-ին կայացած Հայոց Ազգային խորհրդի նիստում, ընդառաջելով Երեւանի գործիչների պահանջներին, Ա. Սահակեանի առաջարկով ընդունւում է հետեւեալ որոշումը. «Ինչպէս որոշուած էր առաջ, Հայոց Ազգային խորհուրդը տեղափոխուում է Երեւան, յայտարարում է իրեն Հայաստանի Հանրապետութեան պառլամենտ» «Հայաստանի Խորհուրդ» անունով եւ կազմում է կառավարութիւն», որոշւում է նաեւ նախապատրաստական աշխատանքներ կատարել՝ երկու շաբաթուայ ընթացքում Երեւան տեղափոխուելու համար: Հայոց Ազգային խորհրդի եւ կազմաւորման ընթացքում գտնուող կառավարութեան տեղափոխութեան խնդիրը վերջնականապէս լուծում ստացաւ Հայոց Ազգային խորհրդի Յուլիսի 13-ի նիստում: Երկար վիճաբանութիւնների ընթացքում քննարկւում են հինգ բանաձեւեր: Քուէարկութեան արդիւնքում, ստանալով 7 կողմ ձայն, հաւանութեան է արժանանում ՀՅԴ անունից Խ. Կարճիկեանի առաջարկած բանաձեւը. «Համաձայն իր նախկին որոշման՝ Ազգային խորհուրդն անմիջապէս գնում է Երեւան՝ Հայաստանի իշխանութիւնը (կառավարութիւն, պառլամենտ) կազմակերպելու համար»: Հայոց ազգային խորհուրդն ու կառավարութիւնը Թիֆլիսից ճանապարհուելու էին Յուլիսի 16-ին: Սակայն վրացիների յարուցած խռչընդոտների պատճառով ՀՀ ղեկավարները միայն Յուլիսի 17-ի կէսօրին ճանապարհուեցին Թիֆլիսից եւ 19-ի երեկոյեան ժամանեցին Երեւան:

ՀՀ իշխանութեան կենտրոնական մարմինների Երեւան ժամանելուց յետոյ Հայոց Ազգային խորհրդի եւ Երեւանի Ազգային խորհրդի Յուլիսի 20-ի եւ 22-ի համատեղ նիստերի ընթացքում, ինչպէս նաեւ միջկուսակցական խորհրդակցութիւնների արդիւնքում վերջնականապէս որոշուեց

Հայոց ազգային խորհրդի կազմը եռապատկելու (բացի անկուսակցական անդամներից), ինչպէս նաեւ ազգային փոքրամասնութիւնների ներկայացուցիչների ներգրաւման ճանապարհով ՀՀ գերագոյն օրէնսդիր մարմին՝ Հայաստանի Խորհուրդ կազմաւորելու վերաբերեալ, ճշգրտուեց նաեւ ՀՀ կառավարութեան կազմը: Յուլիսի 24-ին Հայոց ազգային խորհուրդը պաշտօնապէս յայտարարեց կառավարութեան կազմաւորման մասին: ՀՀ անդրանիկ կառավարութիւնն ունէր հետեւեալ կազմը. նախարար-նախագահ՝ Յովհաննէս Քաջազնունի, արտաքին գործերի նախարար՝ Ալեքսանդր Խատիսեան, ներքին գործերի նախարար՝ Արամ Մանուկեան, գինուորական նախարար՝ գեներալ Յովհաննէս Հախվերդեան, ֆինանսների նախարար՝ Խաչատուր Կարճիկեան: Բացի անկուսակցական Յ. Հախվերդեանից, կառավարութեան միւս անդամները դաշնակցականներ էին: Արդարադատութեան նախարարի պաշտօնը թափուր մնաց մինչեւ Յուլիսի 28-ը, երբ նախարար նշանակուեց անկուսակցական, սակայն ժողովրդական կուսակցութեանը յարող Գրիգոր Տէր-պետրոսեանը:

Հայաստանի խորհրդի անդրանիկ նիստը գումարուեց 1918թ. Օգոստոսի 1-ին: Կուսակցական եւ ազգային տեսակէտից այն ունէր հետեւեալ պատկերը. 18 դաշնակցականներ, 6-ական ներկայացուցիչներ սոցիալ-դեմոկրատներից, սոցիալիստ-յեղափոխականներից եւ ժողովրդական կուսակցութիւնից, 2 անկուսակցականներ, 6 մահմետական, 1 ռուս եւ 1 եգիպտացի: Օգոստոսի 3-ին Յ. Քաջազնունին ներկայացրեց կառավարութեան գործունէութեան ծրագիրը, ուր ընդհանուր գծերով նշուում էր առաջիկայ անելիքների մասին: Քննարկումներից յետոյ Օգոստոսի 6-ին խորհրդարանը հաստատեց կառավարութեան ծրագիրը, ինչից յետոյ ՀՀ իշխանութիւնները ձեռնամուխ եղան նորանկախ Հանրապետութեան առջեւ ծառացած բազմաթիւ հիմնախնդիրների կարգաւորմանը:

Ամփոփելով մեր խօսքը՝ կարող ենք փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետութեան խորհրդարանի եւ կառավարութեան ձեւաւորման գործում վճռորոշ դեր ունէր ՀՅԴ. Դաշնակցութեան դիրքորոշումը: Հայոց Ազգային խորհրդի նիստերի ընթացքում ՀՅԴ տեսակէտը հիմնականում ներկայացնում էր յայտնի կուսակցական-պետական գործիչ Խ. Կարճիկեանը, որի աւանդը մեծ է ՀՀ պետականութեան ձեւաւորման բնագաւառում: Կուսակցութեան եւ անհատապէս վարչապետ Յ. Քաջազնունու սկզբունքային դիրքորոշմամբ պայմանաւորուած՝ վճռական քայլեր կատարուեցին իշխանութեան կենտրոնական մարմինների ձեւաւորման եւ Թիֆլիսից Երեւան տեղափոխելու տեսակէտից: ՀՀ անդրանիկ խորհրդարանն ու կառավարութիւնը վերջնականապէս ձեւաւորուեցին Երեւանում:

ՀԱՄՕ ԿԱՐԷՆԻ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Չէ, հայ ժողովուրդը անկարող է ապրել Տաճկահայաստանում տիրող կարգերում. նա ուժասպառ է լինում, նա մեռնում է, նա չի կարող չքողոքել, ոտքի չկանգնել եւ չդիմել յեղափոխութեանը, իբրեւ իր միակ փրկարարին: Յեղափոխութիւնը կանգ չի առնի ոչ մի խորտակիչ ուժի առաջ, քանի որ գոյութիւն ունեն կեանքի տանջանքները, - նա միայն կը փոխի իր ձեւը, յարմարուելով նոր պայմաններին, եւ երբեք իր էութիւնը:

ՌՈՍՏՈՄ

Հ.Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ 1988-94 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Ա.- Ազատագրական պայքարի նախապատրաստումը

Դաշնակցութիւնը Արցախի համար պայքարը սկսել է Սփիւռքում նախքան 88 թուականը՝ Արցախի հարցը դիտելով իբրեւ Հայ Դատի բաղկացուցիչ մաս: Այդ պատճառով միանշանակօրէն պարզ է նրա վերաբերմունքը Արցախեան հարցին, եւ գիտէր իր անելիքը, յստակ էին առաջադրանքները, ունէր նպատակային բանաձեւումներ եւ նպատակին հասնելու եղանակներ: Որովհետեւ Դաշնակցութիւնը իբրեւ համահայկական կազմակերպութիւն, տեղի ու ժամանակի խտրականութիւն չուներ, եւ նրա գործադաշտը չի սահմանափակում մի որեւէ գաւառով կամ նոյնիսկ հայկական լեռնաշխարհով:

Թէեւ Արցախում եւ ՀՀ մտային տեսակէտից ժողովուրդը պատրաստ էր պայքարին, սակայն իր համար պարզ չէին այն իրադրութիւնը միջոցներն ու եղանակները: 88-ից մինչեւ 91 թուականը դեռեւս շատ ժամանակ կար մինչեւ ԽՍՀՄ փլուզումը, եւ շատերը չէին պատկերացնում պայքարի ուղղութիւնները: Ժողովուրդը նաեւ տակաւին հոգեբանօրէն անպատրաստ էր ազգային անկախութեան հեռանկարին, մեծ յոյսեր էր կապում ԽՍՀՄ-ի հետ, չէր պատկերացնում զինեալ բախումների անխուսափելիութիւնը եւ հողերի ազատագրումը պատերազմական ճանապարհով: Այդ է պատճառը, որ Արցախեան ազատագրական պայքարը սկսուեց Մոսկուայում ուղղուած խնդրագրերով, նամակներով, համախօսական դիմումներով:

Գրեթէ բոլոր գրիչները համամիտ են, որ Հ.Յ. Դաշնակցութեան դերակատարութիւնը իր ամբողջ փայլով ի յայտ եկաւ ազատագրական պայքարի առաջին շրջանում՝ 1988-1992, երբ անհրաժեշտ էր արթնացնել եւ գործի դնել հայութեանը իբրեւ մէկ համահաւաք ամբողջութիւն մինչեւ ինքնապաշտպանութեան գործը պետական հիմքերի վրայ դնելը եւ կանոնաւոր բանակ ստեղծելը: Դրանից յետոյ էլ եւ յատկապէս Արցախի պետականութեան ստեղծման ամբողջ ընթացքում ՀԾԴ դերակատարութիւնը եւս փոքր չէր, սակայն ազատագրական պայքարի գնացքը շարժման մէջ դնողը եղաւ հենց Դաշնակցութիւնը:

Արդէն 1988-ի Օգոստոսին Հ.Յ.Դաշնակցութեան 24-րդ Ընդհանուր ժողովը որոշում հանեց «Դէպի երկիր» կարգախօսով վերադառնալ Հայրենիք: 24-րդ Ընդհանուր ժողո-

վից յետոյ, ղեկավարուելով հայութեան գերագոյն շահերով, իր ռազմավարութեան ուղեգիծը փոխեց՝ ակնկալութիւն ունենալով հայութեան ապահովութեան եւ Հայաստանի անվտանգութեան խնդիրները:

Ազատագրական պայքարի ոգին եւ սկզբունքները անարատ պահած եւ Հայրենիքն ու Սփիւռքը իրար կապող կազմակերպութիւնը կարճ ժամանակաշրջանում հունաւորեց ժողովրդի տարերային շարժումները՝ ինքնապաշտպանութեանը հաղորդելով կազմակերպչական բնոյթ:

Դաշնակցութիւնը 1990 թուականին հաստատուեց ամբողջ Արցախում եւ սկսեց իր գործունէութիւնը՝ ազատագրական բացայայտ գաղափարների քարոզչութեան եւ ժողովրդին զինելու եւ ինքնապաշտպանութեան գաղտնիքներին ծանօթացնելու ջանքերով:

Բ.- Դաշնակցութիւնը Շահումեանում

Շահումեանին կից Գարդմանի հայաթափումը ստիպեց շահումեանցիներին աւելի սթափուել եւ ճիշդ դիրքորոշում ընդունել, քան բուն Լեռնային Ղարաբաղի մարզի հայերը: Դրան մեծապէս նպաստեցին դաշնակցական ֆիտայական ջոկատների մուտքը Շահումեան, որոնք ազգային գաղափարախօսութիւնը կարճ ժամանակում հաղորդեցին տեղի հայութեանը: 89-ի Սեպտեմբերին ստեղծուեցին ինքնապաշտպանական առաջին ջոկատները: 90 թուականի վերջերին արդէն Դաշնակցութեան ջոկատները Հայաստանից էին գալիս եւ իրար հերթափոխում: Կիւլիստանում ստեղծուեց ռազմական, եւ տեղացիներին մարզում էին դաշնակցական հրահանգիչները: Մարտական ընդհանուր պատասխանատուն Ծերունն էր՝ Պէյրութից: Էլի մարտիկներ կային Սփիւռքից՝ Սիմոն, Հարմիկ, Փոքր Հրանդ, Խաթակ, Ժիրօ եւ մեծ թիւով՝ Հայաստանից, որոնց մէջ ակնառու էին Կարօտը, Պետոն, Հրաչը, Արթուր Ղարիբեանը, Արարատը, Աբոն, Ռուբոն՝ Հրազդանից, Թալինցիներ Սագոն, Մուկուհը, արթիկցի Մուկուհը, Էջմիածնցի Հայկը, Վաչէն, Գետաշէնում Թաթուլն էր, Մարտունաշէնում «Արարօ» ջոկատի Մանուէլը, Սիմոն Աչիկէօզեանը:

Դաշնակցութեան նուիրեալներից Արջ Էդոն եւ Էլի տասնեակ պայծառ դէմքեր տեղում կատարում էին ամէն տեսակ գործեր եւ նուաճել էին տեղացիների սէրն ու յար-

Նոր Ասպետութիւնը

ՀԾ Դաշնակցութիւնը հայկական նոր ասպետութիւն է: Ելէք, ելէք, ժողովուրդ հայոց, արձանագրուեցէք հայկական նոր ասպետութեան, թեւ թիկունք տուէք անոր, զի խաչին եւ մահին հետ՝ փրկարար է նաեւ ասպետին սուրը:

Խրիմեան Հայրիկ

գանքը: Նրանք կրթում էին նաեւ տեղի երեխաներին, տալիս բազմապիսի գիտելիքներ, ազգային դաստիարակութիւն: Շահումեանում ընդհանուր առմամբ ազգային ոգին եւ ազատագրական պայքարի ցանկութիւնը շատ բարձր էր ու մեծ: Այստեղ էին նաեւ «Տիգրան Մեծ» ջոկատը (հրամանատար Արմենակ Արմենակեան), Հայաստանի սահմանապահ գունդը (հրամանատար Վոլոտիա Կարապետեան): Էջմիածնի, Աբովեանի, Հրազդանի, Պոռնիանի, Թալինի, Բաղրամեանի, Երեւանի, Ալավերդու ջոկատները Շահումեանում իրենց զգուշ էին ինչպէս իրենց հարազատ տանը ու միաբանութեամբ տեղացիների հետ՝ դարձել էին միասնական ուժ: Վարչապետը եւ ընդհանուր հրամանատարը միաժամանակ հայդուկապետ Շահէն Մեղրեանն էր, շտաբի պետը՝ Սերգէյ Չալեանը:

Տեղի ջոկատները եւս Դաշնակցական ոգով էին շնչում, եւ հրամանատարները գրեթէ բոլորը դաշնակցական էին. Վերին Շէնի մարտական ջոկատը (Մովսիկ Գիւլումեան), աշխարհագործի պետ Ահարոն Շելուեց, Ներքին Շէնի կամ Շահումեան աւանի ջոկատը (հրամանատար Յակոբ Խիդիրեան եւ ապա՝ Վարդան Մկրտումեան), աշխարհագործի հրամանատար՝ Աւագ Վելեան, Բուզլուխի ջոկատը (Համլէտ Ստեփանեան), գիւղի ընդհանուր պատասխանատու՝ Գեղամ Մուրատեան, Էրքէջի ջոկատը (Վանիկ Կալայեան, ապա՝ Կամօ Յովհաննիսեան, ապա՝ Նուրա Սարգսեան), Հայ Պարիսի ջոկատը (Արտոն Սարգսեան), Խարխափոտի ջոկատը (Վագիֆ Գէորգեան), Գավդութի (Ռուդիկ Աղեան), Մանասի Շէնի (Վարդան Մալխասեան), Կիւլիստանի ջոկատը (Պողոս Մեղրեան), աշխարհագործ գլխավորում էր Ռաշիտ Մէյրանեանը: Զոկատներից հետագայում, 92 թուականին ստեղծուեցին գումարտակներ:

Գետաշէնի ենթաշրջանում եւ Շահումեանում իրադարձութիւնները զարգացան խորհրդային վարչակարգի վճռորոշ ազդեցութեան տակ: Ամբողջատիրութիւնը պահպանելու համար շահագրգիռ կեդրոնական իշխանութիւնները ամէն կերպ արգելում էին հայ բնակչութեան պայքարը եւ ընդհակառակը, նպաստում ատրպէյճանցիներին հայոց բնակավայրերը զավթելուն: Այդ քաղաքականութեան զոհ դարձան Կամօ եւ Ազատ գիւղերը, ապա՝ Գետաշէնն ու Մարտունաշէնը եւ ի վերջոյ՝ ամբողջ Շահումեանը: Հայոց զօրքը Շահէն Մեղրեանի գլխավորութեամբ մեծ ջանքեր էր գործադրում՝ ծաւալելու ազատագրական պայքարը եւ ազատագրելու բռնագրաւուած տարածքը: Տպաւորիչ էին 1990-ի Յունուար 12-ի Մանաշիդի եւ 91-ի Ապրիլի վերջին Մարտունաշէնի կռիւները: Գետաշէնում թուրք Օմոնի եւ ռուս բանակի յարձակման ժամանակ կազմակերպուած դիմադրութիւն ցուցաբերելու հնարաւորութիւն չեղաւ: Ի հարկէ, տեղի հրամանատար Թաթուլ Կրպէյեանի սխրանքը ազատամարտի վրայ կը մնայ իբրեւ ամենախիզախ արարքներից մէկը: Առաջին յարձակման ժամանակ Թաթուլը միայնակ կարողա-

ցաւ գրաւել խորհրդային բանակի մի զրահամեքենայ 12 ռուս սպաների եւ զնդապետ Մաշկովի հետ միասին: Թաթուլը գետաշէնցիների յարգանքին էր արժանացել դեռեւս 90-ի աշնանը, երբ թուրքերին զգացնել տուեց հայ ազատամարտիկի ուժը:

Պատմութեան երիտասարդ ուսուցիչը դարձել էր տեղացիների սիրելին: Սակայն իրավիճակը շատ անբարենպաստ էր ազատագրական պայքարի համար, որովհետեւ Շահումեանն ու Գետաշէնը փաստօրէն մնացել էին բախտի քմահաճոյքին: Մի բուռ քաջեր պէտք է կուռէին ամբողջ աշխարհի դէմ: Հայաստանից եկող պետական օգնութիւնը չնչին էր, որովհետեւ Հայաստանում ժողովրդի եւ յատկապէս պետական իշխանութեան մէջ ընթանում էր շատ բարդ գործընթաց: Մի իրավիճակ էր, երբ համայնավար իշխանաւորները դեռեւս յոյսեր էին կապում համակարգի փրկութեան հետ եւ ընդունել էին անվճռական, անորոշ եւ կրաւորական կեցուածք: Շահումեանի եւ Գետաշէնի համար դժբախտութիւն էր վիճակուած զոհ դառնալու ներպետական վէճերի եւ պաշտօնակառուի: Եթէ չխօսենք դաւաճանութեան մասին, ապա առնուազն ազգային խնդիրները մնում էին նրանց ուշադրութիւնից դուրս: Եւ ներազգային, ներպետական պայքարը եղաւ Հայաստանի եւ Արցախի բոլոր շրջաններում:

Ինչեւէ, առաջին յարձակումից 2 օր անց մի քանի զրահամեքենաներով ռուս-թրքական զօրքը մտաւ գիւղ եւ դիմեց գիւղացիներին. «Մենք ձեզնից ոչինչ չենք ուզում: Տուէք մեր գէնքերը եւ մօրութեամբ ուսուցչին: Մօրութեամբ ուսուցչին՝ Թաթուլին ո՞վ կը տար: Ժողովուրդը ելաւ եւ ռուսներին գիւղից դուրս վճռեց: Ապրիլի 21-ին ժամը 5-ին զօրքը մտաւ գիւղ: Մի պահ թուաց, թէ եկել են անձնագրային ստուգումների: Թաթուլը հրամայեց մարտի մէջ մտնել, սակայն ժողովուրդը անվճռական գտնուեց եւ չթողեց կռուողներին ճակատ բացել: Մէկ ժամ անց նա 16 հոգու գերել էր 2 զրահամեքենայի հետ միասին: Իրավիճակը բարդացել էր, եւ Թաթուլը ստիպուած գնաց բանակցութիւնների եւ այնտեղ էլ խփուեց:

Աւելի վճռական էին Մարտունաշէնի պաշտպանները՝ Սիմոն Աչիկէօգեանի հրամանատարութեամբ: Այդտեղ էր նաեւ Կարօտ Մկրտչեանի խումբը: Ոչ թուրքերի տեխնիկայի մեծածախ իրողութիւնը, ոչ էլ ռուս զինուորականների առաջին գծում յայտնուելը չբեկանեցին ազատամարտիկների որոշումը՝ ճակատամարտ տալ, պատուական վերաբերմունք ցուցաբերել ճակատագրական պահին: Մի բուռ քաջեր էլ ելան ռուս կանոնաւոր բանակի դէմ: Յարձակուողները անակնկալի եկան: Առաջին գործը տեւեց ժամուկէս: 2-րդ գործը տեւեց 2 ու կէս ժամ: Թշնամին չկարողացաւ մտնել գիւղ եւ հրասայլերից ու հրանօթներից ուղիղ նշանառութեամբ սկսեց աւերել գիւղը: Սիմոն Աչիկէօգեանը մի տան ձեղնայարկից փակում էր թշնամու հետեւակի յառաջնադա-

Հայ ժողովրդի գոյութեան հարցը մեր սեփական գոյութեան պատճառն է եղել եւ Դաշնակցութիւնը սկզբից ի վեր-Թուրքիայում, Կովկասում, Պարսկաստանում եղել է նախ եւ առաջ յեղափոխական-ինքնապաշտպան կազմակերպութիւն: Ինչ էլ լինի, թէ թշնամու եւ թէ բարեկամին յարգանք ու պատկառանք մերժելու դժբախտաբար, դեռ կոպիտ ուժն է: ... Լինել կազմ ու պատրաստ ինքնապաշտպանութեան համար, մանաւանդ քաղաքական ցնցումների վայրկեաններում:

ՆԻԿՈԼ ԴՈՒՄԱՆ

քը: Իրար ետեւից 2 ռումբի պայթիւնից այդ տունը աւերուեց: 2-րդ ռումբը ուղիղ դիպել էր ձեղնայարկին: Միմոն Աչիգկէօղեանին ընկերները, երբ դուրս էին հանում փրտակ դարձած տնից, նա մեռնում էր մարտական երգը շուրթերին:

Մարտունաչէնի պաշտպանները ստիպուած եղան թողնել բնակավայրը, որովհետեւ հաշուած ռոպէների ընթացքում այդքան տեխնիկան կարող էր աւերակոյտի վերածել այն: Մարտունաչէնից դուրս եկան Կարօտի խմբի եւ «Արաբօ»-ի փառապանծ տղաները: 15 ժամ յետոյ տղաները հասան Բուզլուխ: Այդպիսի յոգնած վիճակում «Արաբօ»-ի Արշը (էդիկ Մելքումեան) երկու ընկերոջ հետ մի քանի անգամ մտաւ Մարտունաչէն եւ դուրս բերեց թէ բնակիչներին, թէ պահպան գէնքը: Գետաչէնում զոհուեցին 22 բնակիչներ եւ 13 ազատամարտիկներ, որոնց շարքին թաթուկ Կրպէյեանը, «Ալաշկերտ» ջոկատի հրամանատար Զարգանդը (Հրաչ Դանիէլեան), Արթուր Կարապետեանը՝ Երեւանից, Թելման Խաթայեանը, Բորիկ Հայրումեանը, Վալերիկ Նազարէթեանը, Մարտիրոս Շահնազարեանը:

Շահումեանում հաւաքուած էր ազգի ընտրեալ գաւակների մէկ մասը, որը պատերազմական նորմալ պայմաններում ի զօրու էր մեծ բարդութեան խնդիրներ լուծելու, որովհետեւ նրանց փոխյարաբերութիւնը կառուցուած էր հայրենապաշտութեան եւ գիտակցական կարգապահութեան վրայ: Շահումեանում միասնական մէկ կամքով ու ոգով համախմբուած էին տեղացիները, Հայաստանի տղաները, Սփիւռքի ազատամարտիկները՝ Շահէն Մեղրեանի հրամանատարութեամբ, որի իմաստութեան, առաքինութեան եւ հայրենապաշտութեան մասին բոլորն են վկայում: Նոյնիսկ Հայաստանի Գերագոյն Խորհրդի պատգամաւորներն էին այստեղ զինուորի կարգավիճակով կուռում: Ռաֆիկ Ղազինեանն ասում էր. «Շահէնը մի այնպիսի հետաքրքրական մօտեցում էր ցուցաբերում, մարդկանց հաղորդելու այնպիսի կերպ, որ բոլորն ուզում էին նրա հետ ընկերանալ, բարեկամանալ: Դա իր հանճարն էր՝ Աստծոյ կողմից տրուած»: Շահէն Մեղրեանը գիտէր իրադարձութիւնների հետագայ ընթացքը եւ գիտէր, որ հողային հարցերը հայերի եւ թուրքերի

միջեւ միայն պատերազմով է լուծւում: Ուստի առաջիններից մէկը նա էր, որին յաջողուեց Մոսկուայից մեծաքանակ գէնք տեղափոխել: Նա առաջիններից մէկն էր, որ կազմակերպեց մարտական ջոկատներ: Նա էր հին իշխանութեան անուանի մարդը, որ գիտակցեց Դաշնակցութեան էութիւնը եւ անվարան մտաւ կառույցի մէջ:

Շահումեանցիների մէջ դաշնակցական ոգու արթնացումը եւ ամրացումը նա համարում էր հայրենիքը պաշտպանելու եւ կառուցելու անփոխարինելի ձեւ: Կորցուած երեք գիւղերի՝ Էրքեջ, Մանաշիդ, Բուզլուխ, մէկ հարուածով ետ բերելը խօսում էր Շահէն Մեղրեանի զօրավարական տաղանդի մասին: Բազմաթիւ էին նրա շնորհները, բազմակողմ էր նրա մտասեւեռումը՝ ազգի առաջնորդի նման: Չափազանց ծանր պայմաններում նա կարողացաւ կազմակերպել տնտեսական կեանքը:

1992-ի ամրան սկզբին, երբ շահումեանցիները պատրաստուած են ետ գրաւել Գետաչէնն ու Մարտունաչէնը, իրավիճակը կտրուկ փոխւում է յօգուտ ատրպէյճանցիների, որովհետեւ նրանք կարողանում են խորհրդային բանակի հսկայածաւալ ուժերը՝ մարդուժը, տեխնիկան, ուղղել Շահումեանի վրայ եւ, օգտագործելով կանոնաւոր հզօր բանակի մարտավարական գերազանց կարողութիւնները, նախնական հետախուզութեան տուեալները, համեմատաբար արագ կերպով տիրել ամբողջ Շահումեանի շրջանին, թէեւ որոշ կէտերում յաջողւում է կազմակերպել դիմադրութիւն եւ ժողովրդին հիմնականում դուրս բերել բռնադատուած տարածքից:

Շուշիի ազատագրումից յոփացած եւ թալանող ՀՀԾ-ական կառավարիչները Հայաստանի, սկզբում փորձում էին Շահէն Մեղրեանին դարձնել քառութեան նոխագ, սակայն այդ բանը նրանց չի յաջողւում, եւ Շահէն Մեղրեանը հնարաւորութիւն է ունենում Գերագոյն Խորհրդի նիստերին ճշմարիտ փաստարկումներով հիմնաւորել Շահումեանի կորստեան իրական պատճառները՝ որակելով այն իբրեւ ռազմաքաղաքական պարտութիւն, որ հետեւանք էր Հայաստանի բարձրագոյն իշխանութիւնների եւ ռազմապետների մի շարք սխալների:

Գ.- Իրադարձութիւնները Հաղորութում

Հաղորութը Արցախի գոլտ «Գաշնակցական» շրջանն էր: ՀՅԴ-ն 1990-ական թուականից կազմակերպուած գործում էր Արցախում եւ Հաղորութում նմանապէս: Նպատակը ընդհանուր էր. ազատագրել գիւղերը եւ պաշտպանել սահմանները: Սահմանային գիւղերը կիսալքուած էին կամ սակաւ բնակչութեամբ, որը ազգային իմաստով անյոյս էր, բացառութեամբ Արեւաշատի: Այդ գիւղերում էլ տեղաբնակները ջոկատները: Երեւելի գործիչներ էին Էմիլ եւ Էրիկ Աբրահամեանները, Արթուր Մկրտչեանը, Գրիշա Հայրապետեանը, Վիգէն Գրիգորեանը: Այս բարձրացան նուիրական կամքի տէր այլ մարտիկներ: Երբ մարտական գործողութիւնները բռնուն ընթացք էին ստանում՝ հակակշիռ թուրքաց ներքին զօրքի, ստեղծուեցին ֆիդայական ջոկատները, իսկ երբ ակնյայտ դարձաւ, որ Վոլսկու ժամանակ կատարուող հսկայ շինարարութիւնը քաղաքական ուղղութեամբ ինքնին, դրան, իբրեւ հակադարձ գործողութիւն, սկսուեցին բնակավայրերի ազատագրումը: Այնուամենայնիւ, սկզբնական շրջանում թուրքերը առաջ էին, որովհետեւ վայելում էին համապետական իշխանութիւնների եւ զինուած ուժերի աջակցութիւնը: Ատրպէյճանի իշխանութիւնը ձեռնարկուած էր ու կարողանում էր, ու գոյգն ինչ կասկած էր յարուցում ազգային պայքարի հետ ունեցած կապի առումով: Սակայն թուրքերի հիմնական խնդիրը գործիչներին որսալն էր: Շրջում էին բոլոր գիւղերը եւ նախապէս կազմուած անունացուցակներով ձեռնարկուած գործունէութիւնը դրսեւորած անձանց, գիւղխորհուրդների նախագահներին, մտաւորական ընտրանուն եւ այլն: Նրանց մի մասը ատրպէյճանական բանտերում երկար մնաց:

Հաղորութի 14 գիւղերի տեղահանումը կատարուած էր 91-ի Մայիսին յայտնի ծրագրով: Ռուսերը շատ լաւ էին ուսումնասիրել բնակավայրերը եւ տեղեկութիւնները ամբողջովին տեղափոխեցին ազերիներին: ՕՄՕՆ-ը ռուս զօրքի հետ մտնում էր գիւղերը եւ ամէն ինչ իր համար պարզաժ՝ կազմակերպում տեղահանումը, ինչպէս այդ տեղի էր ունենում նաեւ Բերդաձորում: Բռնագաղթի ենթարկուեցին, այսինքն՝ հայաթափուեցին, աւերուեցին ու թալանուեցին Արփազետիկ, Սպիտակաշէն, Պետրոսաշէն, Խժաբերդ, Արեւաշատ, Խանձաձիր, Զրաբերդ, Զորագիւղ, Քարապուլիս, Համձոր, Սարինշէն,

Կարմրաքար, Առաքեալ, Բանագուր գիւղերը: Դա եղաւ 91-ի Մայիս-Յունիս ամիսներին: Իրադարձութեան վերաբերեալ կայ Արթուր Մկրտչեանի «Ինչ է տեղի ունեցել Հաղորութում» (Եր. Վարանդեան հրատ. 1992թ.) գրքով: Խորին անկեղծութեամբ եւ յստակութեամբ կատարուած այդ անդրադարձումը հնարաւորութիւն տուեց շրջանցիւր բազմաթիւ տեսակէտների եւ կարծիքների հեղեղին, որ սովորաբար յաջորդում է նման ծաւալի քաղաքական իրադարձութեանը: Իր տեսածի սահմաններում հեղինակը արտայայտել է ճշմարտութիւնը՝ ապագայում նման ողբերգութիւն կանխելու մտահոգութեամբ: Գետաշէնից սկիզբ առած խուճապային տրամադրութիւնը, միախառնուելով չարուղղորդ ապատեղեկատուութեանը, խառնաշփոթ էր ստեղծել եւ շրջանի յեղափոխական մարմինը կորցրել էր գործելու տրամաբանական շղթան:

Խուճապը հնարաւոր եղաւ կասեցնել Հին Թաղեր բարձրաշէնային գիւղում, որտեղ խիզախութեամբ աչքի ընկած Վիգէն Գրիգորեանը՝ սպառնալիքի ազդեցութեամբ կասեցնելով փախուստը գիւղից: Այդ դէպքերից յետոյ Հաղորութի կազմակերպութիւնը սկսեց իր աշխոյժ գործունէութիւնը: Շրջանի առաջին հրամանատարը Էրիկ Աբրահամեանն էր (գոհուած 1994-ին) մասնագիտութեամբ՝ երաժիշտ, իսկ շտաբի պետը Արթուր Մկրտչեանն էր: Շտաբի կազմի մէջ էին նաեւ Էմիլ Աբրահամեանը, Գրիշա Հայրապետեանը: Տողի ձորակում մեծ աշխատանք էր կատարում Վիգէն Գրիգորեանը (գոհուած 1993-ին), որը ազատագրական պայքարի կարկառուն դէմքերից էր Արցախում, առհասարակ՝ Գերագոյն խորհրդի պատգամաւոր: Տողում շուտով հռչակուած է Արմենչոյի անունը որպէս անվահան եւ քաջարի զօրական: Առաջին ջոկատներից մէկը հաղորութիցի Համիտ Մարտիրոսեանի վեց հոգանոց խումբն էր: Զինուորական փորձառութիւն ունեցող եւ ճանաչուած երիտասարդը ռուսական բանակի դեսանտ (քոմանտո), թէեւ շարժման առաջնորդներից չէր, սակայն նրա միջոցով էր իրականացուած Հաղորութի ձորակի գրեթէ բոլոր գործողութիւնները: Համիտի խմբի մէջ էին բանագուրցի Ռուբիկը (Ուբի), սարինշէնցի Աւետը, ստեփանակերտցի Ալիոշան, հաղորութիցի գինագործ Ռուբիկ Մատրեանը եւ Արմէն Գրիգորեանը: Նրանք բոլորը, եւ առհասարակ ամէն հաղորութիցի շատ թէ քիչ երեւելի դէմքեր գաշնակցական էին: Այս ջոկատը շատ խիստ գործունեայ էր, հակահարուածային գործողութիւններ էր կատարում, գիշերները Մամձորի ճանապարհին ականներ էր դնում, մինչեւ որ այդ տեղով այլեւս թուրքերը անկարող եղան անցնելու: Պայթեցրին նաեւ թուրքերի ինքնաշարժների կեդրոնը: Սակայն այս բոլոր գործողութիւնները համարժէք չէին թուրքերի կողմից բնակավայրերի բռնագրաւման: Եւ ահա, 91-ի Սեպտեմբերի 15-ին եղաւ ազատագրման մեծ գործողութիւնը: Այն թէեւ միայն մասնակի յաջողութիւն ունեցաւ, բայց դրանով սկսուեց հայոց կողմի աշխուժացումը: Դրանից յետոյ ազատամարտիկները դուրս եկան ընդատակից եւ տեղաւորուեցին Հաղորութում: Հաղորութի գաշնակցական կազմակերպութեան նկարագիրը միանգամից ի յայտ եկաւ Տող գիւղի գործողութեան ժամանակ: Այդտեղ էր Տողի «Վրէժ» ջոկատի ռազմակայանը: Ընդատակի ամիսներին ջոկատը ցրեկները մնում էր Մոխրեմես գիւղում, իսկ գիշերները անցնում էր գործի: Յաճախ այստեղ էին լինում Արթուր Մկրտչեանը, Արթուր Աղաբեկեանը (Մեծ Թաղերի ջոկատի զօրահրամանատարը), Շոշի Ագոն: Դաշնակ Ագոն՝ Վաչէ Զաքարեանի հետ Դիզափայտի լանջերն էր հսկում:

Շուտով այստեղ գործողութեց Աֆղանական պատերազմի մասնակից, գնդապետ Արկադի Տէր Թադեւոսեանը՝ իբրեւ մարտական կազմակերպիչ ու առաջնորդ: Նրա նկատ-

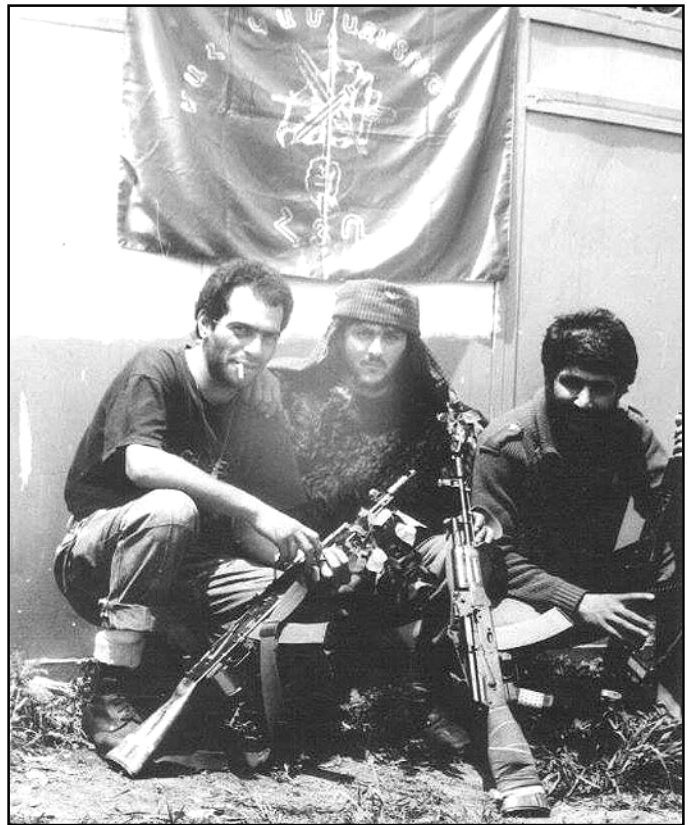
մամբ վերաբերմունքը միանշանակ չէր, որովհետեւ խորհրդային կանոնադր բանակի սպայի եւ ազգային աւանդական (գաղնակցական) գավափարներով դաստիարակուած տաքարիւն ու պոռթկուն խառնուածքի Ֆիտայի տղաների միջեւ տարբերութիւնները շատ էին: Շատ էին, սակայն այստեղ այնքան խմաստութիւն դրսեւորուեց, որ այդ տարբերութիւնները փոքր բացառութեամբ հակասութեան չվերածուեցին: Եւ ակնյայտ է այստեղ Հազարութի տարածքում Արթուր Մկրտչեանի դերը՝ հաշտեցնելու, միաւորելու բեւեռները համահայկական ազատագրման պայքարի մէջ: Հենց Արթուր Մկրտչեանն էլ Գնդապետին կնքեց քոմանտոս մականուամբ: Երբ Արկադի Իվանովիչը (այսպէս էին դիմում Գնդապետին) նոր էր եկել եւ ծանօթացել էին, Արթուր Մկրտչեանը, իսկոյն կռահելով զօրավարի տաղանդը, ասաց. «Տղերք, եկէք իրեն քոմանտոս անուանենք»: Հենց այդ անունով էլ մինչ այդ գրեթէ ակնյայտ գինուորականը պիտի դառնար հռչակաւոր: Ջոկատի տղաները եւ, յատկապէս Արմենչոն ու Վիգէնը, անընդհատ խնդրում էին Քոմանտոսից սկսել Տոդի գործողութիւնը: Հրամանատարը զգուշանում էր եւ անհնար էր համարում փոքրաթիւ ուժերով գրաւել թուրքերի ռազմական դարձած բնակավայրը: Ի վերջոյ, առանց քոմանտոսին տեղեակ պահելու, սկսեցին նախապատրաստուել Տոդի գործողութեան:

Ստեփանակերտից եկաւ Վալերի Բալայեանն՝ իր ջոկատով, Մարտակերտից՝ Վլադիմիրը, Ասկուլա Աշոտը հրաւիրուեց, Շոշի Ագոն: Արմենչոն եւ Վիգէնը գերազանց կերպով կատարեցին հետախուզութիւնը: Եւ երբ ամէն ինչ պատրաստ էր, տեղեկացրին քոմանտոսին իրողութեան մասին եւ երկընտրանքի առջեւ կանգնեցրին. կամ ղեկավարել գործողութիւնը, կամ երկու ժամուայ ընթացքում թողնել Հազարութի տարածքը եւ գնալ Ստեփանակերտ: Քոմանտոսը համաձայնեց ղեկավարել եւ իր գործը կատարեց փայլուն կերպով: Յաջողութիւնը մեծ էր: Դա եղաւ 91 թուականի Հոկտեմբերի 30-ին: Գործողութեանը մասնակցում էին Հազարութի լաւագոյն ուժերը, նաեւ Արթուր Մկրտչեանը:

Տոդի այս գործողութեամբ սկսում է Արցախի բնակավայրերի ազատագրման ընթացքը, որը տեւեց մինչեւ պատերազմի աւարտը: Ուրեմն՝ սա Արցախի Տոդի վրայ վերջին պատերազմի առաջին լուրջ գործողութիւնն էր: Համանման գործողութիւններ եղան Մարտունիի Ամիրանլար եւ Ղարադաւլու (Արջաձոր), Ստեփանակերտի շրջակայքում՝ Կրկման, Մալիբէյլի, Զանհասան, Խոջալու, Հազարութի բռնազրաւուած գիւղերի, Լեւոնոյի (Ասկերանի շրջան) եւ այլ բնակավայրերում: Իր համարձակութեամբ եւ գերազանց արդիւնքներով (չնայած դիրքի եւ ծաւալների տարբերութեան) Տոդի գործողութիւնը նման էր Շուշիի գործողութեանը: Տոդի գործողութիւնը դարձաւ քոմանտոսի փառքի սկիզբը: Երկրորդ գործողութիւնը Սարինշէնի ազատագրումն էր: Եղան էլի մի քանի փոքր կռիւներ, եւ հռչակուեց քոմանտոսի անունը Ստեփանակերտում, որ նա պէտք է ղեկավարի ազատագրութեան ընդհանուր գործը:

Դ.- Բերդաձորի ժամանակաւոր կորուստը

Ուսումնասիրութեան առաջին մասում տեսանք, թէ ինչպէս Դաշնակցութիւնը Շահումեանում ազատագրական պայքարի մղեց ազգաբնակչութեանը եւ ինչպիսի բազմակողմանի գործունէութիւն էր ցուցաբերում: Նոյնը կատարում էր Բերդաձորի ենթաշրջանում, Արցախի մնացեալ շրջաններում: Բերդաձորը Արցախի լարուած եւ թէժ կէտերից էր, որը Լաչինի եւ Շուշիի միջեւ ընկած հայաբնակ մի կղզի

էր: Լեռները կտրել-անցնելով՝ այստեղ էին թափանցում փոքրիկ խմբերը՝ տեղեկութիւններ տանել-բերելով եւ մէջքներին կրելով գէնքի բեռներ: 800 բնակիչ ունեցող Բերդաձորի 4 գիւղական պէտք է դիմակայէին թուրքաց 80 հազարին՝ տեղաւորուած շրջակայքի 82 բնակավայրերում: Կարող էր Բերդաձորը դառնալ երկրորդ Ջէյլուն: Դիրքի նպաստաւորութեամբ կարող էր, սակայն, ի տարբերութիւն Շահումեանի, տեղիս բնակչութիւնը, չնայած Դաշնակցութեան մեծագոյն ջանքերին, արագ կերպով հոգեփոխութեան չենթարկուեց: Այստեղ էլ ռուսական բանակը բացառապէս օգնում էր թուրքերին: Բերդաձոր-Ստեփանակերտ կապն իրագործուած էր շաբաթական 1-2 ինքնաշարժի երթեւեկով: Կար նաեւ մէկ արահետ դէպի Քարինտակ: Քարինտակի Վաղարշակ Առուշանեանը եւ բերդաձորցի Աւնօ Մկրտչեանը (Բիխի հրամանատար), Հայ Դատին նուիրուած, հայրենիքի ազատութեան ուխտեալ դաշնակցական հրամանատարներ էին, միմիանց մտերիմ եւ այդ բնակավայրերի միջեւ կապը, չնայած մեծ հեռաւորութեանը, սերտ էր: Իսկ Ստեփանակերտի հետ կապը հեռախօսային էր, Գորիսի միջոցով: Հազուադէպ երեւանից ուղղաթիւ էր ժամանում: Այս էր ամէնը: Լինում էր ժամանակ, որ Բերդաձորը ամիսներով կտրոււմ էր արտաքին աշխարհից:

Բերդաձորի նշանակութիւնը լաւ էր հասկանում նաեւ Դաշնակցութիւնը, եւ շարունակաբար այստեղ էին թափանցում մարտական խմբեր՝ տարածքի ինքնապաշտպանութեան եւ բնակչութեան հետ աշխատանք տանելու նպատակով: Տեղում կարգաւորող ուժը Բիխն էր, (Բերդաձորի ինքնապաշտպանութեան Խորհուրդ): Ի տարբերութիւն Շահումեանի, տեղիս բնակչութեան վերաբերմունքը բարիացական չէր Դաշնակցութեան հանդէպ, որն էլ հիմնականում ենթակայական պատճառ դարձաւ 1991-ի Մայիսի 17-ին Բերդաձորը հայաթափ անելու: Հայաստանի եւ տեղի իշխանութեան պահուածքը երկհոտ ու կրաւորական էր, գիւղացիների մէջ մարած էր յոյսը, եւ ցանկութիւն չունէին գինուած դիմադրութիւն

կազմակերպելու: Ներքին տարածայնութիւններն ու դիրքորոշման տարբերութիւնները շատ էին դժուարացնում Բերդաձորի ինքնապաշտպանութեան գործի կազմակերպումը: Այստեղ ազդեցիկ տեղաբնակներ կային, որոնք չէին ուզում վտանգել թուրքերի հետ իրենց նիւթական շահերի առերեւոյթ համընկնումը: Վախենում էին հակադրուել նաեւ իշխանութիւններին: Հայաստանից եկած ազատամարտիկներին եւ ԲԻՍ-ին չյաջողուեց իրենց ետեւից տանել ժողովրդին: Առնո Մկրտչեանը դատապարտուած էր օտարուելու իր իսկ ժողովրդից: Նրա համագիւղացիների մեծ մասի համար անհասկանալի էր Առնոյի յեղափոխական գործունէութիւնն ու պահուածքը: Այդ հակասութիւնն էլ կարելի է ի վերջոյ հիմնական պատճառ համարել Արցախեան ազատամարտի ուշադրաւ դէմքերից մէկի ողբերգական կորստեան: Առնոն կորոյ էր հանգիստ հեռանալ, սակայն չուզեց թողնել իր ժողովրդին եւ գերուեց թուրքերի կողմից ու տանջամահ արուեց Պաքուի մէջ 1993-ին իր ընկերների հետ միասին:

Բերդաձորի ինքնապաշտպանութեանը մասնակցող թալիսիցի Սաքոն պատմեց հետեւեալը. «Երբ ճանապարհների ականապատումը վերջացրի, Մայիսի 17-ն էր: Նախքան ՕՄՕՆ-ի՝ Բերդաձոր մտնելը (անձնագրային ստուգումների պատրուակով), 125 հատ հրետանային տարբեր ռազմասարքեր բերեցին եւ դասաւորեցին Լաչինի եւ Գորիսի արանքում, որպէսզի մեզ մեկուսացնեն: Առաւօտեան, որ պիտի իրենք գային, ամէն ինչ կազմակերպել էինք ինքնապաշտպանութեան համար: Երեկոյեան Բերդաձորի ղեկավարները Առնոյին կանչեցին եւ համոզեցին ինքնապաշտպանութեան չգլխի մէջ»: Այդպիսի պահուածքից յայտնի է, թէ ինչ է լինում. գոնէ Գետաշէնի նախադէպը կար: Մանաւանդ բնական դիրքի գերազանցութեամբ, մարդուժով, զէնքով Բերդաձորը կորոյ էր լուրջ դիմադրութիւն ցոյց տալ թշնամուն: Սակայն մի խումբ ազդեցիկ մարդկանց սխալի պատճառով ենթաշրջանը առանց մի գնդակ արձակելու յանձնուեց թշնամուն: Թուրքերը հաշուի չառան այդ «բարի» վարուեցողութիւնը, եւ ծերերին ու մանուկներին «մեծահոգաբար» արտաքսեցին շէ տարածք, իսկ Բերդաձորի 33 պաշտպաններին տարան նախ Շուշիի բանտ, ապա՝ Պաքու: 94-ի վերջին Առնոյի դիակը յանձնուեց հայկական կողմին:

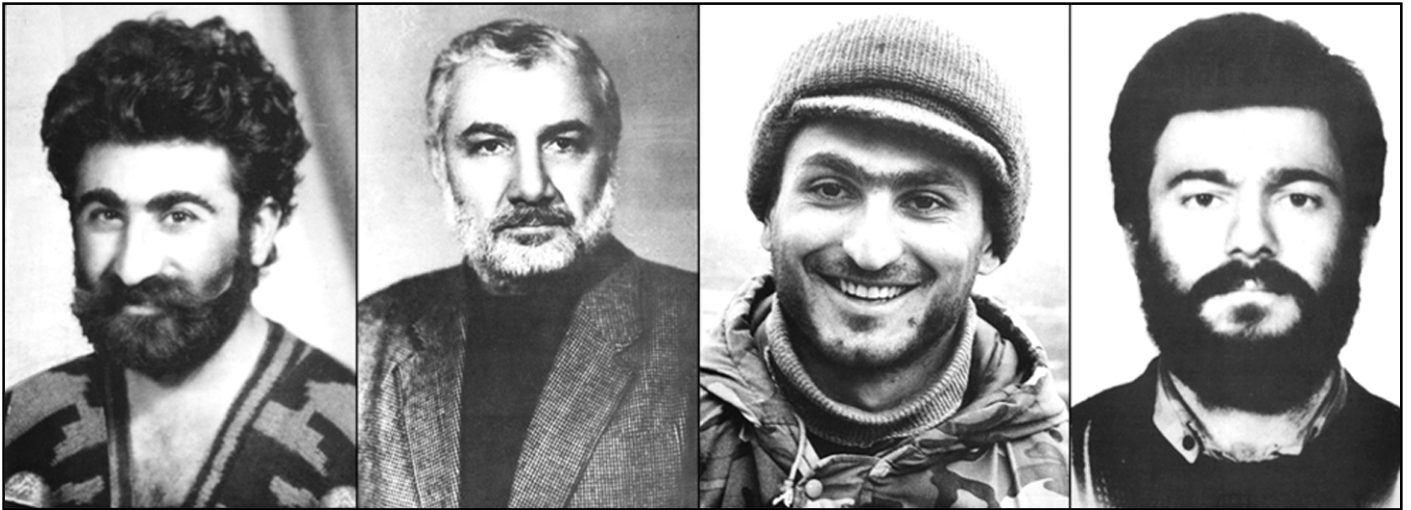
ՀՅԴ նախաձեռնութեամբ եւ Վազգէն Սարգսեանի համաձայնութեամբ Երեւանից 1991-ի Նոյեմբերի 29-ին 56 հոգի հաշուող զօրաշնորհաւոր իջնում է Տոյ եւ նոյն զօրաշնորհաւոր (հրամանատարներ՝ Ժիրայր Սեֆիրեան, Արամ Մանուչարեան, Վարդան Ստեփանեան, Վաչէ Ռոստոմեան) Դեկտեմբերի 3-ին տեղափոխուում է Ստեփանակերտ: Խմբերը ստանձնում են Կրկեան գիւղի հայոց թաղամասի պաշտպանութիւնը: Արդէն նշել ենք Կրկեանից թուրքերին դուրս մղելու առաջին փորձի մասին՝ Դեկտեմբեր 13-ին: Գլխաւոր շտաբից եկաւ հրամանով յարձակուող հարուածային ջոկատը Վարդան Ստեփանեանի հրամանատարութեամբ ետ է գալիս նախկին դիրքերը: Այդ օրը ռուսական բանակի զինեւաւոր էր ժամանել Ստեփանակերտ, եւ բարձրաստիճան զօրականի ներկայութեամբ չէին ուզում բնակավայր ազատագրել: Յամենայն դէպս, այդ օրերին Ստեփանակերտի բնակիչները հիացմունքով ու խանդավառութեամբ էին վերաբերում մարտական հայոց զօրաշնորհաւորին:

Դեկտեմբերի 13-ին 12 հոգի հաշուող խումբը դարանակալում է Շուշի-Լաչին ճանապարհի վրայ եւ ոչնչացնում զրահամեքենայ, բեռնատար եւ դրանց անձնակազմը: Մինչ այդ նրանք մտնում են Քարինտակ եւ իրենց ծրագիրը յայտնում Վաղարշակ Առուշանեանին: Նա Արցախի երեւելի դաշնակցականներից էր, ԼՂՀ Գերագոյն Խորհրդի անդամ: Այն

պարագային, երբ Վաղարշակի ընկերները այդ ձեռնարկումը յարմար չհամարեցին, որովհետեւ լոյսը բացուելուց յետո թուրքերից պիտի իրենց համագիւղացի գերուն փրկագնէին, որը Վաղարշակի բարեկամն էր, սակայն Վաղարշակը գործը համարեց կարելու եւ թոյլ չտուեց յետաձգել: Այնուամենայնիւ յաջողութեան ուրախութիւնը վիճակուած էր ճաշակել, որովհետեւ Դեկտեմբերի 16-ին տեղի ունեցան Հասանապաղի դէպքերը: Հետախուզական գործողութիւնը ձախողում է, եւ թուրքերը ռուսական զօրքերի օգնութեամբ ծուղակ են նախապատրաստում երկրորդ օրը նոյն ուղղութեամբ, որը մարտավարական սխալ էր առաջադրանքի գնացած ջոկատի համար: Զոհուում են Վարդան Բախշեանը, Վաչէ Ռոստոմեանը եւ Գագիկ Գրիգորեանը: Դաշնակցութեան կրած այդ հարուածը խորը հետք թողեց, որովհետեւ անխոհմտութեան զոհ գնացին մեր ազգի պայծառ դէմքերը, եւ կորուստը հոգեբանական ծանր ազդեցութիւն գործեց:

Կորստեան ցաւը մասնակիօրէն փարատելու համար Դեկտեմբերի 23-ին ձեռնարկուեց Ասկերանի շրջանի Լեւոնոյ գիւղի ազատագրման գործողութիւնը, որը իրագործուեց փայլուն կերպով: Գործողութեանը մասնակցում էին Ժիրոյի 37 հոգուց բաղկացած խումբը, նաեւ Ասկերկա Աշոտի խումբը՝ 20 հոգի (հրամանատար Գենա), որոնց հետ Վալերի Բալայեանը, որը դրանից քիչ անց պիտի դառնար ԼՂՀ Գերագոյն Խորհրդի Պաշտպանութեան յանձնախմբի նախագահ եւ այդ ժամանակ էլ Արցախի ապահովական խորհրդի անդամ էր: Ի դէպ, այդ ապահովական խորհրդի կազմի մէջ էին նաեւ Ասկերկա Աշոտը, Սամուէլ Բաբայեանը, Արկադի Կարապետեանը (Դաշնակ Ագոն): Նաեւ Բաղարայի փոքր խումբն էր՝ Նելսոնի հետ, եւ Խնձորիստանի խումբը: Գործողութեան ծրագիրը մշակել էին Ժիրոն եւ Վալերին: Խումբը Ստեփանակերտից տեղափոխուեց Խնձորիստան, թէեւ Լեւոնոյի մօտ բնակավայրը Բաղարան է: Այսպէս էր նախատեսուած, որ յարձակումը լինի անակնկալ: Գրոհի նախորդ օրը Ժիրոն մարտիկներին հրահանգեց շտապ գնան քնելու: Այնուհետեւ ջոկատը մեքենաներու տեղափոխուեց Բաղարա, որտեղ իրենց միացան Աշոտի ջոկատը եւ Վալերի խումբը: Բաղարացիների մէջ էին Սպարտակը, Կարէնը: Ժիրոն այստեղ քարտէսով ամէն խմբի տուեց իր առաջադրանքը: Գրոհային խմբի յատակագիծը անձամբ էր կազմել: Կարգեց ուղեկցորդներ եւ ճանապարհեց խմբերը: Յարձակմանը մասնակցում էին ապահովական խմբերը, որոնց մէջ Նոր Երզնկացի Սարոն էր՝ Տիգրանի եւ Սօսի հետ: Այդ խմբի հետ էր նաեւ ռուսանոցական ջոկատը: Գրոհային յատուկ խմբի մէջ էին. Ժիրօ (հրամանատար), Տարօն, Պավլիկ, Արայիկ, Վանաձորցի Արմէն, Յովիկ Քալաշեան (Ուզբէկ), Արթուր Պապիկեան (Ակուլ), Ռուբօ (Չայ), միւս Արթուր կամ Գեբեյս, ստեփանակերտցի Իգոր:

Ապահովական խմբերը Դուշմանի, Արթուր Ղարիբեանի եւ Արամի հրամանատարութեամբ շարժուեցին շեղ ճանապարհով դէպի առաջադրուած վայրը: Նրանք պիտի շրջապատէին գիւղը: Գիւղը երեք կողմից ընկած էր բարձունքների մէջ եւ միայն մէկ կողմից էր բաց, որտեղ թուրքերի պահակակէտն էր: Գլխաւոր հրամանատար Արկադի Տէր Թադեւոսեանը տեղեակ էր այդ գործողութեան մասին, որովհետեւ նախապէս զգուշացրել էր նման յանդուգն ձեռնարկներից խուսափել՝ զոհեր չտալու համար: Քիչ անց Ժիրոյի խումբը շարժուեց ուղիղ ճանապարհով: Գիւղերու ժամը 3-ն էր: Գիւղի մօտի փայտամշակման հիմնարկում մի «հնախատեսուած» թուրք կար, որին յաջողուեց փախչել եւ լուր տալ: Կուրը սկսուեց, եւ մեր տղաները մէկ հզօր համազարկ տուեցին, եւ Վալերի Բալայեանը 3 լեզուով թուրքերին առաջարկ

կեց անձնատուր լինել՝ զոհերից խուսափելու համար: Երաշխավորում էր քաղաքացիական բնակչության ազատ արձակումը՝ գէնքը յանձնելու պայմանով: Թուրքերի կողմից ի պատասխան հայհույժներ լսուեցին, եւ սկիզբ առաւ կատաղի մարտը, որը տեւեց առաւօտեան 6-ն անց 20 ընդհանրապէս մինչեւ կէսօրից յետոյ ժամը 3-ը: Կատարեալ յաղթանակ տօնեց հայոց կողմը: Ունենք երկու վիրաւոր: Իր մտայղացման կատարելութեամբ եւ իրագործման արդիւնքներով գերազանց գործողութիւն էր, եւ այն, անկասկած, ունեցաւ դրական ներգործութիւն՝ զինուորների եւ ժողովրդի մարտական ոգին բարձրացնելու, եւ թուրքերի մօտ ընդհակառակը՝ խուճապային տրամադրութիւն ստեղծելու իմաստով: Թուրքերը տուեցին տասնեակ կորուստներ: Լեւոնոյի գործողութեանը մասնակցած մարտիկների մեծ մասը հետագայում փառքով պսակեց Դաշնակցութեան անունը: Մեծ ռազմավար վերցրեցին: Գիւղում նիւթական մեծ հարստութիւն կար, խանութ կար, ուր մտան տղաները, եւ նռնակաձիգ Իգորը փողեր գտաւ, լցրեց յատակին եւ վառեց, Վանաձորցի Արմէնը ոսկեղէն գտաւ, թանկարժէք զարդեր եւ դուրս նետեց:

Ե.- Հ.Յ.Դաշնակցութեան պայքարը յանուն Արցախի պետականութեան

Դաշնակցութիւն կուսակցութեան վրայ էր ընկած պատերազմական պայքարի ծանրութիւնը եւ նա էլ ստանձնեց նաեւ պետական կառույցի ձեւաւորման գործի գլուարութիւնները: Գերագոյն Խորհրդի ընտրութիւնները կայացել են 91-ի դեկտեմբերի վերջերին, իսկ Յունուարի սկզբին՝ նախագահական ընտրութիւններն էին: Այնպիսի մարդու պիտի առաջագրէին, որ ընդունելի լինէր թէ Գերագոյն Խորհրդի եւ թէ ժողովրդի կողմից: Դաշնակցութեան մէջ Արցախում հայկական կրթութեամբ լուրջ մասնագէտներ քիչ կային: Արթուր Մկրտչեանը փայլուն կրթութիւն էր ստացել եւ էական ներդրում ունէր Հազարութի կազմակերպական կեանքում: Հազարութի դաշնակցական կազմակերպութիւնն առհասարակ շատ ուժեղ էր, այնտեղ կար կուսակցական բարձր կարգապահութիւն, որ ստեղծում է անձնական օրինակի վրայ:

Երբ դրուած էր Ազգային ժողովի լինելիութեան խնդիրը, Արցախում յառաջացաւ իշխանութիւնը վերցնելու հարցը: Այդ պարագային միասնական մօտեցում չկար: Սկզբնական շրջանում դաշնակցականները դէմ էին առհասարակ իշխանութիւնը վերցնելուն, որովհետեւ ծրագրով այն

չէր նախատեսուած, չէր խրախուսուած: Բացի այդ, Դաշնակցութեան հիմնական նպատակն Արցախում ռազմական ինքնապաշտպանութեան կազմակերպումն էր, ջոկատների ստեղծումն ու գլխավորումը, որ Դաշնակցութիւնը փայլուն կերպով կատարեց: Դաշնակցութեան ջոկատները Արցախում աչքի էին ընկնում իրենց բարձր գիտակցական կարգապահութեամբ, աւելի համախմբուած էին, կար միասնական կեդրոն, միասնական նպատակ, անցած էին բարեկրթման եւ մարզման հիանալի դպրոց: Մնացեալ ջոկատներն էլ համագործակցում էին Դաշնակցութեան հետ կամայ թէ՛ ակամայ. մի քանիսը զաղափարի տեսանկիւնից, ուրիշները գէնք ձեռք բերելու կամ պարզապէս ընկերական դրդապատճառներով:

Հետաքրքրական է, որ մինչեւ 92-93 թուականները Արցախի նշանաւոր ռազմական գործիչները գրեթէ բոլորը դաշնակցական էին: Մի խօսքով, Դաշնակցութեան պատիւը Արցախում շատ բարձր էր, ժողովրդական փառք էր վայելում, եւ ազգային պետութեան ստեղծման ընթացքում այդ հանգամանքը շատ կարեւոր է:

Ժողովուրդը միշտ իշխանութեան է բերում այն ուժերին, որոնք կամ իրապէս մեծ գերակատարութիւն են ցուցաբերում երկրի եւ ազգի շահերի պաշտպանութեան գործում, այս կամ այն կերպ համոզում են, որ այդպիսին են: Առանց ակնկալութեան, Դաշնակցութիւնը հասել էր մի գերբի, որից մինչեւ իշխանութեան բարձունքները շատ մօտ էր: Եւ ահա, պատերազմական թոհ ու բոհի մէջ բարձրացել էր Գերագոյն Խորհրդի ընտրութեան հարցը: Կարեւոր էր որոշել, թէ Դաշնակցութիւնը իշխանութիւնը ամբողջովին է վերցնում, թէ՞ մասամբ: Նախնական որոշումով պէտք է ամբողջովին վերցնէին, սակայն, ընտրութիւնների ընթացքին տեղի ունեցան տարաձայնութիւններ եւ անակնկալներ, որի արդիւնքում Գործադիր իշխանութիւնը ձեռքից բաց թողցին, որը հետագայում պատճառ դարձաւ իշխանական դիրքերի թուլացման:

Նախագահական ընտրութեան առաջադրումը միանգամից անակնկալ էր Արթուր Մկրտչեանի համար, սակայն լինելով համեստ անձնաւորութիւն եւ դաշնակցական, նա համաձայնեց ստանձնել պատասխանատուութեան այդ դերը՝ հաստատ համոզուած լինելով, որ կայ ապահով թիկունք: Դաշնակցութիւնն իր քաղաքական յենարանն էր, եւ նա ու իր ընկերները վստահ էին, որ ներքին բարդութիւններ չեն լինի, եւ նա տուեց իր համաձայնութիւնը: Սակայն Գործադիր իշխանութիւնը անցաւ ոչ դաշնակցականների ձեռքը,

նախագահն աջակցութիւն չգտաւ այդ դիրքից: Արթուր Մկրտչեանի բանաւոր ելոյթից յետոյ, որում նա շարադրեց իր ծրագիրը, ընտրութիւններին ժամանակ ստացաւ ձայների ճնշող մեծամասնութիւնը: 10-15 րոպէի ընթացքում նա փայլուն կերպով ներկայացրեց այն ամէնը, ինչ պէտք է հետագայում կատարուէր եւ որն իսկապէս կատարուեց: 48 պատգամաւորներից 44-ը ձայնը տուեցին Արթուր Մկրտչեանին: Թեկնածուն բացարձակ ընդունելի էր այն առումով, որ մաքուր էր, հեղինակութիւն էր, նուիրուած էր Արցախի պայքարին, նոր սերունդ էր ներկայացնում եւ ի դօրու էր բոլորին իր շուրջը համախմբելու: Այսպիսով, Գերագոյն Խորհրդում մեծամասնութիւն կազմած Դաշնակցութիւնը միանգամայն իրերի առարկայական տրամաբանութեամբ իր թեկնածուին դարձրեց նախագահ:

Հաղորդում կային մարդիկ, որոնք մեծ դերակատարութիւն ունեցան ազատագրական պայքարի մէջ: Սկզբնական շրջափուլում մեծագոյն դերը պէտք է վերապահել Էմիլին եւ Արթուր Մկրտչեանին: Արթուրն այն առաջատարն էր, ում ժողովուրդը սիրեց առաջին համաժողովներից: Մի քանի հանրահաւաքներից յետոյ նա դարձաւ հանրաճանաչ, եւ պարզուեց, որ մարդը կարող է իսկապէս ժողովուրդը ղեկավարել, տաղանդաւոր է: Նա իր մէջ այնչափ եռանդ ու ներուժ ունէր: Միաժամանակ շատ աշխատասէր էր: Կուռի առաջին ամիսներին ընկերները նրան արժանօրէն չէին գնահատում եւ ամէնից շատ իրեն էին ուղարկում դիրքեր: Արթուրն ընդունակ էր ղեկավարելու նաեւ մարտական գործողութիւններ: Նա կարողանում էր կազմակերպել ռազմական գործը, ղեկավարում եւ հրահանգներ էր տալիս, լուսաբանում իրավիճակները, օգնում: Եւ ճիշդ առաջին օրերից Շտաբի պետը ինքն էր: Այդ դերում նա մնաց մինչեւ Գերագոյն Խորհրդի նախագահ ընտրուելը: Արթուրն իրեն զրոյսեղբայր էր իբրեւ վճռական, անվախ ու արի անհատականութիւն: Նա որեւէ վախ չուներ ո՛չ ռուսական իշխանութիւններից, ո՛չ KGB-ից:

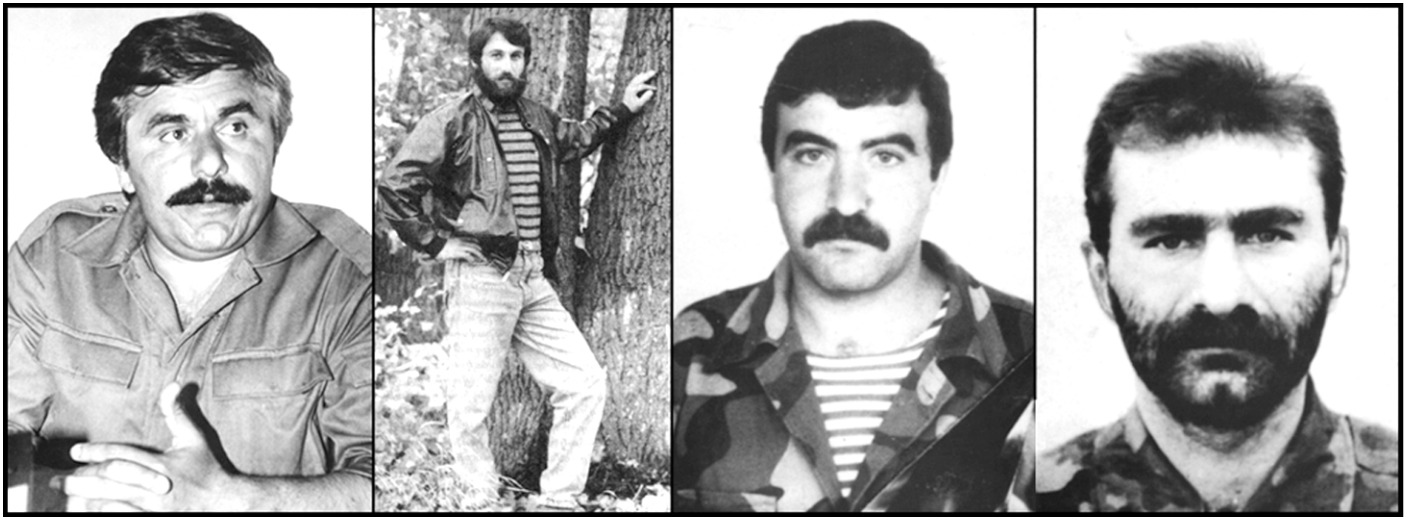
Երիտասարդ պատմագիրը գրսեւորում էր համակարգային մտածողութիւն եւ վաղուց էր կանխատեսել այն իրադարձութիւնները, որոնք պիտի հետագայում լինէին: Ընկերները լաւ են յիշում, թէ նա ի՛նչ դեր է ունեցել Հաղորդման Կոմիտեի կողմից ձեռնարկուած նախատեսման եւ կառուցման գործում, որը դարձաւ Հաղորդման փրկութեան ճանապարհը: Այն ժամանակ ո՞ւմ մտքով կ'անցնէր, թէ թուրքը պէտք է ճանապարհները փակի, իսկ նրա համար դա ակնյայտօրէն պարզ էր եւ գիտէր, թէ միակ ճանապարհը որն է լինելու: Այդ ճանապարհի կառուցման գաղափարն իրենն էր եւ նա մեծ ջանքեր գործադրեց դրա կառուցման համար: Արցախում եւ Հայաստանում բոլոր նրան ճանաչողները ընդհանուր առմամբ ցնծութեամբ ընդունեցին այդ լուրը: Այդ յաջողութիւնը պայմանաւորուած էր Դաշնակցութեան գործնական հայրենասիրութեամբ, եւ ժողովուրդը չհապաղեց իր երախ-

տագիտութիւնը արտայայտելուց՝ իշխանութեան բերելով նուիրեալ մարդկանց: Սակայն կատարուած փաստը սրբով դիմաւորեցին Հայաստանի ՀՀԾ-ական իշխանութիւնները: Նրանց համար ծանր եւ տհաճ էր այդ լուրը, եւ նրանք չկարողացան ներել իրենց ամբողջատիրութեան այդ ճեղքուածքը: Սխալ է ՀՀԾ-ական ամբողջ վերաբերմունքը սահմանափակել մէկ մարդով, եւ ամէն ինչ գցել մէկի վրայ: Անտարակոյս Լեւոն Տէր Պետրոսեանը նշանաւոր հակադաշնակցական էր, եւ Արթուր Մկրտչեանի հետ նրանց հակադրութիւնը արդէն ունէր նախապատմութիւնը, բայց ամէն ինչ դրանով բացատրել չի լինի, որովհետեւ առճակատման տարբեր կողմերում յայտնուել են այնպիսի քաղաքական ուժեր, որոնք հակադիր էին իրենց նպատակներով, վարքառոյթով, ապրելակերպով եւ սոցիալական դրութեամբ, կողմնորոշումներով, նաեւ գաղափարաբանութեամբ, արժէքների համակարգով: Դրա վերաբերեալ Հայաստանի մամուլն արդէն այդ ժամանակ հեղեղուած էր տարատեսակ հրապարակումներով: Իսկական պայքար էր գաղափարապաշտութեան եւ նիւթապաշտութեան, արդարութեան եւ «դիւանագիտութեան», Վարդանանց եւ Վասակեանների միջեւ: Մի խօսքով այնպիսի իրավիճակ էր, ինչպիսին եղել է այն ժամանակաշրջաններում, երբ Հայաստանը եղել է կախալ, կը մնայ կիսանկախ: Եւ ներկայ ժամանակաշրջանում այլ բան լինել չէր կարող, ու Հայաստանի նախագահը, բնականաբար, փաստօրէն չճանաչեց ԼՂՀ-ի Գերագոյն Խորհրդի նախագահին, որը նշանակում է հայկական ուժերի տարալուծում, հակասութիւնների բորբոքում, ներքին պայքարի ճակատի յարգարում, Հայաստանի եւ հայութեան բաժանում երկու մասի:

Այդ վիճակը երկար շարունակուել չէր կարող, որովհետեւ այն պիտի հանգեցնէր ողբերգութեան, ինչպէս որ իրականում եղաւ: Բայց դա եղաւ Արթուր Մկրտչեանի նախագահական ղեկավարութեան 97-րդ օրը: Իսկ մինչ այդ նա հասցրեց շատ բան անել, թէեւ նա շատ վատ էր տանում ՀՀ նախագահի վերաբերմունքը, որովհետեւ դա կապ ունէր Արցախի բախտի հետ եւ ոչ թէ շարքային մարդկանց փոխ յարաբերութիւն էր: Արթուր Մկրտչեանի նախագահական գործունէութեան շրջանը համընկաւ Արցախի համար շատ ծանր ժամանակների հետ: Շրջափակում, նիւթական միջոցների ծայրայեղ սղութիւն, ներգաղթ եւ արտագաղթ, Ստեփանակերտի ամէնօրեայ ռմբակոծում եւ գնդակոծում, ընկերային բազմաբնոյթ խնդիրներ: Եւ այս ամէնին յաւելում էր Հայաստանի իշխանութիւնների վերաբերմունքը: Ահա նման պայմաններում ստեղծուեց Արցախի պետական կառավարման մարմինը, Գերագոյն Խորհրդի կողմից կարեւորագոյն որոշումներ ու օրէնքներ ընդունուեցին: Յիշեցնենք, որ Գերագոյն Խորհրդի պատգամաւորների մի մասը միաժամանակ մարտական հրամանատարներ էին եւ պայքարում էին երկու ճակատի վրայ: Արկադի Տէր Թագեւոսեանի վկայութեամբ

Դաշնակցութիւնն ու Արցախի գործունէութիւնը ունեցել են չափամանաւորուած, չյայտարարուած համագործակցութիւն, դաշինք, ու մեծ է եղել մեր գործակցութեան արդիւնքը: Մենք առաջին իսկ օրից մեր կարեւոր ներդրումն ունեցանք Արցախի ինքնակազմակերպման հարցում: Մենք Արցախի հետ կիսել ենք մեր նոյնացուած ճակատագիրը: Մենք Արցախի հետ սկսել ու շարունակում ենք պայքարը:

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Արթուր Մկրտչեանը ոչ միայն ռազմական գործիչ էր, այլև՝ պետական: Մեր գրույցի ընթացքում քոմանտոսը ասաց. «Իբրեւ Արցախի նախագահ, Արթուր Մկրտչեանը ամէն ինչ անում էր, որպէսզի ես՝ որպէս Արցախի ռազմուծի ղեկավար, ունենամ անհրաժեշտ ամէն ինչ: Նա ամէն ինչ անում էր, որպէսզի մենք ազատագրենք մեր հողը եւ մեր բնակավայրերը: Նա նաեւ նախապատրաստական մեծ գործ կատարեց Հաղարուծի, Մարտունու եւ այլ շրջանների թշնամու գրաւած տարածքները ետ վերցնելու ուղղութեամբ եւ յատկապէս Շուշիի ազատագրման ուղղութեամբ: 1991 թուականին Արթուրի համար արդէն պարզ էր, որ մենք պիտի ազատագրենք ոչ միայն Լեռնային Ղարաբաղ մարզի տարածքի բնակավայրերը, այլև Զանգեզուրի, Ջերախի, Հոռադիզի, Կուբաթլուի, Քելլաշարի տարածքները, որպէսզի ռազմաճակատի գիծը կրճատուի, որի մասին եղել են բազմաթիւ գրույցներ, եւ շատերը հիմա դա կը վկայեն»:

Արթուր Մկրտչեանի օրով ազատագրուեցին Ամիրանլար, Կրկման, Մալիբէյլի, Ղարադաղլու (Արջաձոր), Խոջալու, Արխալիենդ բնակավայրերը: Տեղի ունեցան մի քանի ճակատամարտեր, որոնց շարքին Քարինտակի նշանաւոր ճակատամարտն էր: Արցախում նախաձեռնող մարդիկ շատ են եղել, եւ արդար էի լինի ամէն ինչ կապել մէկ մարդու գործունէութեան հետ, սակայն, ընդհանուր հերոսական այդ ճիգերի մէջ դժուար է որոշել Արթուր Մկրտչեանի պատմական առաքելութեան վեհութիւնը, որի բարոյականութեան եւ մարդկային բարձր առաքելութեան հիմքի վրայ սկսեց բարձրանալ հայոց պետականութեան կառույցը Արցախի հողի վրայ, որ կառույցը յոյսեր էր ներշնչում, որ հայութիւնն ի գործ է ունենալու իր ամուր պետութիւնը, գորացնելու իր երկիրը: Այս է պատճառը, որ Արցախում մարդկանց յիշողութեան մէջ էի խամրում այդ մարդու կերպարը, եւ նա դարձել է պետական գործիչների գնահատման չափանիշ:

Յաջողութիւնները իրապէս մեծ էին. կարողացանք ճեղքել շրջապատումի օղակը, Արցախը մաքրել թշնամուց, դուրս գալ դէպի Հայաստան եւ ստեղծել պետական կառույցները: Այդ ամէնը սկսուել եւ թափ է առել նրա նախագահութեան օրով: Ստեղծուեց Գերագոյն Խորհուրդ, նախարարական կառավարման կարգ, տեղական իշխանութիւններ, պետականութեան բոլոր ստորոգելներ՝ զուգահեռաբար մղուող պատերազմին: Այսպիսով, եղաւ երկու նշանակալի նուաճում. պետութեան ստեղծումը եւ Արցախի մաքրումը հակառակորդից:

Արթուր Մկրտչեանը պաշտօնավարեց 97 օր: Այդ ըն-

թացքում միջազգային ատեանները սկսեցին Արցախի փաստական ճանաչումը: Հայոց պետական քաղաքականութեան հիմքում դնելով բարոյական սկզբունքը ներկայ ժամանակաշրջանում՝ Արթուր Մկրտչեանը դրանով իսկ մտնում է հայոց նշանաւոր մարդկանց շարքը, որը սկզբնաւորուել է Հայկ Նահապետով:

Հայաստանում իրար դէմ էին ելել հայրենաշատ, գաղափարաշատ ուժերը մի կողմից եւ միւս կողմից՝ աթոռամուղ նիւթապաշտները, որոնց վրայ սովորաբար յենում են թոյլ Հայաստան ցանկացողները, տաքուկ տեղում հարստութիւն եւ սին փառք կուտակող եւ նուիրուած մտաւորական երիտասարդները եւ հայրենահեշտ նոր հայերը, որոնք իրենց անձնական նիւթական շահերի համար պատրաստ էին Արցախը գիշել եւ «եղբայրանալ» թուրքերի հետ: ՀՀԾ-ն, որպէս իշխող կուսակցութիւն, կարողացաւ ազդեցութեան իր ոլորտը հետագայում ընդարձակել եւ թափանցել «Դաշնակցական» Արցախի մէջ:

ՀՅԴ-ն իր աւանդոյթներին հաւատարիմ էր գնում իւրայինների դէմ գինեալ բախումների, որը կործանաբար կը լինէր Հայաստանի համար: Եւ առիթից թեւաւորուած՝ ՀՀԾ-ն մի շարք բռնարարներ թոյլ տուեց Դաշնակցութեան նկատմամբ՝ մի դէպքում արտաքսելով Հայաստանից Հրայր Մարտիկեանին, այլ դէպքում՝ Դաշնակցութեան դէմ դատ բացելով եւ կուսակցութիւնը օրէնքից դուրս դնելով՝ հալածելով Դաշնակցութեան կարկառուն դէմքերին: Այդ, ի վերջոյ, կատարուեց պատերազմից յետոյ, երբ ՀՅԴ-ն բոլոր հնարաւորութիւններն ունէր իշխանութեան գալու:

Անմիջապէս Դաշնակցութեան նկատմամբ մէկ այլ բռնարար էր Շահումեանում մեծ հեղինակութիւն վայելող եւ Դաշնակցութեան կողմից Արցախի Գերագոյն Խորհրդի նախագահի թեկնածու առաջադրուած Շահէն Մեղրեանի նկատմամբ բացայայտ թշնամական վերաբերմունքը, որն ուղղորդուում էր Հայաստանից, երբ արդէն զոհուել էր Արթուր Մկրտչեանը, եւ նոր նախագահ պէտք է ընտրուէր: Այսպիսի պայմաններում է գործել Դաշնակցութիւնը, որը Շահումեանում միակ կուսակցութիւնն էր, այլ կուսակցութիւններ չկային: Շահէնի թեկնածութիւնը պաշտպանող ընկերներից Լեւոն Մելիք Շահնազարեանը համոզմունք չուներ, որ Շահէնի կազմակերպական կարողութիւնները շատ մեծ էին, եւ նա լաւ նախագահ կը լինէր: Նա նաեւ համոզուած էր, որ այդպիսի ուժերով Շահումեանը էջը պահուի. դա մեր արտաքին քաղաքականութեան ճախողման հետեւանք էր եւ երրորդ ուժի միջամտութեան արդիւնք:

Կիւմ Բալայեանի խօսքը պարզորոշ կերպով հաստատում է մեր նախընթաց կարծիքը. «Կարճ քննարկումից յետոյ բոլորը համոզուեցին, որ մեր ամենաընդունելի թեկնածուն Շահէն Մեղրեանն է: Թէ ինչու ինքը չընտրուեց, դա բոլորին հիմա գրեթէ պարզ է: Հայաստանի իշխանութիւնները ամենաբիրտ ու վայրենի ճնշումները սկսեցին գործադրել, ընդհուպ մինչեւ ուղղակի սպառնալիքները, որ Շահումեանը որեւէ գէնք-գիրնամթերք չի ստանայ, եթէ Շահէն Մեղրեանը դառնայ նախագահ:

«Ուզում էին, որ նախագահը անպայման ՀՀԾ-ական լինի: Շահէն Մեղրեանը կարողացաւ դիմակայել բոլորին՝ ապացուցելով, որ Շահումեանցի թեկնածուն ոչ միայն վնաս չէ, այլ իրական հիմք է Շահումեանը Արցախին միացնելու: Դժբախտաբար 3 ձայնի տարբերութեամբ Շահէն Մեղրեանը չգարձաւ Գերագոյն Խորհրդի նախագահ: Այդ պարագային Արցախեան պայքարը շատ աւելի արդիւնաւէտ կը լինէր, Շահումեանը ոչ միայն թուրքերին չէր մնայ, այլեւ մեծ նուաճումներ կ'արձանագրուէին այսօր:

«Ես եղել եմ այն յանձնաժողովի կազմում, որը քննում էր Շահումեանի անկման պատճառները: Ես հիմա կարող եմ միանշանակ վկայակոչել փաստաթղթերով, վկաներով, որ այն ժամանակ Հայաստանի իշխանութիւնները փաստօրէն փոխանակում կատարեցին Շահումեանը՝ Լաչինով: Եւ դա կազմակերպուած յանձնում էր, որի համար փորձում էին քառութեան նոխազ դարձնել Շահէն Մեղրեանին, Դաշնակցութեանը եւ այսպիսով հասնել իրենց ստոր նպատակներին՝ կատարելով յանձնարարութիւնը միաժամանակ ասպարէզից դուրս բերել իրենց քաղաքական հակառակորդներին: Եւ պէտք է ասել, որ սա ՀՀ իշխանութիւնների ամենաբաւարարական քայլերից մէկն էր: Որովհետեւ ըստ այդ ծրագրի Թարթառ գետի ամբողջ աջ հատուածը պիտի անցնէր Ատրպէյճանին:

Ամենազարմանալին այն էր, որ Շահէն Մեղրեանը իմացաւ այդ օրերին, թէ դաւաճանական ի՛նչ ծրագրեր է նախապատրաստում: Եւ այդքան հիասթափութիւն ապրելուց յետոյ կարողացաւ ջոկատ ստեղծել եւ շարունակել ազատագրական պատերազմը»:

Արթուր Մկրտչեանի ողբերգական ու անակնկալ մահը ծանր հարուած էր Արցախի պետականութեան ամրապնդման գործին: Քաղաքական առաջնորդների ծնունդը տեւական ու տառապալիքի ընթացք է, եւ ազգային հանճարը ամէն պահ առաջնորդներ չի արարում: Արթուրի մահից յետոյ Դաշնակցութեան նկատմամբ ՀՀ նախագահի մոլուցքը չպակասեց: Դեռեւս 1991 թուականին Դաշնակցութեան դէմ գաղափարախօսութեան եւ գործելակերպի դէմ անգիշտում պայքարի «ուխտեալ» նախագահը 1992 Յունիսի 29-ին արգելեց ՀՅԴ 25-րդ Ընդհանուր Ժողովի՝ Հայրենիքի մէջ գումարումը եւ Բիւրոյի ներկայացուցչին երկրից արտաքսելու հրաման տուեց: 1994-ի Ապրիլի 25-ի Գերագոյն Խորհրդի նիստում ազգային գաղափարախօսութիւնը համարեց կեղծ կատեգորիա, իսկ նոյն թուականի Դեկտեմբերի 28-ին արգելեց կուսակցութիւնը Հայաստանում: Գրաւուեցին արխիւները, Դաշնակցութեան քարոզչութեան բոլոր միջոցները, թալանուեց բռնութիւնները դաշնակցականների նկատմամբ, եղան չինձու դատաւարութիւններ եւ այլն: Դաշնակցութիւնը չգնաց ոչ սահմանադրական եղանակներով չար ուժերը Հայաստանից վերացնելուն, որովհետեւ ներազգային քաղաքական իրավիճակը դուրս կը դար հունից, այլ համբերատար տառապալի նման պատերազմում փառաւոր յաղթանակների հասաւ քաղաքական կազմակերպութիւնը բաւարարուեց

պայքարի սահմանադրական եղանակներով:

Ինչ կատարւում էր Հայաստանում, ամէնը ոչ միայն իր արտացոլումն էր գտնում Արցախում, այլեւ Լ.Տ. Պետրոսեանը կարողացել էր Արցախում պառակտել ազգային քաղաքական միասնութիւնը՝ գործադիր եւ օրէնսդիր իշխանութիւնները հակադրելով իրար: Արթուր Մկրտչեանից յետոյ Գերագոյն Խորհրդի նախագահի պաշտօնակատար Գէորգ Պետրոսեանը խիզախօրէն մերժեց ՀՀ նախագահի կողմից Արցախի ղեկավարութեանն ուղղուած թելադրանքը՝ ընդունել ԵԱՀԽ-ի առաջարկութիւնը հրադադարի վերաբերեալ՝ ազատագրուած Քելբաջարի շրջանը նորից թշնամուէն գիշելու գնով: Ընդ որում ՀՀԾ-ական ղեկավարներից Դաւիթ Շահնազարեանն ու ժիրայր Լիպարիտեանը ամէն կերպ ձգտում էին համոզել, որ դա ստեղծուած իրավիճակից դուրս գալու ամենալաւ քայլն է: Գէորգ Պետրոսեանը հրաժարական տուեց՝ ապացուցելով, որ դաշնակցականի համար պաշտօնավարութիւնը չի կարող հակակշիռ լինել ազգային շահին: Դա 93-ի Յունիսի 14-ն էր: Պարզուեց, որ Ինչի առաջարկութեանը դէմ են քուէարկել Գէորգ Պետրոսեանը, Վալերի Բալայեանը, Վալերի Ղազարեանը, Լեւոն Մելիք-Շահնազարեանը (ՀՅԴ անդամներ) եւ անկուսակցական Համլէտ Գրիգորեանը: Կողմ էին քուէարկել ՊՊԿ-ի անդամները:

Հակադաշնակցական մոլեգնութեան տարիներին Արցախում եւս ի վիճակի չէր զօրացման ուղղութեամբ քայլեր անել, որովհետեւ ողջ մնացած կարկառուն դէմքերը ոչ միայն մօտ չէին թողնում իշխանութեանը, այլեւ գտնւում էին ընկերային ծանր պայմաններում: Թերեւս բացառութիւն էր Հաղորդի շրջանը, որի վարչակազմում հիմնականում պահպանուեցին դաշնակցականների տեղերը: Դաշնակցութեան նկատմամբ պետական վերաբերմունքը փոխուելուց յետոյ մեծացաւ կուսակցութիւնների թիւը Գերագոյն Խորհրդում:

Զ.- Քարինտակի ճակատամարտը

1992-ի Յունուար 26-ին տեղի ունեցաւ Քարինտակի հզօր ճակատամարտը, որը վերջացաւ մեր յաղթանակով: Հայերից զոհուեցին 22 մարդ՝ ազատամարտիկ եւ գիւղացի, թուրքերից սպանուեցին աւելի քան 136-ը: Շուշիի ժայռատակին գտնուող այս հինաւուրց գիւղը իր դիրքով եւ մեծութեամբ չնչին էր թւում Շուշիի համեմատութեամբ: Թուրքերի համար այն դարձել էր անհանդուրժելի, որովհետեւ քարինտակցիները ՀՅԴ ղեկավարներից Վաղարշակ Առուշանեանի գլխավորութեամբ շատ աշխոյժ էին ազատագրական պայքարի ընթացքին: Յունուար 26-ին, առաւօտեան թուրք մեծաբանակ զօրքը հրանօթների աջակցութեամբ սկսում է անակնկալ յարձակումը: Գիւղի պահակակցների վրայ կային շուրջ 92 մարդ՝ գիւղի տղամարդիկ եւ տարբեր տեղերից եկած ծագումով քարինտակցիները, նաեւ Արտաշատից մէկ խումբ՝ Պալիկի հրամանատարութեամբ: Յարձակող ազգերինքը հաշւում էին 800 մարդ: Հրամանատարը կապւում է շրջակայ գիւղերի հետ՝ օգնութիւն խնդրելով: Թուրքերը գերազանցում էին թէ՛ մարդու թիւով, թէ՛ յատկապէս գէնքի տեսակներով: Զինամթերքը սպառուելու պահին քարինտակցիները դուրս են գալիս մերձամարտի եւ սպանուած թուրքերից հաւաքում էին զինամթերքը: Պահակադիրքերից անընդհատ զինամթերք էին խնդրում: Օգնութեան եկողները Կապին Քերծի մօտ ընկնում են ծուղակի մէջ, իրավիճակը դառնում է ծայրայեղ: Թուրքերը ուժեղացնում տակ են պահում այն ճանապարհները, որտեղից օգնութիւն էր սպասւում: Պահեստում մնում էր ընդամէնը երեք արկղ փամփուշտ: Արկղը բերող մարտիկը ընկնում է՝ խոցուած, եւ Վաղարշակը ինքն է

շտապում գինամթերքը բերելու եւ զոհուում: Կանանց եւ երեխաներին դուրս են բերում Աւետաբանոցի ճանապարհը՝ հեռացնելու համար: Այդ պահին կարծես Աստուծոյ ողորմածութեամբ թանձր մառախուղ է իջնում, եւ ժողովուրդը փրկում:

Երեկոյան կողմ հասնում են Ասկուկա Աշոտի վաշտը, Շոշի Ագոն, եւ իրավիճակը փոխւում է: Ծակատամարտն աւարտւում է հայերի յաղթանակով, սակայն մէկ գիւղի համար այդքան զոհերը՝ 22, շատ են, որոնցից երեքը հրամանատարներ՝ Վաղարշակը, Այիոշա Վարդանեանը, Հենրիկ Ամիրջանեանը: Թուրքերը թողել էին 136 դիակ եւ դրանց տէր չկանգնեցին, նրանք այլեւս չհամարձակուեցին «նայել» դէպի գիւղը, եւ այդ ճակատամարտը, ի հարկէ, իր ուրոյն տեղն ունի Արցախեան պատերազմում: Յունուար 30-ին Դաշնակցութեան 40 հոգի հաշուող Ղոկատը գերաւորւում է Ասկերանի Փառուխ գիւղի մօտ Քարապուխ բարձունքի վրայ, հնադարեան բերդի աւերակների մօտ: Զոկատի հրամանատարներն էին Կարօտը, Արամ Մանուշարեանը, Արարատ Սահակեանը, Ասկուկայի վաշտից մի Ղոկատ եւ «Արաբօ» Ղոկատից մէկ խումբ: Գիւղը թուրքերը մէկ օր առաջ գրաւել էին, եւ պէտք է դրանց հանէին այդտեղից, գերքեր բռնէին թուրքաց յարձակումները Աղդամի կողմից կասեցնելու համար: Առաջագրանքը կատարւում է, զոհուում է Յովիկ Քալաշեանը: Առաջին օրը թշնամին տալիս է 7 սպանուած: Փետրուար 11-ին Դաշնակցութեան 50 հոգանոց խումբը մասնակցում է Ասկերանի շրջանի Մալիբէյլի գիւղի ազատագրմանը. Կարօտ, Հրաչ, Պետո, Արմէն, Արարատ Սահակեանը՝ հրազդանքիների 11 հոգով, Դուշման, Արամ: Կուռիկ մասնակցում է Ասկուկա Աշոտի 50 հոգանոց խումբը, «Արաբօ» Ղոկատը, «Սասուն» հայրենակցական Ղոկատը, (հրամանատար ԱՖօ-Ալֆրեդ Ներսիսեան): 3 հոգի վիրաւորւում են ժիրոյի Ղոկատից, 2-ը՝ Ասկուկայի: Մեր կողմն ունէր երկու զրահամեքենայ: Ժիրոյի Ղոկատը Կրասնի գիւղի մօտով գիշերը հասաւ Մալիբէյլի մօտ եւ գերքեր բռնեց: Ասկուկան պէտք է Ստեփանակերտի կողմից մտնէր: Երբ Ասկուկան անցաւ յարձակման, թուրքերի երեք զնդաքային կէտ միաժամանակ սկսեց գործել: Ասկուկան ունեցաւ երկու վիրաւոր եւ խնդրեց աջակցել իրեն: Գիւղի թիկունքն անցաւ Ղոկատը ստիպուած բացալայտեց իր տեղը, որովհետեւ պիտի վիրաւորներին դուրս բերէին: Թուրքերը լցուեցին իրենց շրջապատող զօրախմբի թիկունքը, այն սարի վրայ, ուր պիտի արցախեան մեր մէկ այլ զօրախումբ լինէր, բայց որը չէր հասել ինչ-որ պատճառով: Դա էլ պատճառ դարձաւ մարտակարգը խախտելու, եւ ամէն ինչ իրար էր խառնուած: Երկրորդ օրը գիւղը գրոհով վերցրին: Վիրաւորւում են Պետոն, 7 հրազդանքիներ, Արարատն ու Մհերը: Ստեփանակերտը շրջապատող եւս մէկ կրակակէտ էր ոչնչացուած

Է.- Շուշիի ազատագրումը.

Նախքան Շուշին ազատագրելը, թուրքերի Արեւելեան վերջին յենակէտը Խոջալուեն էր, որը դարձել էր նրանց երկրորդ կեդրոնը Արցախում: Մի քանի տարուայ մէջ ուռճացաւ աւանը թուրքերի թուաքանակի երկրաչափական առաւել աճով լուրջ խնդիր էր առաջացրել Արցախի երիտասարդ հանրապետութեան համար, եւ Փետրուարին իրագործուեց այդ բնակավայրի ազատագրումը: Այն ռազմական տեսակէտից լաւ էր մշակուած եւ իրագործուեց գերազանց կերպով: Հայկական կողմը չէր ուղղում աւելորդ արեւնայեղութիւն եւ միջանցք էր թողել մարտին չմասնակցողների համար: Սակայն թուրքերը հաւանաբար շատ վստահ էին իրենց ուժերի

վրայ եւ ժամանակին դուրս չբերեցին այդ կարգի մարդկանց: Փետրուար 26-ին, առաւօտեան ԼՂՀ մարտերում կոփուած զօրաՂոկատների մի մասը լիովին շրջապատւում է Խոջալուեն ու օդակայանը եւ թշնամուց պահանջում յանձնել բնակավայրն ու հեռանալ ԼՂՀ տարածքից: Թուրքերը մերժեցին բնակավայրը առանց դիմադրութեան յանձնելու գիմումը, եւ գրոհային գործողութիւնն սկսուեց բոլոր կողմերից՝ Ստեփանակերտ-Բերդաձոր (կամ Հասանաբաղ), Նորագիւղ եւ Ասկերան: Թուրքերը ցուցաբերեցին կատաղի դիմադրութիւն, որովհետեւ այդտեղ կեդրոնացած էին հակալական ուժեր, իսկ Աղդամից օգնութեան էին շտապում օժանդակ ուժերը: Երեկոյան կողմ Արցախի զօրաՂոկատները հասան յաղթանակի՝ ձեռք բերելով մեծ ռազմավար՝ զրահապատ մեքենաներ, հրթիռանետ սարքեր, մարտական թիթեւ գէնքեր, գինամթերքի մեծ պաշար:

Յաջորդ օրն իսկ թուրքերը հրասայլային գրոհ ձեռնարկեցին ետ գրաւելու համար բնակավայրը: Դա մեզ համար դժուարին մարտ էր, որովհետեւ նման դէպքերում հակադրոհները շատ ուժեղ են լինում, եւ բնակավայրն ազատագրելուց շատ աւելի դժուար այն պահելն է: Թուրքերը այդ ուղղութեամբ նետեցին մեծ ուժեր եւ կամենում էին պարզապէս ամէն ինչ հողին հաւասարեցնել. ուղղակի գալ Ստեփանակերտի վրայ: Արցախի վրայ սա առաջին հրասայլային գրոհն էր: Մեր մարտիկները դեռեւս հոգեբանօրէն պատրաստ էին այդպիսի գրոհի: Այդ հրասայլերից մէկը ոչնչացրեց Ստեփանակերտից Սամուէլ Կարապետեանի (Օգանով) հակահրասայլային դասակը, իսկ մէկ այլ հրասայլ կանգնեցրեց Շոշի Ագոն՝ նռնականետով: Երրորդ հրասայլը չհամարձակուեց յառաջանալ: Ասկերանի պաշտպանութեան այդ մարտին մասնակցում էին 40 հոգի Շոշից՝ 11, Ստեփանակերտից՝ 15, Քարաշէնի (Դաշուշաշէն) Ղոկատի տղաները եւ Ագոյի հին ընկերներից 7-8 հոգի: Սա ճիշդ այն տեղն էր, ուր զօրավար Համազասպը ժամանակին ջարդել էր թուրքերի զօրաբանակը: Խոջալուեն կորցնելուց յետոյ թուրք մամուլը անասելի աղմուկ տարածեց: Երբ Արթուր Մկրտչեանին անհանգստացած ընկերները հարցնում են, թէ ինչպէս կարելի է հակադարձել թուրքերի կեղծ հեծեմանքներին, նա պատասխանում է, թէ անհանգստանալու կարիք չկայ, թուրքերը ձայները կը կտրեն, եթէ ձեռնարկենք աւելի մեծ գործողութիւն:

Խոջալուի գրաւումը հոգեբանական մեծ թեթեւութիւն բերեց, եւ Շուշին վերցնելու հաւանութիւնը մեծացաւ: Ինչպէս միշտ շատ աշխոյժ էր Ասկուկան: Դաշնակցութեան զօ-

րաջողակտից Շուշիի ազատագրմանը մասնակցում էր Վարդանի «Դուշման» խումբը:

ԼՂՀ ԳԽ նախագահ Արթուր Մկրտչեանը անմիջական առանձնակի նշանակութիւն էր տալիս Շուշիի ազատագրմանը: Աւաղ, նա չհասաւ այդ բաղձալի օրուն: Շուշիի ազատագրումը կարելի է համարել արցախցիների ռազմագիտական հանճարի փայլատակում: Դրանով նախ վերացւում է Ստեփանակերտի վրայ կախուած ահարկու վտանգը, որ գիշեր ու զօր հնարաւորութիւն էր տալիս ազատ գլուխ բարձրացնելու: Այսինքն, Շուշիի գրաւումը այրող անհրաժեշտութիւն էր, որը կ'ունենար բարոյաճգեբանական եւ ռազմավարական հակադասական նշանակութիւն: Արցախի հրամանատարութիւնը խնդրին մօտեցաւ այնպէս, ինչպէս հին ժամանակները գրաւում էին ամրակուռ բերդերը:

Շուշիի ազատագրման վերաբերեալ հրապարակուած են բազմաթիւ վկայութիւններ: Դրանցից թանկագին մասունքներ են Ասկուր Աշոտի եւ Վարդան Ստեփանեանի վկայութիւն լուսաբանումները: Գործողութեան ծրագրի, իրագործող ուժերի, ճակատների եւ հիմնական արդիւնքների մասին լաւագոյնը Ասկուր Աշոտի մեկնաբանութիւնն է (Տես. Դրօշակ, Թիւ 2, 1992): Սոյն թիւի մէջ հրապարակուած են նաեւ Դաշնակցութեան զօրախմբից Շուշիի ազատագրման ճակատային գրոհի մասնակիցներ Հրանդ Մինասեանի (Փոքր Հրանդ, Լիբանան), եւ արտաշատցի Գրիգոր Գրիգորեանի վկայութիւնները:

Դաշնակցութեան զօրախմբի միւս 4 դասակները այլ խնդիր ունէին. Ժիրոյի հրամանատարութեամբ նրանք անդրանց պիտի կատարէին Սղնախից Լիսագոր՝ կտրելով Կարկառի կիրճը (Տես. Ազգակ, 20 Փետրուար, 1998 Բացառիկ): Այսպիսով բուն Շուշիի գրոհը աւելի մեծածաւալ ծրագրի մէկ մասն էր: Այն մշակել է գինուորական բարձրագոյն խորհուրդը՝ Վաշտի հրամանատարների հետ միասին:

Շուշին ունէր երեք ճակատ՝ հիւսիսային (Ղալբալու գիւղի կողմից, Կարկառի ձախակողմեան կիրճով), երկրորդը՝ Ստեփանակերտ-Շուշի ճանապարհով, հարաւ-արեւելքից եւ հարաւից՝ Շոշ գիւղի կողմից: Հետախուզութիւնը կատարում են Ասկուր Աշոտը, Շոշի Ագոն, Դուշման Վարդանը, հետախուզական դասակի հրամանատար Ռուսլանը, Կրասնի գիւղի հրամանատար Վալերը, հետախուզական դասակի պատասխանատու անձինք:

Մայիսի 7-ին զօրամասերը զբաղեցնում են իրենց ելման դիրքերը: Շոշի ուղղութեան ընդհանուր հրամանատարը Արկադի Կարապետեանն էր (Դաշնակ Ագոն): Շոշի ուղղութեան ուժերն էին արարատցի Գրիգորի դասակը, Վարդանի, Փոքր Հրանդի դասակները, Նրեւանի ուսանողական խումբը, Գառնիի եւ Արոփեանի միացեալ դասակը, Շոշի Ագոյի խումբը: Այս խմբերը պէտք է Շոշ գիւղից ելնէին մինչեւ Շուշիի հարաւային բերդապարիսպները եւ այդտեղից մտնէին քա-

ղաք: Իրենցից աջ Ասկուր Աշոտն էր, այնուհետեւ Ռուսլանի հետախուզական յատուկ դասակը: Ստեփանակերտի ուղղութեամբ բարձրանալու էր 4-րդ վաշտը: Քարինտակի ջոկատը պէտք է բարձրանար Զաստաւ կոչուած դիրքին եւ այնտեղ նրանց օգնութեան պիտի հասնէր 2-րդ վաշտը Զարիսլուն վերցնելուց յետոյ: Ժիրոյի զօրախումբը պէտք է Լիսագորի մօտ պահէր ճանապարհը եւ բացառէր օգնութիւնը դրսից Շուշիին, հսկէր այդ ճանապարհը: Ժիրոյի հետ պիտի լինէր Վալերի Բալայեանի ջոկատը՝ իբրեւ տեղանքին քաջածանօթ ուղեկցորդներ: Մութն ընկնելուն պէս խմբերն իջան ձոր: Գիշերուայ ժամը 2:30-ին սկսեց գործել մեր հրետանին: Կէս ժամ անց բոլոր ուժերն անցան յարձակման: Գործողութեան սկիզբը յաջող էր, թուրքերի համար՝ անհասկանալի: Հրետանաւոր Շոշեցի Վիտոն անակնկալ անցք բացեց պարսպի մէջ, եւ այդ տեղից ներս թափանցեց Ասկուր Աշոտի 63 հոգանոց խումբը: Սկսուեց փոխ-հրաձգութիւնը բերդի մէջ: Թուրքերի մէջ խուճապ յառաջացաւ: Սակայն բերդի դարպասների մօտ թուրքերի հրասայլն էր գործում, որը մեզ շատ խանգարեց, եւ Ռուսլանեանց ուղղութեամբ յառաջխաղացումն անհնար դարձաւ՝ չնայած նրանք բարձունքներն արդէն գրաւել էին: Այդ պահին կապը խախտուեց ռազմախորհրդի հետ: Վերաւորները շատացան, որոնց չէին հասցնում տեղափոխել: Զինամթերքը սպառուելու վրայ էր, եւ ռազմախորհրդից կանչերին չէին պատասխանում, օգնութիւն չկար: Ասկուր Աշոտն անկողնուած եւ քաշուեց: Բոլոր խմբերը եւ քաշուեցին եւ Շոշում գիշերը փոքր ինչ հանգստացան: Վաղ առաւօտեան վերսկսուեց գրոհը: Այս անգամ շատ յաջող ստացուեց: Առաւօտեան 9-10-ին Ասկուր Աշոտը բերդից ներս թափանցեց եւ սկսեց «սանրել» տեղանքը: Շուշի առաջին մտնողների մէջ էին նաեւ Գրիգորի դասակը եւ Շոշի Ագոյի խումբը: Այնուհետեւ քաղաքի արեւելեան կողմից Ռուսլանը մտաւ եւ, որպէս ազդանշան, մի քանի տուն վառեց՝ իր տեղը յայտնի անելու համար: Ժամը 10:40 ըսպէին արդէն եկեղեցու մօտ էին: Այստեղ պարզուեց, որ թուրք հիմնական ուժերը դուրս են եկել եւ հատուկեւտ տեղերում տասնեակներով դիմադրում են: Մնացած վաշտերը սկսեցին լցուել քաղաք: Մտան եկեղեցի եւ տեսան, որ սրբավայրը հրթիռների պահեստ են դարձրել:

Յարաբերական անյաջողութեան մատնուեց 4-րդ վաշտը, որի հրասայլը խփուեց ճանապարհի վրայ երեւալուն պէս. այդ կէտը թուրքերը նախապէս էին վերցրել նշանառութեան տակ, որովհետեւ հրասայլին պիտի սպասէին հենց այդ ճանապարհով: Ծանապարհը փակուեց, եւ արեւելակուեց, բնականաբար, յառաջխաղացքը: Բախտորոշ պահին լաւ գործարեց Ռուսլանի դասակը բարձունքները վերցնելիս: Այդ ուղղութեամբ յառաջացաւ եւ գրաւեց զօրանոցը:

Շուշիի գործողութիւնից առաջ Ժիրոյի զօրաջոկատի ճշգրիտ թիւը՝ խմբապետներով. Դուշման, 25 մարտիկ, Հրանդ

ՀՅ Դաշնակցութիւնը հարազատ ծնունդն է հայ ժողովուրդի, ոսկրը՝ ոսկրէն եւ արիւնը՝ արիւնէն, հարազատ բխումն է հայոց պատմութեան ու հայրենի հողին եւ հարազատ արտայայտիչը հայութեան ոգեկան ուժականութեան: Ահա թէ ինչու նաեւ առանց մէկուն՝ անըմբռնելի է միւսը՝ անըմբռնելի եւ անմեկնելի պիտի մնար մանաւանդ հայութեան վերջին ութսունամեակի պատմութիւնը, անոր հոգեմտաւոր, յեղափոխական ու քաղաքական սխրագործութիւնը:

ՍԱՐԳԻՍ ԶԵՅԹԼԵԱՆ

Մինասեան կամ Փոքր Հրանդ - 25, Արամ Մանուէարեան - 40, Գրիգոր Գրիգորեան - 22, Գրիգոր Սարգսեան - 40, Ալ-պերթ Ալավերդեան (Աբօ) - 35, Հայկ Աբրահամեան - 40: Ընդհանուր հրամանատար՝ Ժիրօ: Խմբերը մնում էին Ստեփանակերտի մերձակայքում: Շուշիի ազատագրման նախօրէին Դաշնակցութեան վաշտի մէջ կային շուրջ 300 կամաւորներ: Դրանցից 4 դասակ, նաեւ Բերդաձորի 50-60 մարտիկների խումբ եւ Վալերի Բալայեանի խումբը, ընդհանուր թիւով 150 հոգի, հրազէնով, զինամթերքով ծանրաբեռն աներեւակայելի անդրադարձում կատարեցին 30 քմ. երկարութեամբ՝ կտրելով Կարկառի հսկայ ձորը: Շարժուեցին երեկոյեան: Հրամանատարը շարժուելուց առաջ շարքից զօրախումբը, բացատրեց հրահանգի իմաստը, շեշտեց առաջադրանքի դժուարութիւնը եւ խնդրեց իրենց վրայ յոյս չունեցողներին շարքից դուրս գալ եւ մնալ: Ետ մնալ չէր կարելի, որովհետեւ ո՛չ կարող էին իրենց հետ վերցնել, ո՛չ էլ ետ ուղարկել: 150 հոգուց ոչ ոք չուզեց հրաժարուել պատմական առաջադրանքից: Առաւօտեան 5-ի մօտ զօրախումբը հասաւ Զարիսլուի մօտ: Ուղեկցորդները չէին կարողացել ապահովել ճիշդ ուղղութիւնը: Պարզուեց, որ այդ ձեւով Լիսազոր հասնելն անհնար է, եւ որոշեցին ճանապարհը հսկել այդ կէտից: Դրա համար պէտք էր Զարիսլուից թուրքերին հանել, որը «Աֆղանցիները» ջոկատի առաջադրանքն էր: Համաձայն չեղան միասին վերցնելու, եւ Ժիրոյի ջոկատը երբ դուրս եկաւ մայրուղի եւ սկսեց հրակոծել ճանապարհը, հակառակորդը, որ տեղին լաւ հարմարուած էր, սկզբնական շրջանում ծանր գնդացիրներով կարողացաւ շփոթ յառաջացնել մեր խմբերից մէկի մէջ, եւ միանգամից վիրաւորուեցին մի քանի մարտիկներ, որոնց մէջ Վիգէն Զաքարեանը, որին ստացած հարուածը, աւաղ մահացու էր: Առաջադրանքը կատարած զօրախումբը նորից վերադարձաւ զօրակայան: Շուշին արդէն գրաւուած էր: Կրկին Զարիսլուում Մայիսի 15-ին Ժիրոյի զօրախումբը ետ մղեց թուրքերի կատաղի գրոհը՝ ոչնչացնելով հրասայլ եւ տեխնիկա: Թուրքերը նպատակ ունէին մտնել Շուշի:

Շուշիից յետոյ Բերդաձորի ազատագրումը, Լաչինի

միջանցքի բացումը արդէն մի քայլարշաւ էր խուճապահար թշնամու ետեւից: Ափսոս միայն, որ յարձակումը չկայացաւ մինչեւ Արաքսի հովիտը: Հաւանաբար ռազմախորհուրդը հոգեբանօրէն պատրաստ չէր վերցնել Արաքսի շրջանները: Այսպիսով, ուղիղ մէկ տարի թուրքերի ձեռքին մնալուց յետոյ ազատագրուած էր նաեւ Բերդաձորը:

Ը.- Շուշիի առանձնակի գումարտակը

Արդէն նշել ենք մեծ յաղթանակից յետոյ հայոց զօրքի մարտական ոգու անկման, որոշ մեծամտացման, ինքնագոհութեան, թշնամուն թերագնահատելու եւ ռազմավարական մտածողութեան մթագնման մասին, որ պատճառ դարձան Շահումեանը եւ Մարտակերտի մեծ մասը կորցնելուն: Ծակատագրական դեր խաղաց ռուսների ներգրաւումը այն լայնածաւալ յարձակմանը, որ թուրքերը իրագործեցին ամրան առաջին ամսին Շահումեանից մինչեւ Հաղուրթ: Դա մեր արտաքին քաղաքականութեան սխալի հետեւանքն էր: Եւ իբրեւ անգիտութեան ու մեծամտութեան հատուկում՝ ունեցաւ դառնապէս կորուստներ. մէկ ամբողջ դաւառ, նախ՝ Արծուաշէնը: Թուրքը 92-ի ամրանը ցնծում էր, եւ նրա զօրքը արդէն սպառնում էր Արցախի մայրաքաղաքին:

92-ի աշնանը ստեղծուեց Արցախի հայոց բանակը: Շուշիի վաշտը մինչ այդ պահը Կեդրոնական Ռազմախորհրդում կոչուած էր Հայաստանի Առաջին վաշտ: Այդ օրից բանակի կազմի մէջ մտաւ իբրեւ Շուշիի առանձնակի գումարտակ՝ հրամանատար՝ Ժիրայր Սեֆիրեան, փոխ հրամանատար՝ Պետրոս Ղեւոնդեան, Ռազմախորհրդի (շտաբ) պետ՝ Կարէն Աւետեան (Խորհրդային բանակի սպայ Գանձակից), թիկունքի պետ՝ Արտաշէս Մխիթարեան (Կիւմրի), Պետոյի մահից յետոյ փոխ հրամանատար դարձաւ Ռոմիկ Մարգարեանը, սպառազինութեան գծով տեղակալ՝ Հարմիկ Յովսէփեան (Պարսկաստան), տեղակալ՝ Արմէն Շղեան: Վաշտի հրամանատարներ՝ Բորիս Ղուկասեան (Պարսկահայք), Ազատ Նազարեան (Ապարան), Նորայր Շահբաղեան, նաեւ գումարտակի բժշկա-

կան ծառայութեան պետ (Արմաւիր), Մամիկոն Կալոյեան (Թիֆլիս), Ռուբիկ Ասատրեան (Հրազդան), Վիտիա Քանաքեռ-ռաւանցի, ռազմախորհրդի սպաներ՝ Վովա Զաքարեան, Սասուն Բաղրամեանցի (նաեւ թիկունքի պետ), Էդիկ Մելքոնեանց, Մկրտիչ Մկրտչեան, Հրաչ Մուրադեան, Վարդգէս Պռոշեանցի եւ այլոք։ Այդ զօրամասը կազմուել է դաշնակցական շոկատներէ հիմքի վրայ։ Արցախեան պատերազմի ժամանակ Դաշնակցութեան շոկատները, թէեւ բոլոր չըջաներու՝ գործում էին նաեւ խառը շոկատներ, սակայն միայն Շուշիի առանձնակի գումարտակին էին կոչուել «Դաշնակներ»-ի գումարտակ, եւ յայտնի էր նաեւ՝ Ժիրոյի գումարտակ անուամբ։ Պատկերացնենք մի ամբողջ զօրամաս պահելու դժուարութիւնները, նրկական միջոցների մեծածաւալութիւնը, պատերազմական պայմաններում զօրքի համալրումը, նորակոչիկների մարզումը, դաստիարակութիւնը, այն էլ իշխանութեան անբարեհաճ վերաբերմունքի պայմաններում։ Սակայն Դաշնակցութեան ճիգերը միայն մէկ զօրամաս պահելով չէր սահմանափակուել։ Դաշնակցութիւնն Արցախին տալիս էր ամէնը, ինչ կարող էր. յիշենք Շահումեանը, որտեղ ռազմական գործողութիւնները տարածքը թողնելուց յետոյ շարունակուել էին հայդուկային եղանակով, Ստեփանակերտը կամ Կեդրոնական պաշտպանական շրջանը, որտեղ Ասկուրկա Աշոտի վաշտն էր, ապա՝ գումարտակը, Հաղբուլի «դաշնակցական» շրջանը, Մարտունին, որտեղ Մերութան Մոսիսեանն էր գումարտակի հրամանատար, «Ուշակիրներ» շոկատը։ Շատ աշխոյժ էին Վալերի Բալայեանը, Արկադի Կարապետեանը (Դաշնակ Ագոն), Սամուէլ Բաբայեանը, որին ՕՄՕՆ-ը յաջողեց վերցնել եւ նստեցնել Պաքուի բանտ։ Հրամանատար էր Ռադիկ Հայրապետեանը, ապա՝ Նորայր Դանիէլեանը։ Բոլոր հիմքերը կային Արցախը համարելու Դաշնակցական՝ թեկուզ պայքար էր համընդհանրական նուիրութեամբ։ Նախ վաշտի, յետոյ՝ գումարտակի միջուկը կազմող շոկատների աշխարհագրութիւնը ախպիսին էր. Էջմիածին, Երեւան, Պռոշեան, Աշտարակի շրջան (Նոր Երզնկա, Քանաքեռ-ռաւան եւ այլն), Հրազդան, Արմաւիր, Զարեհնաւան, Թալին, Արթիկ, Ալավերդի, Սեւանի աւազան, Ստեփանաւան, Վանաձոր, Արտաշատ, Հոկտեմբերեան։ Սփռւեալ հայ խմբեր կային աշխարհի տարբեր երկրներից։ Արդէն կուսակի է, որ Դաշնակցութեան շոկատները գործօն մասնակցութիւն էին ցուցաբերել պատերազմի զարգացման բոլոր շրջափուլերին բնակչութեան մէջ ազգային ազատագրական պայքարի նպատակով քարոզութիւնից պատերազմին նախապատրաստելու, երիտասարդներին ռազմակրթելու եւ ժողովրդին պաշտպան կանգնելու գործողութիւններից մինչեւ ժամանակակից տեխնիկայով եւ մարտավարութեամբ ընթացող վերջին շրջափուլի յաղթական մարտերը։ Գումարտակը եղել է Արցախեան բանակի լաւագոյն զօրամասներից եւ

բարի համբաւ է վայելել բուն Արցախում, Հայաստանում, Սփռւեալում։

Դաշնակցութիւնը նաեւ գէնք-գինամթերքի, պարէնի ու հագուստի, նաեւ մարդուծի (կամաւոր ազատամարտիկներ) հիմնական մատակարարներից մէկն էր։ Պահպանելով բանակային կարգապահութեան բոլոր կէտերը աւելիով՝ այդ գումարտակը պահպանել է իր դաշնակցական կոչուելը, որովհետեւ պատերազմական թոհուբոհի մէջ երբեք չէին մոռացել իրենց կուսակցական երդումը եւ յատկապէս իրենց նուիրական գործունէութեամբ կամայ թէ՛ ակամայ քարոզել են Դաշնակցութեան, այսինքն՝ ազգային դադափարախօսութիւնը, դաշնակցական ոգով ու հոգեբանութեամբ համակել են պատերազմող Արցախին յաջողութեան հասնելու կարեւորագոյն պայման։

Դաշնակցութեան կազմակերպութիւնը հիմնուած էր գիտակցական խղճի վրայ, եւ դա մէկ անգամ եւս ապացուցեց վերջին պատերազմում։ Դաշնակցական ազատամարտիկները կամաւորներ էին, մեծամասամբ՝ մտաւորական երիտասարդներ, շնորհալի արուեստագէտներ, գիտնականներ, մեծ հեռանկար ունեցող մասնագէտներ, կամ սփռւեալ հայերի պարագային՝ մօր կաթի հետ միաժամանակ հայրենասիրութիւնը ճաշակած նուիրեալներ, որոնց երազանքը ի վերջոյ շօշափելի դարձաւ Արցախեան պատերազմի ժամանակ։ Մի պահ մեր միտքը սեւեռեց. Թաթուլ Կրպէյեան, Սիմոն Աշիգէօզեան, Վարդան Բախչեան, Վահէ Ռոստոմեան, Էդուարդ Մելքումեան (Արշ Էդօ), Առնօ եւ Արտաշէս Մկրտչեաններ, Վալարշակ Առուշանեան, Արթուր Կարապետեան, Վիգէն Շիրինեան, Կարէն Առուշանեան, Անդրանիկ Յարութիւնեան, Սլաւիկ Հայրապետեան, Աշոտ Ղուկեան (Ասկուրկա), Արտաւազդ Ալիխանեան, Արթուր Մկրտչեան, Արթուր Ղարիբեան, Վարդան Ստեփանեան, Վիգէն Զաքարեան, Մերութան Մոսսիսեան, Մհեր Զուհրաբեան, Շահէն Մեղրեան, Գրիգոր Գրիգորեան, Նորայր Դանիէլեան, Վիգէն Գրիգորեան, Համլետ Մարտիրոսեան, Նորայր Մարութեան, Կարօ Քաջքէճեան, Սերգէյ Զաւադեան, Արթուր Մինասեան, Վահէ Բաղդասարեան, Արմէն Գասպարեան (Արմենչօ), Ալպերթ Ալավերդեան, Էրիկ Աբրահամեան, Հրաչ Գասպարեան, Պետրոս Ղեւոնդեան (Պետօ), Շուրա Գրիգորեան, Բազրատ Սահակեան (Պարսկահայքից), Սուրէն Անտոնեան, Մուրատ Զաքարեան, Կամօ Յովհաննիսեան, Վալերի Զիրափեան, Սարգիս Յարութիւնեան, Շահէն Սէյրանեան, Արգամ Յարութիւնեան (Շոշի Ագօ), Արամ Պետրոսեան, Վարդան Վարդանեան...

Յանկուութեան պարագային այս շարքը կարելի է շարունակել։ Ողջ մնացածների համար գայթակղութիւնից խուսափելու նպատակով շարք չենք բացում, բայց փառք Աստծոյ, ապրում են ազատամարտիկներ, որոնց անունները կարող ենք ազատօրէն դնել նշալ հերոսների անունների մօտ։ Գո-

Պէտք է ամէն բան ուղղել դէպի հայրենիք, «ԴէՊի ԵՐԿԻՐ» պիտի ըսէր Ակնունքի։ Պէտք է անդրադառնանք, որ իր ազգային ազատագրութեան հրամայականներու ծիրին մէջ մեր ժողովուրդը չի կրնար անցեալի նման գեմբեր վերցնել եւ գործել նախորդ սերունդներու ոճով։ Պէտք է հասկնանք, որ ժողովուրդը իր պահանջատիրութեամբ կը մօտենայ պատմական հանգրուանի մը. պէտք է իրեն տալ այն ուժը, որ ինքն չունի ներկայիս եւ այդ ուժը անպայման զինուորական ուժ չէ։

ՀՐԱՅՐ ՄԱՐՈՒԽԵԱՆ

յութեան առաջին իսկ օրերից գումարտակը բարի համբաւ էր վայելում թէ՛ ժողովրդի մէջ եւ թէ՛ յատկապէս բանակի հրամանատարութեան շրջանում: Դա այդպէս պիտի լինէր, որովհետեւ հիմքերն ամուր էին եւ առողջ: Մեծ թիւով սպաններ դարձան սիրելի անուաններ բովանդակ հայութեան համար, իսկ փոխ հրամանատար Պետոն պարզապէս առասպել էր դեռեւս կենդանութեան օրով: Խիզախութիւնը, առաքինութիւնը եւ իմաստութիւնը համատեղուել էին մէկ անձի մէջ: Պետո անուանը ընկալւում էր իբրեւ գաղափարական ռազմիկի տիպար: Այդ է պատճառը, որ Պետոյի գոհուելն ընկալուեց իբրեւ համահայկական կորուստ:

Կրկին ուզում եմ յիշատակել՝ Արթուր Մկրտչեան, Շահէն, Վլադիմիր, Լէոնիդ, Նորայր Դանիէլեան, Վարդան Բախչեան, Վարդան Ստեփանեան, Արթուր Դարիբեան, Գրիգոր Գրիգորեան, Վաղարշակ, Աննօ, Ասկուրկա, Վաչէ, Աբօ, Վիգէն, Արմէնչօ, Էրիկ, Համլետ, Մերուժան Մոսիսեան, Շոշի Աբօ, Վիգէն Զաքարեան, Մհեր Զուլհաճեան, Արջ Էդօ, Սիմոն, Թաթուլ, Կարօտ, Փառքի անմահ անուաններ:

Զօրամասը 92-ի Սեպտեմբերից մինչեւ հրադադար մասնակցել է գրեթէ բոլոր նշանաւոր կռիւներին: Այս ամէնի մէջ կարելի է առանձնացնել 92 թուականի աշնանը Սրխավենդի դիրքերի գրաւումն ու Կիւան-Սրխավենդ գծի պաշտպանութիւնը Արցախի համար ճակատագրական պահին: Համընդհանուր նահանջի ու խուճապի պայմաններում այս դիրքերի գրաւումը եւ այնտեղ հաստատուելը փրկարար մի յաջողութիւն էր ամբողջ Արցախի համար: Ժիրոյի պատմածից. «Մարտավարական իմաստով շատ հետաքրքրական բան մը պատահեցաւ Սրխավենդի մեր դիրքերը գրաւելու ատեն: Հայկական ուժերը կռուելով կը նահանջեն Սրխավենդի դիրքերէն, թուրքերը կը համոզուին, որ հայերու փլուզումը վերջնական է, եւ դիրքերը ձգած կը հետապնդեն նահանջողները: Մինչ այդ մենք արդէն բարձրանալով շատ արագ՝ տեղաւորուեցանք թուրքերու պարապ ձգած խրամատներուն մէջ: Դիրքերու վրայ քանի մը տղաներ մնացած էին իրենց գոհուած ընկերներուն մօտ, ատիկա մեզի դիւրութիւն տուաւ շուտ կողմնորոշուելու. յայտնի էր, թէ լուրջ կռիւ տեղի ունեցած էր, կռիւը դիրքերուն մէջ գրեթէ գրկախառն եղած էր: Մենք տեղաւորուած էինք մեր դիրքերու մէջ: Թուրքերը հանդիստ կը բարձրանային դէպի մեզ, այն հաստատ համոզումով, որ այլեւս հայեր չկան դիրքերուն վրայ: Անակնկալի եկան մեր համազարկներէն: Մեծ ջարդ մը տուինք անոնց: Յաջորդ 6 ամիսներուն այդ ճակատի վրայ մեր դիրքերը պահեցինք: Թուրքերը չկրցան ճեղքել մեր պաշտպանութիւնը»:

Դաշնակցական գումարտակի 1992-ի վերջաւորութեան կարեւոր մարտերից է Սարի Բաբ կոչուած բարձունքի գործողութիւնը: Այս լեռը գտնւում է Լիսազորից դէպի հիւսիս, որը յաջողում են գրաւել թուրքերը եւ այն յենակէտ

դարձնելով՝ մօտենում են Շուշիի ճանապարհին: Սարի Բաբի դիրքերում «Արաբօ» ջոկատը (հրամանատար Մանուէլ Եղի-ազարեան), անակնկալի է գալիս եւ կորցնում դիրքերը: Լ. Զ. Պաշտպանութեան Կոմիտէի Ռազմխորհրդից Շուշիի առանձնակի գումարտակին առաջադրանք է տրուում դիմակայելու թշնամուն այդտեղ եւ ետ գրաւելու դիրքերը: Սրխավենդի ճակատից վերադարձաւ զօրախումբը, իր հետ վերցնելով զորանոցային պահեստայիններին, Ժիրոյի հրամանատարութեամբ, Պետոյի, Հարմիկի հետ, Վովա Զաքարեանի մասնակցութեամբ, նաեւ Ասկուրկա Աշոտի վաշտից 15 մարտիկի հետ միասին, հետեւակի 3 մարտական մեքենայի օգնութեամբ գրոհեցին բարձունքը: Թուրքերը ականանետային կրակ էին բացել, եւ ամէն գրոհը դժուար էր զարգանում: Ի վերջոյ, նպատակին հասնում են եւ 3 օր պահում դիրքերը: Այդ օրերին թշնամին տուեց 18 սպանուած: Գործողութիւնն այնքան կարեւոր էր, որ այդտեղ էր ժամանել նաեւ Սամուէլ Բաբայեանը: 2000 մեթր բարձրութեան այդ վայրում մի քանի օր պահում են դիրքերը եւ փոխանցում այլ զօրքի: Դա Հոկտեմբերի 17-ին էր:

Թուրքերը 2-րդ անգամ Շուշիի ճանապարհը գրաւելու փորձ են անում նոյն ամսի 23-ին: Պետոն 22 հոգիով ոտքով շարժւում է դէպի Շուշիի շրջանի նախկին թրքաբնակ Խանալի եւ Իմանկուլուար գիւղերը: Առատ ձիւնի պայմաններում խումբը 5 օր պահում է այդ գիւղերի դիրքերը: Սակայն գումարտակի ամենակարեւոր ներդրումը յաղթանակի գործում եղաւ, ինչպէս նշել ենք, Սրխավենդի դիրքերի պահպանումը:

Թ.- Բռնագրաւուած տարածքներու ազատագրումը

1993-ի Փետրուարին սկսւում է հայկական կողմի հակադարձակումը: Գումարտակը դեռեւս 92-ի վերջաւորութեան, ստոյգ Նոյեմբերի 20-ին ետ է գրաւում Կիւան գիւղը, որը թուրքերը գրաւել էին հրասայլային գրոհով: Վաշտի հրամանատար Ալպերթ Ալավերդեանի եւ Թալինի ու Հրազդանի խմբերով Պետոյի գլխավորութեամբ գրաւում են Կիւանը: Գրոհին մասնակցում են նաեւ Մարտակերտի գնդի զօրամասը եւ Ասկուրկայի գումարտակից: Մեր կողմը այդ օրը ունենում է 15 զոհ: Նոյն ամսուայ 22-ին մեր հետախուզական խումբը Կիւան-Չլտրան հատուածում անակնկալ յարձակումով խափանում է թուրքերի՝ Կիւանի վրայ հակադարձակման փորձը (հրամանատարներ՝ Ա. Ալավերդեան, Կարէն Աւետեան):

Փետրուար 6-ին 50 հոգիով (հրամանատար՝ Պետօ, մասնակց. Կարէն Աւետեան, Վիկտոր Դաւթեան, Ռոմիկ Մարգարեան – վաշտի հրամանատարներ, դասակի հրամանատար–

Դաշնակցութիւնը – դա քաղցր ու նուիրական դաշնակցութիւնն է ցեղի եւ ժողովրդի միջեւ: Դա ցեղի դրոշմն է՝ դրուած ժամանակակից հայութեան էութեան վրայ: Ցեղի ուղղութիւնն է Դաշնակցութիւնը, որի միջոցով ցեղն իր պատասխանատուութեան ենթարկելով ժողովուրդը, այդ վերջինը իր գիտակցութեան, ուժի եւ արժեքի լրումին կը մղի:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀ

ներ՝ Պավլիկ Մանուկեան, Բագրատ Զոհրաբեան, Առաքել Սարգսեան) էջմիածնի խմբով, բաժանուկելով երկու մասի, գրաւում են Սրխավենդից ձախ ուղղութեամբ բարձունքը եւ մտնում Բազդունեփայա գիւղը: Մեր կողմը ունենում է մէկ զոհ եւ երկու վիրաւոր, թուրքերը՝ 20 սպանուած:

1993-ի Մայիսից գումարտակը Մարտակերտի դիրքերում մասնակցում է մարտական գործերին: Այդ ընթացքում միւս զօրամասերը ազատագրում են Քելբաջարը: Գումարտակը մասնակցում է Աղդամի ազատագրման մարտերին: Անմիջական մասնակցութիւնը լինում է Աղդամից ձախ մինչեւ Մարտակերտ ընկած բարձունքների ազատագրումը:

93-ի ամրան տեղի են ունենում տեղական նշանակութեան գործողութիւնները: Ահա մէկ գրուագ. Յունիս 16-ին, գումարտակը առաջադրանք է ստանում գրաւելու Յակոբ Կամարիի գիմացի Եզնագոմեր բարձրաւանդակը՝ Մարտակերտից ձախ եւ աջ տարածուող լեռնաշղթայի բարձունքներից մէկը, որից անդին սկիզբ է առնում Մարտակերտի հարթավայրը:

Առաջին 2 օրը հետախուզւում է դէպի բարձունք տանող ճանապարհը: Խուճբը՝ 30 հոգի (հրամանատար՝ Ռոմիկ, վաշտապետ՝ Վիտո) գիշերային երթով Յակոբ Կամարիի մօտով լուսաբացին հասնում է բարձունքի ստորոտ եւ գրոհում: Թշնամին բարձունքի վրայ ունէր գերազանց դիրքեր եւ կրակի տակ էր պահում ամբողջ շրջակայքը: Անակնկալ եւ յանդուգն յարձակումով գրոհը խուճապ է առաջ բերում թուրքաց շարքերում, որոնք դիրքերը լքելով նահանջում են: Բարձրաւանդակը գրաւուած է: Սոյն գործողութիւնը բարձունքի աջից մասնակցում էին Ասկուկայի գումարտակից 20 հոգի (հրամանատար՝ Միշա) եւ Վլադիմիրի ջոկատից՝ 12 հոգի (հրամանատար՝ Սուրէն), որոնք ունեցան 2 վիրաւոր: Գումարտակի գրաւուած դիրքերի թիկունքային ձախ հատուածից թուրքերի դիրքերի վրայ գործողութեանը միաժամանակ մասնակցում էր Մարտակերտի գնդի Իլիչի գումարտակը, որը սակայն, տալով 14 զոհ, ստիպուած նահանջում է: Ժիրոյի գումարտակը եւս ստիպուած նահանջում է գրաւուած դիրքերից դէպի Մաղաւուզ գիւղը, քանի որ թուրքերը կարող էին կտրել թիկունքը եւ չըջապատել: Տանելով վիրաւորներին՝ զօրախումբը դժուարութեամբ ետ է նահանջում: Շտապելուց հնարաւոր չի լինում տանել իրենց հետ աւար վերցուած «Ուրալ» մեքենան եւ «Շիլկա» հակօդային գնդացրային սարքը, որը եւ ստիպուած վառում են:

Պատերազմը դարձել էր մեծածաւալ, եւ տեղային մարտերի ելքը այժմ պայմանաւորուած էր ռազմաճակատի ընթացքով: Հաղորութի ռազմաճակատում, որը գլխաւորում էին դաշնակցական զօրավարները, առաջին կանոնաւոր գոնգը ստեղծուել է աւելի վաղ, քան մնացեալ տեղերում: Հաղորութի գոնգն ունէր երեք գումարտակ. բուն Հաղորութի (հրամանատար՝ Ռիփիկ), Էդիլլուի ենթաշրջանի (հրամանա-

տար՝ Մանուէլ) եւ Տողի ձորակի (հրամանատար՝ Վաչէ): Այս կառույցը պահպանուեց մինչեւ առաջին խոշոր մարտը՝ 92-ի Յունիսի 29-ը, երբ թուրքերը ճեղքեցին պաշտպանութեան գիծը եւ մտան Կարմիր Շուկայ: Այդ ժամանակ իրավիճակը ծանր էր ամբողջ Արցախում: Թուրքերը կտրեցին Ստեփանակերտ տանող ճանապարհը, հրասայլերով առաջ պոկուեցին, սակայն թշնամու հետեւակը իրեն վատ դրսեւորեց, եւ հրասայլերը ետ նահանջեցին: Թուրքերն արդէն հասցրել էին գրաւել Դրախտիկի մերձակայ բարձունքները, մտել էին Տողի մերձակայ գինու գործարան, Էդիլլուի ենթաշրջանում գրաւեցին Մելիքաշէնը, վերցրին նաեւ Յորը եւ Հաղորութի անմիջական շօշափող Խուճատի բարձունքը: Հաղորութի զօրամասերը նոյն օրն իսկ ետ գրաւեցին բոլոր կորցրած դիրքերը, միայն Յորը մնաց առժամանակ թուրքերի ձեռքին, որովհետեւ այն ետ վերցնելն առ դեռեւս նպատակաւորմար էէր: Նոյն օրը Տողի գինու գործարանը 4-5 անգամ ձեռքից ձեռք անցաւ, մինչեւ որ Արմենչոն եւ Կարլէնը 2 հրասայլ եւ ՀՄՄ խփեցին, եւ իրավիճակը հանգարտուեց:

Աւելի թէժ, կարելի է ասել, բախտորոշ էր Օգոստոսի 19-ի լայնածաւալ յարձակումը Հաղորութի վրայ: Դա շրջանի համար ամենադժուարին օրն էր եւ այդ օրն էլ համարւում է Հաղորութի գնդի տօնակատարութեան օրը: Թուրքերը 8 հրասայլով մտան Մելիքաշէն: Կուրը տեւեց 24 ժամ: Հայոց կողմը ունէր մէկ հրասայլ եւ 22 հետեւագօրային: 11 մարդ կար Խուճատի բարձունքի վրայ, որտեղ նրանց դէմ դուրս եկան Գանձակի դիւիզիայից բերած յատուկ զօրջջային (դեսանտ) գումարտակը: Այստեղ ամբողջ ճակատի վրայ Ռիփիկի մարտիկներն էին: Այդ գումարտակից գրեթէ մարդ չմնաց, բոլորը ջարդուեցին: Թուրքերի երկու հրասայլով բարձրացան դէպի Հաղորութ: Երեկոյ էր արդէն եւ կուրի թէժ պահը: Արմենչոն Մեծ Թաղերցիների հետ հասաւ օգնութեան: Կարլէն Միքայէլեանի հետ միասին նրանք խփեցին 2 հրասայլ: Դրանցից մէկ հրասայլը այնուհետեւ օգտագործուեց էին: Մեր կողմը ունեցաւ 8 զոհ, թուրքերի կորուստը շատ մեծ էր: Դա այն օրն էր, երբ Հաղորութի վրայ ընկել էր աւելի քան 1500 ռումբ: Այդ օրը աչքի ընկաւ նաեւ Աֆղանիստանում կռուած մարտիկների 14 հոգինոց ջոկատը, որոնցից զոհուեցին 2-ը: 10 հոգի վիրաւորուեցին: Բոլորը՝ Խուճատի բարձունքի վրայ:

Հոկտեմբերի 10-20-ը եղաւ Կուբաթլուի շրջանի Բաշարթի կռիւները: Արմէն Աբրահամեանի (ներկայումս գնդի շտաբի պետն է) ասելով այդտեղ առաջին անգամ, ի դէմս թշնամու, հանդիպեցին իսկական կռուողները, որ քիւրտ տեղացի որսորդներ էին: Դրանից յետոյ գոնգը վերակազմաւորուեց 6 գումարտակի: 93-ի Փետրուարին Հաղորութից մի զօրաջոկատ գնաց մասնակցելու Քելբաջարի ազատագրմանը: Նորիկ Դանիէլեանը պիտի գրոհէր Աղդամի վրայ, իսկ Հաղորութ-Մարտունի՝ միացեալ զօրախումբը՝ Գետաւան-

Դաշնակցութիւնը միակ կուսակցութիւնն է հայ հասարակութեան մէջ, որը բացէիքաց ընդունում է իր սխալները եւ բաց քննադատութեան արժանացնում սեփական անցեալը եւ սեփական դեկավարութեանը:

ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Քելբաջար մայրուղով պիտի հասնէին մինչեւ Իստիսու: Հրամանատարական կազմի մէջ էր Մոնթէ Մելքոնեանը: Գործողութիւնը կայծակնային էր, եւ թուրքերը չէին դիմանում: Վեց օրուայ ընթացքում մաքրուեց ամբողջ շրջանը: Մոնթէն այդ կռիւներից յետոյ ասաց, որ Հաղբուլի հետեւագործը եւ Մարտունու հրասայլերը միասին ի գործ են կատարելու ամէն մի առաջադրանք:

Աղդամը վերցնելուց յետոյ, Հաղբուլի գունդը սկսեց աշխատել Ֆիզուլու ուղղութեամբ: Ֆիզուլիի ազատագրմանը մասնակցում էին Մարտունի եւ Հաղբուլի շրջանների եւ Հայաստանի բրիգադի գորամասերը: Ռիփիկի գումարտակը ձախից մտաւ Ֆիզուլի, Մանուէլի բրիգադը ուղիղ մտաւ եւ Արմէն Աբրահամեանի գումարտակը՝ աջից մտան Ֆիզուլի-Կարադալի մայրուղին եւ եկան ու Զեբրայիլի ուղղութեամբ վերցրին Ֆիզուլին: Այնուհետեւ, Հաղբուլի գորախմբերը գնացին իրենց շրջանի Արեւաշատ եւ Խանածոր գիւղերը, ազատագրեցին նաեւ թրքաբնակ գիւղերը՝ Թառխլի, Հափուսլու, Դաւթամազ, եւ կանգ առան Բալասուլթան գիւղի վերեւ, Ուրիաթաւի նշանաւոր կամրջի մօտ: Շուշիի Վաչոյի գունդը գործում էր Թորփաւաճի ուղղութեամբ: Այնտեղ անտառների մեջ խրուել էր, ծանր վիճակի մէջ ընկել, որտեղ էլ շատ զոհեր տուեց: Տեղանքին անծանօթ էին եւ իրենց դէմ լաւ կոռուղ քրտեր էին: Հաղբուլի գորախմբին պիտի Շուշիի գորամասերը հանդիպէին Գաւթամաս բնակավայրում: Հնարաւոր չեղաւ: Գերագոյն հրամանատարը հրահանգեց շատ կարճ ժամանակամիջոցում վերցնել Հագարա գետի հովիտը: Հրաման տուեց՝ Մարտակերտը, Մարտունին (Մոնթէն արդէն զոհուել էր, Մոսին էր հրամանատարը) եւ Շուշին պիտի շարժուէին Կուբաթլուի ուղղութեամբ, Հաղբուլը Խանլարին խփէր, Կեդրոնական Պաշտպանութեան Շրջանը պիտի խփէր Հաղբուլիցներից աջ Զայթամա գիւղը: Պէտք է հարուածէին եւ իջնէին միանգամից Կուբաթլուի խաչմերուկը կտրէին եւ գործողութիւնը վերջանում էր: Վաղ առաւօտեան սկսեցին եւ կէսօրին արդէն աւարտած էր գործը:

Օգոստոս 30-ին Շուշիի առանձնակի գումարտակի մի ջոկատ Ժիրոյի եւ Պետոյի գլխաւորութեամբ, ԼՂՀ բանակի մեծ շարասիւնի հետ միասին (հետեւակի ընդհանուր հրամանատար Նորայր Դանիէլեան) Շուշիի գնդի մասնակցութեամբ շարժւում է դէպի Կուբաթլու: Յարձակումը լաւ էր նախապատրաստուած, ծանր տեխնիկան լաւ էր գործում (5 հրասայլ եւ 4 զրահամեքենայ):

Թուրքերը, առանց լուրջ դիմադրութեան, խուճապահար նահանջում էին: Թրքական երկու ուղղաթիռներից մէկը խփւում է: Ժիրոյի խումբը հասնում է Կուբաթլուի հեռուստատեսութեան աշտարակին, իջնում է եւ մաքրում քաղաքը: Դրանից յետոյ, Հոկտեմբեր 24-ին գումարտակը մասնակցում է Հագարի գետահովտի գիւղերի մաքրմանը, որի մասին նշեցինք Հաղբուլի մասին խօսելիս:

Հոկտեմբեր 25-ին, առաւօտեան հրետանային լաւ ուժեղացումից յետոյ բարձունքներից իջնում է Խանլը գիւղը: Թշնամին արդէն լքած էր այդ եւ մնացեալ գիւղերը: Ուշ երեկոյեան գումարտակը հասնում է Մամեդբէյլի եւ այդտեղ գիշերում: Յաջորդ օրը գումարտակը խմբերով շարժւում է դէպի Արաքս՝ Զանգեւանի ուղղութեամբ: Թշնամին նահանջում է դէպի Պարսկաստան: Մեր յառաջապահ խումբը Պետոյի գլխաւորութեամբ հասնում է Միջնաւան (Միջնեւան): Մաքրում է Զանգեւանի շրջանը: Դիմադրող միակ կէտը լինում է Կոմուլակ բարձունքը: Զանգեւանի եւ Զեբրայիլի շրջանները ազատագրելուց յետոյ ռազմաճակատի գիծը կրճատւում է եւ անցնում Ֆիզուլի շրջանով: Նոյեմբերի սկզբից գումարտակին յանձնւում է Եուխարի-Քուրդ-մահմուդլու գիւղի յետնամասի դիրքերը: Հաղբուլի գունդը տեղակայուեց Ֆիզուլի եւ պահում էր 25 քմ. հարաւ՝ Բոյոլկ Բահմանլուից մինչեւ մարտունեցիների դիրքերը: Տարածքը հարթ էր, եւ թուրքերը լաւ պաշտպանւում էին: Ժիրոյի գումարտակը Պետոյի հրամանատարութեամբ տեղակայուեց հաղբուլիցների աջ կողմում:

Ժ.- Մարտական գործողութիւնները 1994-ին

Յունուար 2-ին, Պետոյեանք տեղաւորւում են հաղբուլիցների աջ կողմում: Այդ գօտին շատ վտանգաւոր էր: Ընդամենը 2 քմ. տարածք պիտի պահէր գումարտակը: Սակայն Արաքսի ափը աչքաթող էր արուած: Գիշերը թուրքերն անցել էին Արաքսը եւ կտրել գումարտակի թիկունքը, շրջապատել: Դրանից յետոյ մարտեր էին եղել, որոնցում հաղբուլիցի Վահան Բաղասեանի գումարտակը զոհեր էր տուել եւ հրաման էր ստացել ետ նահանջելու Հորադիզի դիմացով: Հրամանը կատարուեց, իսկ ձախ թեւը, որտեղ Ռիփիկն ու Պետոն էին, ետ չքաշուեցին: Այլ ծալուելով եկաւ եւ ուղղուեց ռազմաճակատի գիծը, սակայն Պետոն ու Ռիփիկը դեռ նախկին դիրքերում էին: Նրանք լաւ կազմակերպուած պաշտպանւում էին, իսկ իրենց աջ թեւը խառնաշփոթ էր: Յունուար 5-ին թուրքերն անցնում էին մեծածաւալ յարձակման: Վաշտի հրամանատարն էր Վիտոն, դասակի հրամանատարներ՝ Միլտիչ Ղազարեան (Թալին), Մուրադ Զաքարեան, Անդրանիկ Ափոյեան, ծանր գէնքի դասակ՝ Հրաչ Գասպարեան, ականանետային դասակ՝ Տիրան Խաչատրեան եւ դասակի հրամանատար՝ Տիրան Յարութիւնեան:

Յունուար 5-ին, թուրքերը մեծածաւալ յարձակում են գործում Ֆիզուլիի ամբողջ ռազմաճակատով: Վաղ առաւօտեան պահաստագործը ամբողջովին եւ տագնապի ազդանշանով նետւում է դէպի դիրքերը: Գումարտակի հրամանատարութեան տակ էր մէկ հրասայլ: Գումարտակի դիրքերը՝ Եուխարի Քուրդմահմուդլուի մօտակայքում, աջը՝ Վահան Բաղասեանի գումարտակն էր, ձախը՝ Ռիփիկի: Թշնամին

Յեղափոխականին կեանքը փոքորկալի կեանք մըն է, դառնութիւններով լեցուն. Անոր ճանապարհը փշոտ եւ տատասկոտ է: Այդ ճամբան քաղաքներու վրայէն միշտ կը սաւառնի մահուան աստուածը: Շատերը կը ցանկան ֆետայի ըլլալ, սակայն քիչերը կ'արժանանան այդ պատուոյն:

ԳԵՈՐԳ ԶԱԽՈՒՇ

սկզբից հարուածում էր գումարտակի աջ: Պետոն թալինի դասակով ուժեղացնում է Վահանի դիրքերը: 2-3 ժամ ուժգին հրաձգութիւն է լինում: Թշնամու ուժերը գերակշիռ էին, ունէին հրասալներ: Վահանի տղաները վհատ էին, շատերի մօտ ընդամէնը մէկ պահուստային փամփուշտ կար: Նրանք անկանոն ետ էին նահանջում: Դասակը թալինին ուժ է տալիս, եւ դիրքերը պահում են: 2 ժամ անց 100 մեթր ետ նահանջելով՝ դասակը կրկին զբաղեցնում է իր դիրքերը եւ ամբողջ օրը վատ եղանակային պայմաններում պահում դիրքերը, սպասում լուսաբացին:

Յունուար 6-ի լուսաբացը սկսում է թուրքաց ուժգին յարձակումով գումարտակի դիրքերի վրայ: Իրավիճակը դառնում է ճգնաժամային: Թշնամու մէկ հրասալը հասնում է ընդհուպ մեր պաշտպանական գծին: Տղաները չեն ընկճւում, հարուածում են նռնականետերով: Հրասալը ցնցւում է եւ նահանջում ու պայթում ականների վրայ: Այս հատուածում աչքի են ընկնում Սաչիկ Զաքարեանի, Տիգրան Յարութիւնեանի եւ Մհեր Յարութիւնեանի դասակները:

Ծանր գիշերից յետոյ, հրաձգութիւնն ու ռմբակոծումները շարունակւում են: Աննախադէպ երեւոյթ էր թշնամու կողմից նռնականետային (RPG) գիշերային հարուածումները. մօտ 100 նռնականետերից 14-15 համազարկ (1500 ռումբ) կրակահերթ տեղացին մեր դիրքերի վրայ՝ փորձելով այդ կերպ ընկճել եւ տիրել մեր դիրքերին: Տպաւորութիւնը, հարկաւ, մեծ էր, սակայն զօրքը՝ իր դիրքերի վրայ: Լուսաբացին մեր դիրքերի վրայ եկաւ մեծաթիւ հետեակը՝ մօտ 1500 թուրք զինուորային՝ ծանր գրահատիսիկայով: Մեր «Շտուրմ»-ը խփեց մէկ բեռնատար՝ լեցուն գինամթերքով: Թշնամին պարտուած նահանջում է:

Յունուար 7-ին թշնամին փոխում է յարձակման ուղղութիւնը եւ գգալով, որ չի կարող գումարտակի դիրքերից անցնել, որոշում է ճեղքումը կատարել աջ թեւի վրայ: Թուրքերին չյաջողուեց այդ բանն անել: Թուրքաց մի քանի հրասալ մտնում եւ խարանում են մեր դիրքերի մէջ այդ մասից: Շուտով ընկնում է նաեւ ձախ թեւը: Հաբրութի Ռիփիկի գումարտակը ենթարկւում է օդային յարձակման: Ռազմխորհուրդը հրահանգ է տալիս ժիրոյի գումարտակին ետ նահանջել մօտ 3 քմ. եւ դիրքաւորուել Կարախան Բէյլի գիւղին չհասած: 3 օրուայ ընթացքում գումարտակը ունենում է 9 վիրաւոր՝ հակառակորդի 100 սպանուածի դիմաց:

Յունուար 10-ին հակառակորդը շուրջ 100 հետեւագործով յարձակւում է Կարախան Բէյլի կամրջի ուղղութեամբ՝ ճանապարհը կտրելու եւ գումարտակը օղակի մէջ առնելու մտադրութեամբ: Թուրքերին հերոսական դիմադրութիւն են ցոյց տալիս Հրազդանի, Պոռչեանի եւ թալինի խմբերը: Զոհուում է վաշտի հրամանատար Ալեքսանդր Ալափերդեանը հրասալի ռումբից: Ինչպէս միշտ աչքի է ընկնում Սարգիս Կարապետեանը (Թալինցի Սաքօ), նաեւ Անդրանիկ Ափոյեանը, Մհեր Յարութիւնեանը: Թշնամին, մեծ հակահարուած ստանալով, ետ է նահանջում:

Յունուարին մեր անփութութեան պատճառով թշնամուն յաջողւում է տիրել Օմարի բարձունքի դիրքերին: Աւելի մարտունակ զօրքեր են ուղղւում այնտեղ գիշած դիրքերը ետ վերցնելու նպատակով: Փետրուար 2-ից գումարտակից մէկ զօրախումբ Ռոմիկի հրամանատարութեամբ նետւում է Քելբաջարի ճակատ (դասակի հրամանատար՝ Մամիկոն Կալոյեան), առաջադրանքը՝ պահպանել 2008-րդ բարձունքը: Դասակը կատարում է առաջադրանքը: Փետրուար 9-ին գումարտակը մօտ 130 մարտիկներով Ֆիզուլիից տեղափոխւում է Քելբաջար եւ կայան դնում: Նոյն ամսուայ 10-ին Մամիկոնի դասակը առաջադրանք է ստանում գրաւել նաեւ

2442-րդ բարձունքը: Խմբին աջակցում է Հրազդանի խումբը՝ հրամանատար՝ Ռազմիկ Մանուկեան: Թուրքերը տալիս են 10 սպանուած: Այս բարձունքները թողնելուց յետոյ թուրքերը չըջապատման մէջ են մնում Չիչակլի բարձունքի վրայ: Փետրուար 14-ին մեքենայով հակահրասալային ականի պայթումից զոհւում է Պետոն: Չիչակլից ետ գալու ճանապարհին Ասկերանի գնդի շտապ օգնութեան մեքենան, վախենալով ճանապարհի ականապատուածութիւնից, չի գնում իրենց վիրաւոր զինուորին հանելու: Պետոն վերցնում է մեքենան եւ ինքը վարելով՝ առաջանում, եւ պայթում է ականը:

Փետրուարի 15-ին 30 հոգինոց խումբը Հարմիկ Յովսէփեանի հրամանատարութեամբ վերցնում է Չիչակլի բարձունքը:

Հարաւային ռազմաճակատում, Մարտ 3-ին, գումարտակը առաջադրանք է ստանում գրաւելու Աշաւի Սայիդահմալու գիւղի բարձունքները: Առաջադրանքը կատարւում է: Զոհուում է Կարլէն Աբովեանից: Մարտ 7-ին, ազատագրւում է արդեն գիւղը: Զոհուում է Հրաչ Գասպարեանը, վիրաւորւում է Արամ Պետրոսեանը, որը մահանում է Մարտ 15-ին:

Ապրիլի 22-ից յետոյ հակահրասալային դասակից Արփիար Մարկոսեանը մէկ շաբթուայ ընթացքում «Ֆազոտ» գէնքով խփում է երկու հրասալ: Մայիսին գումարտակը Մարտակերտի դիրքերում ցուցաբերում է իր բարձր կարգը: Հայոց զօրքը ամբողջ ճակատով գրոհում է՝ փորձելով ազատագրել Զայլու եւ Լենինական գիւղերը, Միր-Բաշիր շրջկենտրոնը: Ամենաթէժ մարտերը եղել են Մայիս 9-ին, երբ յաջողուեց հասնել Զրաբերդ, որի վրայ ձախ թեւից գրոհում է նաեւ Մարտունու գունդը, եւ գիւղը ազատագրուեց: Այստեղ առանձնակի խիզախութիւն դրսեւորեց Արթիկի վաշտի հրամանատար Արթուր Յովհաննիսեանը, որը ծանր վիրաւորուեց այդ մարտում: Ամբողջ վաշտը կոտւում էր քաջաբար: 5-6 օրուայ ընթացքում գումարտակին յաջողւում է յառաջանալով ուղղել ճակատային գիծը՝ տալով մի քանի զոհ եւ 20 վիրաւոր:

94-ի Մայիսին կնքուած գինադադարի Պիշքէի համաձայնագրով, ռազմական գործողութիւնները կանգ առան:

ԺԱ.- ՀՅԴ կրթական-մշակութային գործունէութիւնը

Մեր վերլուծութեան սկզբում նշեցինք, որ դաշնակցական երիտասարդները Բերդաձորում եւ յատկապէս Շահումեանում մասնակցում էին տեղերում կատարուող բոլոր կարգի աշխատանքներին: Նրանք միաժամանակ որակեալ մասնագէտներ էին եւ դպրոցներում դասաւանդում էին պատմութիւն, երաժշտագիտութիւն, լեզու եւ գրականութիւն, մարմնակրթութիւն, ռազմագիտութիւն: Յայտնի է, որ տարածքը իւրացուած է համարւում ոչ թէ պարզապէս այն գրաւելով կամ ազատագրելով, այլ եթէ տեղում հաստատուում է բարձրակարգ տնտեսութիւն եւ մշակութային կեանքով ապրող ազգաբնակչութիւն: Այս է պատճառը, որ Շուշին դեռ նոր ազատագրուած օրերին Նիկոլ Աղբալեան ուսանողական միութիւնը տեղում հիմնում է Արամ Մանուկեան վարժարանը, որ անդրանիկ փորձն էր վերականգնելու քաղաքիս կրթամշակութային կեանքի փառաւոր ավանդուածները: Շուշին Անդրկովկասի տարածքի հայութեան երբեմնի ծաղկուն մշակութային կեդրոններից էր, որը գուցէ գիշում էր միայն Թիֆլիսին: Վարժարանի իւրատիպութիւնն այն էր, որ իրենք ուսուցիչներ կամ ուսանողներ էին կամ նորաւարտ մասնագէտներ: Հայոց պատմութեան մէջ գուցէ դա առաջին ձեռ-

նարկումն էր, երբ այդքան երիտասարդներ համատեղ փորձում էին վերականգնել ազգային կրթութեան աւանդները՝ հաշուի առնելով ներկայիս գիտութեան եւ արհեստագիտութեան մակարդակը, մանկավարժութեան համահայկական փորձը՝ օրինակ ունենալով ազգային լաւագոյն կրթարանները: Վարժարանը բազմապիսի օգնութիւն էր ստանում եւ կարճ ժամանակամիջոցում այն արդէն յայտնի անուն ունէր: Այստեղ երեխաներին ոչ միայն գիտելիքներ էին տալիս, այլեւ կրթում էին նրանց հոգին, ձեւաւորում ապագայ մարդը: Վարժարանը նպատակ ունէր Շուշիում ստեղծել ազգային կեանքի իսկական մթնոլորտ, ներգործել, իր կնիքը թողնել մարդկանց վրայ, դառնալ դաստիարակութեան կեդրոն:

Վարժարանի տնօրէնն էր Արտաշէս Տոռոգեանը, ուսուցիչներէն էին՝ Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան), Յովիկ Մուսայէեան (Արցախ), Արտակ Դաբաւեան, Յովիկ Գասպարեան (Արցախ), Արթուր Եղիազարեան, Ռոպերթ Աղաջանեան (Գորիս), Ռուզան Աղաջանեան (Արցախ): Ուսուցչական խումբը մի քանի ամսուայ մէջ հաստատեց իրեն իբրեւ երեխաների համակողմ կրթութիւնն ապահովող, իր գործը լաւ իմացող եւ խանդավառ մի աշխատակազմ: Արտաշէս Տոռոգեանը հանդէս բերեց մանկավարժական մեթոդաբանութեան իմացութիւն եւ ղեկավարի ընդունակութիւն: Կրթութիւնը ամբիոնային համակարգով էր (պատմա-աշխարհագրական, հայոց լեզուի եւ գրականութեան, օտար լեզուների, ֆիզիկա-մաթեմատիկական, քիմիա-կենսաբանական, ռազմա-մարմնակրթական եւ արուեստի): Ամբիոնները ղեկավարում էին ընտրուած վարիչները, կրթարանը ղեկավարում էր գիտխորհուրդը: Ուսուցիչները աշխատանքի էին ընդունւում պայմանագրային կարգով: 1994 թուականին վարժարանն ունէր 125 աշակերտ, որոնք գիշերօթիկ հիմունքներով ապրում էին հանրակացարանի շէնքում: Վարժարանն ունէր տիկնիկային թատրոն, որ բացի ներկայացումներից ուսուցանում էր տիկնիկագործութիւն եւ զերասանական արուեստ (զեղարուեստական ղեկավար Ռոպերթ Աղաջանեան): Ունէր նաեւ երաժշտանոց՝ իր «Վարանդա» երգչախումբով:

Հաստատութիւնը մտնում էր «Համազգային» կրթամշակութային միութեան համակարգին մէջ: Իբրեւ մանկական երգչախումբ, «Վարանդա» լաւագոյնն էր Արցախում:

Վարժարանն իր արհեստագիտական հոգածութեամբ օրինակելի հաստատութիւն էր. ունէր գրադարան, լուսաւոր շէնք, որ ամառները գալիս, վերանորոգում էին ուսանողական ու պատանեկան միութիւնները Սփիւռքից: Կապը ստեղծուած էր Սփիւռքի համապատասխան հաստատութիւնների հետ, եւ ամէն կարգի օգնութիւն էր ցուցաբերում: Կարելի է մոռանալ զոհուած ազատամարտիկ Մհեր Զուլհաճեանի ծնողների նուիրատուութիւնը վարժարանին՝ համակարգչային մէկ ամբողջ դասարան: Վարժարանն ունէր նաեւ մանկապարտէզ:

Աւաղ, այդ հաստատութեանը եւս վիճակուած էէր տեւական բնականոն գոյութիւն: ՀՀՇ՝ աւան կառավարութիւնը իր տիրահաշակ գործելակերպով սողոսկեց նաեւ այստեղ. նախ պառակտումի ցեցը գցեց, ապա, երբ 95 թուականին իր հակազգային ու տմարդի վերաբերմունքն առ Դաշնակցութիւնը հասցրեց գազաթնակէտին, շատ կորուստների հետ կազմալուծուեց նաեւ այս հաստատութիւնը: Միայն անխոնջ, խելամիտ եւ շնորհաշատ Զաքար Քէշիշեանը յաջողեց պահպանել «Վարանդա» երգչախումբը՝ տարուէ-տարի աւելի կատարելագործելով նրա կատարողական մակարդակը, ստեղծելով բարձր բարոյականութեան եւ ազգապաշտութեան մթնոլորտ: Պարոն եւ ընկեր Զաքարին Շուշիում եւ Ստեփանակերտում ճանաչում են բոլորը. եթէ մոռանանք Հայաստանի երաժշտական ու առհասարակ գե-

ղարուեստի շրջանները, ուր նա շատ-շատերի բարեկամն ու սրտակից ընկերն էր: Բարեկիրթ հայի ու նուիրեալ դաշնակցականի տիպար:

Մնացեալ ուսուցիչները եւս արժանաւոր մարդիկ էին քիչ բացառութեամբ. նրանք այդ կրթօճախում կարող էին մեծ յաջողութիւնների հասնել եւ հաստատութեան փորձը տարածել ամբողջ հանրապետութեան մէջ: Սակայն, ղեռնա սովոր չենք ստեղծելու, քանզի չաւանաբար մեզ դուր է գալիս, եթէ այդ փլատակներից մենք մի չնչին շահ ունենք: Ես խօսում եմ ոչ թէ ազգային հոգեբանութիւն դարձած արատների մասին, այլ տեւական ժամանակաշրջան ազգային պետականութիւնից զուրկ ապրելով եւ յատկապէս անհատութեան խաւարաշրջանի հետեւանքների մասին, որոնք շտկելի են, եթէ ճիշդ եզրակացութիւնների հանգեք եւ վերականգնեք մեր ազգային բարոյական կերպարանքը:

Ժամանակին հետազօտական աշխատանք ենք կատարել Շուշիի Արամ Մանուկեան վարժարանի փակման առթիւ եւ եկել այսպիսի եզրայանգման. «Շուշիի Արամ Մանուկեան վարժարանի կազմալուծումն ու քայքայումը Հայաստանի բարձրագոյն իշխանութեան հակադաշնակցական հիւանդութեան մէկ դրսեւորումն էր, որը թէ՛ ժամանակի եւ թէ՛ կատարման եղանակով կրկնութիւն էր Դաշնակցութեան նկատմամբ այդ ախտաւեր վերաբերմունքի մնացեալ արտայայտութեանց: Ցանկութեան պարագային ամէն մի փոքր հաս-

տատութեան մէջ, ինչպէս մէկ բաժակ ջրում կարելի է ներքին հակասութեանց փոթորիկ բարձրացնել եւ գտնել ու վերադրել հազար ու մէկ արատներ: Սակայն մեծամեծ ջանքերի ու գոհողութեանց գնով պահուող վարժարանի օգտակարութիւնը հարկւրապատիկ գերազանց էր: Ինչո՞ւ փակել: Ահա այս հարցին չեն կարողանում պատասխանել Արցախում, որովհետեւ հրահանգ է իջել վերելից. ռազմի գործողութիւններն աւարտուել են, եւ այլեւս Դաշնակցութիւնը նիւթապաշտների «կալուածքի» վրայ իրաւունք չունի գործելու, ապրելու: Ահա այս դիւալին ծրագիրն էր օգտագործուում ամէնուր՝ թէ՛ Սփիւռքում եւ թէ՛ Հայաստանում ու Արցախում:

Դաշնակցութեան ջանքերը Արամ Մանուկեան վարժարանով չսահմանափակուեց: Պարբերաբար Արցախ էին այցելում Սփիւռքից նշանաւոր անձինք, գիտնականներ, գրողներ, գործիչներ եւ Ստեփանակերտի համալսարանում դասախօսութիւններով հանդէս գալիս կամ դասընթացքներ վարում: Մի քանի անուն. Վահէ Օշական, Ալվազ Գրիգորեան, Գրիգոր Շահինեան:

Պատանի արցախցիների համար ռազմահայրենասիրական դաստիարակութեան ծրագիր էր իրագործում լիբանահայ Վարդան Թաշճեանը՝ համատեղ Արցախի Պաշտպանութեան նախարարութեան հետ, սակայն այն եւս մնաց կիսատ՝ պաշտօնատար անձանց քամահաճոյքով:

ԺԲ.- Եզրակացութիւն

Դաշնակցութիւնն իր վրայ վերցրեց ազգային ինքնապաշտպանութեան եւ ազատագրական պայքարի ծանրութիւնն ու պատասխանատուութիւնը եւ ի զօրու եղաւ ստիպելու կամ հասկացնելու պետական իշխանութեանն ու ազգային մնացեալ կազմակերպութիւններին, որ այլ կերպ փրկութիւն եւ ազատութիւն չկայ. հողային ռազմավարական հարցերը լուծուում են իբրեւ օրէնք՝ արիւնյալի բախումներով: Պետութիւնը ստիպուած եղաւ գնալու այդ քայլին, իսկ մնացեալ կազմակերպութիւնների համար արդէն պատուի խնդիր դարձաւ Արցախում արիւն թափելը: Ումանք անփորձութեան պատճառով անխոհեմ քայլեր արեցին, սակայն կարելու դա չէ, այլ՝ այն փաստը, որ պատերազմը դարձաւ համազգային: Ինչպէս որ պատերազմ ենք վարել ազգովի, այնպէս էլ հայրենակերտումը պիտի իրագործենք բոլոր ուժերով համատեղ: Ազգային բոլոր կազմակերպութիւնները, ուժերը, պետութիւնը այս մեծ նպատակի իրագործման միջոցներ պէտք է լինեն եւ ոչ թէ ինքնանպատակ կամ այլանպատակ իրողութիւններ:

Աշխարհագրական ծրագրով աշխարհաքաղաքական ծրագրով առաջնորդուող Յրանս-Ղարաբաղ կազմակերպութիւնը, որը ծնունդ է առել 1991-ին Յրանսայում, ստեղծուել է հայ համայնքի բոլոր շրջանակների ներկայացուցիչներով, բնականաբար, դաշնակցականները եւս ներկայութիւն են այնտեղ, իսկ նախաձեռնողը Ժիւլ Մարտիրոսեանն է: Ահա այս կազմակերպութիւնը ծրագրեր իրագործելու փորձեր արեց Հաղորդութում եւ Մարտակերտում եւ անկասկած ունեցաւ յաջողութիւն: Դա ազատագրուած տարածքների իւրացման, դրանց վերաբնակեցման, տնտեսապէս, ռազմագիտօրէն, մշակութային իւրացման մի ծրագիր է, որը ելնելով 19-րդ դարում, ի յայտ է եկած աշխարհագրական պարզ դպրոցի սկզբունքներից՝ հիմնական շեշտում է գոյապայքարի եւ տա-

րածքների վրայ՝ հաստատելու ռազմավարութիւնը: Կազմակերպութիւնը ներգրոււմներ է կատարել շինարարութեան, գիւղատնտեսութեան, կրթութեան եւ լուսաւորութեան, առողջապահութեան ասպարէզներում: Արդիւնքները յոյս են ներշնչում, որ փոքրիկ գետնի վրայ, բայց լիարժէքօրէն ու անսքող կերպով ի յայտ կը գայ համահայկական համագործական հոգին, հայութեան տարբեր շրջանակները, Սփիւռքը եւ Հայաստանը ի մի բերող միասնական ուժը: Մեզ՝ հայերիս, թշնամական երկրներով շրջափակուած երկրիս եւ աշխարհասփիւռ ազգիս, որպէս օգ եւ ջուր, անհրաժեշտ է մեր հաւաքական, միասնական եւ հայրենակերտ ոգին: Պատերազմը նոր աւարտած՝ ընկերատնտեսական կեանքը քայքայման եզրին հասցրած ժողովրդին ներելի է չէ ազգային ուժերի ներհակ եւ անհասկացողական ձգտումները:

Անհամաձայնական ամէն վիճակ յանգում է միայն դառնութեան եւ կորստի, ինչպէս դա եղաւ Շուշիի «Արամ Մանուկեան» վարժարանի պարագային: Մենք տեսանք, թէ ինչքան ետ է մղում ազգն ու երկիրը անարժան, նիւթապաշտ եւ օտար պետութիւնների գործակատար իշխանութիւնը, որը մեր պետականութեան հիմքերը հաստատելու փոխարէն քանդեց ամէն ինչ, ինչ որ ազգային է եւ ժողովրդական, իւրացուած եւ ազգային պետականութիւնն ամրապնդող: Դրա փոխարէն այդ իշխանութիւնը վատ օրինակ դարձաւ անհատապաշտութեան եւ եսամոլութեան, փառամոլութեան, ազգային ու ժողովրդական չահերը ոտնահարելուն:

Ուրեմն՝ մեր կառուցողական ծրագիրը պէտք է առաջին հերթին նպատակաւորուած լինի զարգացման կեդրոններ հիմնադրելուն՝ ընտրելով ազատագրուած տարածքների այն կէտերը, որոնք ռազմավարական նշանակութիւն ունեն, «մարդասիրական օգնութիւնը» փոխարինում են տեղում այնպիսի պայմանների ստեղծման, որոնք հնարաւորութիւն կը տան ապրելու ինքնաշխատութեամբ, լինելու ինքնաբաւ եւ աշխատանքի ընթացքին կենսութեւրը անկաշկանդ եւ նպատակային դրսեւորելուն: Որովհետեւ եթէ տարածաշրջանում ժողովուրդը ինքնաբաւ չէ, չի կարող ազատ կերպով ապրել եւ պաշտպանել իր հարեները: Այս տեսակէտից Հ.Յ. Դաշնակցութեան համար բացուած է գործունէութեան անսահման դաշտ, սերունդներ դաստիարակելու, սահմաններն ամրացնելու, առանց որի ի զօրու չենք լինի անցնելու Հայ Դատի լուծման յաջորդ հանգրուաններին, ընդհակառակը՝ եղածն էլ կը կորցնենք:

Այս իմաստով շատ գնահատելի է լիբանահայ հայրենադարձը եւ ազատ հայրենիքի հողի վրայ բնակավայրը վերականգնելը: Ողջունելի է նաեւ պարսկահայի ներգաղթը: Նրանց մի մասը վերադառնում է հայրենիք եւ այստեղի դժուարութիւնները գերադասում օտար ճոխութիւնից եւ անապագայ ընթացքից: Յոյս է ներշնչում նաեւ այն իրողութեանը, որ դաշնակցական գործիչները անմիջականօրէն դեկավարում են ազատագրուած տարածքների հզօրացումը Բերդաձորից հիւսիս ընկած տարածքի վրայ: Նրանց գործունէութիւնը միանգամայն ողջունելի է, եւ հարկ է, որպէսզի մեծագոյն տանջանքներն ու զրկանքները կրած կուսակցութիւնը էլի գնայ տառապանքի ճանապարհով եւ իր շարքերը մղի դէպի ազատագրուած տարածքները: Դա էլ իւրօրինակ ռազմավայր է:

ԱՇՈՏ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը որպէս կուսակցութիւն, կամ՝ 21-րդ դարու մեծ մարտահրաւէրը 125-ամեայ կազմակերպութեան

Հ. Յ. Դաշնակցութեան 125-ամեայ պատմութեան մէջ ամենէն ճակատագրական որոշումներէն մէկը եղաւ 24-րդ Ընդհանուր ժողովի հրապարակած կարգախօսը՝ Դէպի երկիր, որով եւ աւելի քան եօթ տասնամեակ յետոյ կուսակցութիւնը կը վերադառնար հայրենիք։ 1990-ին, Դաշնակցութիւնը բացայայտեց իր կազմակերպական կառոյցի առկայութիւնը՝ օրին տակաւին խորհրդային վարչակարգի տակ գտնուող Հայաստանի մէջ։ Այդ մէկը տեղի ունեցաւ այն ատեն Հայոց Համագգային Շարժումի (ՀՀՇ) բացարձակ մեծամասնութեան հակակշիռի տակ գտնուող Գերագոյն Խորհուրդի նիստին՝ կուսակցութեան Ֆրակցիայի գոյութեան յայտարարութեամբ։

Իրադարձութիւնը այսօր կուսակցութեան պատմութեան մէջ թերեւս արձանագրութիւն մըն է միայն, ինչ-որ չափով բնական՝ նկատի ունենալով Դաշնակցութեան էութիւնը, ծրագրային առաջադրանքները, առանց տակաւին նշելու Արցախի ազգային ազատագրական պայքարին մէջ այն ժամանակ արդէն լիովին ներգրաւուած ըլլալու իրողութիւնը։ Բայց, ինչպէս Ազգային ժողովի ՀՅԴ խմբակցութեան կայքէջը ճիշդ կը դիտէ, 1990-ին տեղի ունեցած էր կարեւորագոյն իրադարձութիւն մը ի դէմս Հայաստանի Հանրապետութեան Գերագոյն Խորհուրդի կազմաւորման, «որը թէեւ տեղի ունեցաւ ԽՍՀՄ սահմանադրութեան եւ օրէնքների համաձայն, սակայն համակարգային, քաղաքական եւ գաղափարախօսական խմորումների եւ յստակեցումների արդիւնքով, Հայաստանում այդ պահից ի վեր դրեց կազմակուսակցական եւ ժողովրդավարական համակարգի առաջին հիմքերը»։

Դաշնակցութեան «բացայայտում»էն քսանհինգ տարի յետոյ, կուսակցութիւնը անկախ Հայաստանի մէջ ոչ միայն կայացած քաղաքական ուժ է, ունի խորհրդարանական ներկայացուցչութիւն եւ գործադիր իշխանութեան մաս կազմած է որպէս համաձայնական կառավարութեան անդամ, այլեւ հակառակ 2007-էն ի վեր իր ընտրական յարաբերականօրէն սահմանափակ յաղողութիւններուն՝ չէ հրաժարած նախաձեռնողական դերակատարութիւն ստանձնելէ թէկուզ եւ որպէս ընդդիմադիր ուժ։ Եթէ այս իմաստով զուգահեռ մը ինքզինք կը պարտադրէ այսօրուան իրականութեան եւ 1990-ի միջեւ, ապա եւ այդ մէկը՝ անկախ պետականութեան կառոյցներու ձեւաւորման ու բարեփոխման մէջ կուսակցութեան ներգրտումն է։ 1990-ին Անկախութեան Հռչակագիրն էր, ուր օրին իշխող քաղաքական ուժը չէր ուզեր Ցեղասպանութեան հարցը ներդրել, իսկ քսանհինգ տարի յետոյ խորհրդարանական կառավարական համակարգի անցնելու հեռանկարով սահմանադրական փոփոխութիւններն են։ Երկու պարագային ալ անհրաժեշտ էր անշուշտ մեծամասնական ուժին հաւանութիւնը որպէսզի Դաշնակցութեան առաջարկները գործնականացուէին, բայց այդ մէկը չի նուազեցնէր կուսակցութեան նախաձեռնողական դերակատարութեան կարեւորութիւնը։

Դաշնակցութեան որպէս քաղաքական օրինաւոր կազմակերպութիւն կայացման գործընթացը դիւրին կամ «բնական» չեղաւ։ Չորսամեայ հալածանքը կուսակցութեան եւ կուսակցականներու դէմ, որ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի վարչակարգը ի գործ դրաւ 1994-1998 թուականներուն, անհրաժեշտ էր օրին իշխող ՀՀՇ-ական վերնախաւին համար՝ որպէսզի Դաշնակցութեան արգիւման յաջորդ տարին իսկ, 1995-ին, հեշտօրէն ընդունիլ տայ քաղաքական եւ տնտեսական անցումի ուսական տարբերակը՝ նախագահական իշխանութեան կեդրոնաձիգ կառավարական համակարգ եւ չուկայական յարաբերութիւններու ստեղծման շոքային ծրագիր։ Անհրաժեշտ էր նաեւ երկրի հարստութիւնը աճուրդի դնելով՝ դրամագլուխի ամենանախնական ու վայրագ կուտակման ճամբով մենաշնորհներու ստեղծման ու օրկարգային դասակարգի ստեղծման գործընթացին դէմ ամէն խոչընդոտ եւ քննադատական հարցադրում վերցնելու համար։ Այդ դասակարգն է որ, անկախ կառավարական ձեւէն թէ՛ ո՛վ է իշխանութեան գլուխ, Հայաստանի տնտեսական ու ընկերային զարգացումը եւ հետեւաբար՝ երկրի ապագան, այդ թուականներէն ի վեր պատանդ վերցուցած է՝ երաշխաւորելու համար իր վերարտադրումը, հարստութեան անհատական կուտակումը՝ ի հեճուկս ժողովուրդի 99 տոկոսին, ինչպէս վայել է 21-րդ դարու դրամատիրութեան ամէն վաշխառու նէոլիպերալ հասարակարգերուն՝ Եւրոպայէն մինչեւ Ամերիկաներ, Ափրիկէ, Ասիա եւ, անշուշտ, Եւրասիա։ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի վարչակարգին օրով ու նախաձեռնութեամբ առաջացած այդ դասակարգն էր, որ ներքին դաշինքներու եւ համաձայնութիւններու արդիւնքով ստիպեց որ անկախացած Հայաստանի առաջին նախագահը, արժանապատիւօրէն, հրաժարական տայ Փետրուար 1998-ին։ Եւ նոյն այդ դասակարգին եկան միանալու բոլոր անոնք որոնք այն ժամանակ դէմ էին Տէր Պետրոսեանի արցախեան հիմնախնդրի քաղաքականութեան... Որովհետեւ որքան ալ որ անոնք ընդդիմանային Տէր Պետրոսեանի ազգային քաղաքականութեան, համաձայն էին, համաձայն են, իր ընկերա-տնտեսական նէոլիպերալ աշխարհահայեացքին եւ թերեւս մինչեւ իսկ քաղաքական իշխանութեան կեդրոնացման տարբերակին։ Կը մնայ որ Լեւոն Տէր Պետրոսեան, ինչպէս նաեւ Հրանդ Բաբրատեան եւ ՀՀՇ-ական այլ դէմքեր այդ մէկուն կը հաւատային որպէս գլոբալ նէոլիպերալիզմի նորելուկ օրգանական մտաւորականներ, անոնք որոնք դիտակցաբար կամ ոչ եղան դրամատիրական շահագործման համակարգի օրինականացման գաղափարախօսները, հայկական իրականութեան Ելցիկներն ու Կայտարները, մինչ երկրի հարստութեան ալան-թալանը իրականացնողներն ու հետագային անոնց միացած նորակազմ բիզնեսմենները իշխանութեան եւ հարստութեան կեդրոնացումը կը հասկնան եւ կը մեկնաբանեն իրենց կոնկրետ եւ էապէս նիւթական շահերէն մեկնած։

Անշուշտ հարցական է, թէ երկրի եւ պետական համակարգի կայացման գործընթացը որքան տարբեր կրնար ըլ-

լալ, եթէ Դաշնակցութիւնը շարունակէր գլխաւորել ընդդէմութիւնը, եւ եթէ 1996-ի նախագահական ընտրութիւններու արդիւնքը չճշդուէր բռնի ուժի կիրարկումով եւ ոստիկանական ճնշումի ճամբով: Բայց իրողութիւն է, որ անկախութեան հանրաքուէի դրական արդիւնքէն անմիջապէս յետոյ, մինչ Արցախի մէջ հայ-ազրպէյճանական բախումները կը վերածէին պատերազմի, Դաշնակցութիւնը նախաձեռնող եղաւ քաղաքական եւ տնտեսական անցումի գործընթացին մէջ, ուր ան ներկայացուց խորհրդարանական վարչակարգի եւ տնտեսութեան հանգրուանային ազատականացման ու սեփականաշնորհման իր ծրագիրները, որոնց բանաձեւումը, օրուան Բիւրոյի նախաձեռնութեամբ, տեղի ունեցաւ ներկուսակցական լայն բանավէճի ճամբով: Այլ խօսքով՝ օրէնսդրական թէ տնտեսական հարցերով մասնագէտներու ներգրավման կողքին, կուսակցութեան շարքերը իրենց մասնակցութիւնը բերին գաղափարներու քննարկման եւ առաջարկներու բանաձեւման մէջ, առաջարկներ ներկայացուցին՝ պլատաֆորմները պատրաստած պատասխանատու յանձնախումբին առիւթը նկատառուով:

Բազմաթիւ առիթներով մէջբերուած եւ յիշատակուած այս իրադարձութիւններու անգամ մը եւս յիշեցումը անտեղի չէ բնաւ այսօրուան ներագագային մարտահրաւէրներու դիմադրւած համար: Այսպէս, մէկ կողմէ յստակ է որ Դաշնակցութիւնը հարազատ մնացած է իր սկզբունքներուն որովհետեւ, ինչպէս հանրային կարծիքին յաճախ կը յիշեցուի, ե՛ւ 1918-ին, ե՛ւ 1991-ին, ե՛ւ 2015-ին Դաշնակցութիւնը հաւատարիմ մնացած է կառավարման խորհրդարանական համակարգին եւ հարկեր տոկոսով համեմատական ընտրութիւններուն՝ որպէս ամենամասնակցողական ժողովրդավարութիւնը ապահովող պետական-քաղաքական կառոյց: Միեւնոյն ժամանակ, սակայն, դեռ մարտահրաւէր, պէտք է ըսել՝ հիմնական մարտահրաւէր, կը մնայ հարստութեան ստեղծումն ու վերաբաշխումը ընկերային արդարութեան հիմքեր վրայ դնելու արմատական բարեկարգումի հրամայականը: Երբ 1991-1994-ին ՀՀ Գերագոյն Խորհուրդի մէջ տնտեսական անցումի եւ արտաքին դրամագլուխի հոսքի ընդունման մեխանիզմի մասին բանավէճը կ'ընթանար, առիթով մը Լեւոն Տէր Պետրոսեան Դաշնակցութիւնը «ամբաստանած» էր որպէս «սոցիալիստական» կուսակցութիւն, շատ հաւանաբար հանրային կարծիքի միտքը պղտորելու համար համայնավար խորհրդային ձախողած ու վարկաբեկուած «սոցիալիզմ»-ին եւ Դաշնակցութեան ընկերավարութեան հասկացողութեան մասին: Այսօր, ընկերային արդարութեան հրամայականին դէմ-յանդիման, Դաշնակցութեան ընկերավարական ինքնութիւնը ոչ միայն կուսակցութիւնը կը տարբերէ ամէն ձեւի ու գոյնի ազգայնականներէ, պահպանողականներէ, նէօլիպերալներէ թէ աշակղովմեան տարբեր դիմակներ փորձող անձի մը եւ դրամագլուխի մը շուրջ համախմբուած քաղաքական այլ կազմակերպութիւններէ, այլեւ տնտեսական քաղաքականութեան յստակ այլընտրանքի մը յանձնառութեան վստահութիւնը պէտք է ներշնչէ շարքային քաղաքացիին: Ի մասնաւորի եթէ սահմանադրական փոփոխութիւնը կատարուի եւ համակարգային անցման գործընթացը սկիզբ առնէ: Նորագոյն մարտահրաւէր մը պիտի ըլլայ քաղաքացիին համոզել որ սահմանադրական բարեփոխումները ինքնանպատակ չեն, հետամուտ են քաղաքացիներու կենսամակարդակի բարելաւման եւ լաւագոյն ապագային երաշխաւորման, եւ այդ հեռանկարին յանձնառութեան տէր է քաղաքական այն ուժը, որուն Մրագիրը յստակօրէն կը նշէ, որ ժողովրդավարութիւնը ձեւական է ու անկատար, եթէ թոյլ տայ աշխատաւոր հասարակութեան շահագործման շարունակումը: Ժողովրդավար-

ութիւնը ինքախաբէութիւն է՝ եթէ չժողովրդավարացուի նաեւ հարստութեան ստեղծման ու վերաբաշխման համակարգը:

Դաշնակցութեան վերջին քսանհինգ տարիներու պատմութեան մասին այս խորհրդածութիւնները չեն յաւակնիր միայն Դաշնակցութեան վերագրել նախաձեռնողական նախաձեռնողութիւնը, եւ նուազ՝ ժխտել քաղաքական միւս բոլոր ուժերու, յատկապէս դասական կուսակցութիւններու, ներգրումը ազգային անկախութեան եւ պետականութեան կառոյցի մարտահրաւէրներուն: Ընդհակառակը, Դաշնակցութեան քսանհինգամեայ պատմական գործընթացը կ'իմաստաւորուի միայն հայրենի եւ սփիւռքեան ոլորտին մէջ գործած եւ գործող քաղաքական եւ ընկերային բոլոր ուժերու փոխ-ներգործութեան ծիրին մէջ: Կը մնայ որ Դաշնակցութեան համար անցնող քսանհինգ տարիները անոնց նախորդող հարկւրամեակին բաղդատած՝ նորութիւն մը բերին: Այդ նորութիւնը 1990-ական թուականներու ներկուսակցական բանավէճի եւ մտքերու փոխանակման տինամիքին մէջ ատեն-ատեն արտայայտուած գաղափարն էր՝ «կուսակցութեան նորմալացումը», Դաշնակցութեան «նորմալ քաղաքական կուսակցութեան» վերածուելու անհրաժեշտութիւնը: «Նորմալ» բառը հոս գիտակցաբար կը գործածուի անոր հայրենի «բնական»-ին փոխարէն որովհետեւ այս գաղափարը ընդհանրապէս կու գար Դաշնակցութեան Հայաստանի նորաստեղծ կառոյցի ղեկավարներէն եւ մտաւորականներէն, որոնց խօսակցական բառապաշարին մաս կը կազմէր: 1994-1998 թուականներուն կուսակցութեան Մրագրի եւ Կանոնագրի վերանայման ներքին եւ հրապարակային բանավէճերու մէջ, «նորմալացումը» ուղղակի թէ անուղղակի կ'ակնարկէր Դաշնակցութեան էութեան իսկ մաս կազմող յեղափոխականութեան եւ ընկերավարական գաղափարախօսութեան վերանայման անհրաժեշտութեան: Այսօր թերեւս այս հարցը թուի աննշան, պարզապէս մտամարզանք առանց գործնական անդրադարձի որովհետեւ, ի վերջոյ, Դաշնակցութեան «նորմալացումը» կեանքի իրողութիւն, համարեայ պարտադրանք եղաւ: Առանց հրաժարելու իր քաղաքական մշակոյթին եւ ինքնութեան այնքան իւրայատուկ գաղափարախօսական տարրերէն, Դաշնակցութիւնը Հայաստանի մէջ ունեցաւ Գերագոյն Մարմին, յարմարեցաւ, բառին ամենէն դրականօրէն գործնապաշտ իմաստով, անկախ հայրենիքի սահմանադրական եւ օրէնսդրական պայմանաւորումներուն եւ չփորձեց զանոնք յեղափոխել, պետականութիւն մը կերտել որպէս իր սկզբունքներուն հարազատ արտացոլում: Այդ մէկը եղած էր, նաեւ կեանքի պայմաններու թելադրանքով, 1918-1920 թուականներուն՝ երբ առաջին հանրապետութեան ճակատագիրը Դաշնակցութեան պատասխանատուութիւնը եղաւ: Այդ կարճ բայց այնքա՛ն յատկանշական տարիներուն, Դաշնակցութիւնը ունէր ե՛ւ խորհրդարանական բացարձակ մեծամասնութիւն ե՛ւ զինուորական փորձառութիւն ե՛ւ, մասնաւոր, կուսակցական եւ պետական ղեկավարութիւն մը, որ ազգի փրկութեան պարտաւորութիւնը իր վրայ վերցնելու պատրաստ էր:

Հետեւաբար հասկնալի է, թէ ինչպէ՛ս Դաշնակցութեան յեղափոխական գործունէութեան առաջին տասնըութը տարիները մինչեւ Օսմանեան Սահմանադրութիւն, բայց մասնաւոր 1918-1920-ի պետականութեան վերստեղծման դիւցազնավէպը, Սփիւռքի մէջ ստեղծած էին քաղաքական մշակոյթ մը դաշնակցական շարքերու եւ համակիր լայն խաւին համար, որ կազմակերպութեան տուած էր «նորմալ» կուսակցութեան մը հանգամանքէն անդին անցնող պատմական առաքելութիւն մը: Այս մշակոյթին համաձայն, Դաշնակցու-

թիւներ, լուկ կուսակցութիւն մը չէր, այլ՝ ազգային կուսակցութիւնը: Նո՞յնն է պարագան դասական միւս երկու կուսակցութիւններուն՝ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան ու Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան: Հաւանաբար, որովհետեւ գործելով սփիւռքեան պայմաններուն մէջ, եւ անկախ իրենց գաղափարախօսական հանգամանքէն կամ Սփիւռքի բեւեռացման հիմնական բաժանման գիծ հանդիսացած խորհրդային վարչակարգի նկատմամբ իրենց ունեցած կեցուածքէն, ե՛ւ Հնչակեանները ե՛ւ Ռամկավարները Դաշնակցութեան նման ստեղծեցին հայապահպանումի գործին ծառայող ընկերային, մարզական, մշակութային եւ այլ ուղեկից կազմակերպութիւններ, սահմանեցին Հայ Դատը՝ հիմնուած Ցեղասպանութեան ճանաչման եւ արդարահատոյցի հրամայականին վրայ եւ իրենց գործունէութիւնը տեղադրեցին հիմնականօրէն համայնքային ոլորտին մէջ: Կը մնայ որ 1990-1991 թուականներուն միայն Դաշնակցութիւնը որոշում տուաւ Հայաստանի մէջ վերակազմակերպուելու եւ խորհրդարանական ներկայութեամբ մերթ որպէս ընդգիծադիր, մերթ որպէս իշխանութիւններու հետ համագործակցող ուժ գործեց եւ առանձին ցանկով իջաւ ընտրութիւններուն՝ ժողովրդային քուէի ճամբով իշխանութեան հասնելու համար: Ահա թէ ինչո՞ւ Դաշնակցութեան պարագային որպէս քաղաքական կուսակցութիւն «նորմալացումը» կրնայ մեկնաբանուիլ նաեւ որպէս Դաշնակցութեան «կուսակցականացումը»: Սովետութիւն չէ այս, ոչ ալ հետտորական փորձ, այլ՝ Հրաչ Տասնապետեանի ժողովրդականացուցած «դաշնակցականացման» հզօր հասկացողութեան տեղադրումը՝ Հայաստանի անկախացման եւ պետականութեան կառուցման գործընթացին մէջ, որուն մաս կազմելու որոշումը, ինչպէս յօդուածի սկիզբը նշուեցաւ, տուաւ կազմակերպութիւնը ինքը: Անշուշտ, ոեւէ «իրապաշտ» արտասովոր ոչինչ պիտի տեսնէ Դաշնակցութեան այս «կուսակցականացման» մէջ. ուրիշ ի՞նչ պիտի ըլլար որ... Դաշնակցութիւնը կուսակցութեանէ աւելի հասկանալու հակամէտութիւնը լաւագոյն պարագային ժամանակավրէպ իտէալականացում մըն է, որ արդիւնք է քաղաքական այն մշակոյթին՝ որ կազմակերպութեան պատ-

մութեան առաջին երեսուն տարիները կերտեցին, կամ սփիւռքեան հոգեբանութեան մէկ բարդոյթը, կամ ալ պարզապէս դաշնակցական մեծամտութիւն...

Դաշնակցութեան «նորմալացման» հասկացողութիւնը ինչ որ չափով բացատրելի է ընկերային-հոգեբանական իմաստով: Դաշնակցութեան դէմ խորհրդային իշխանութիւններու ծաւալած հալածանքը, անոր արգելքը խորհրդային տարիներուն, բայց նաեւ Սփիւռքի հայաշատ համայնքներու մէջ կուսակցութեան եւ իր համակիր շրջանակին դրաւ ընդհանրապէս առաջնային դիրքը ստեղծած էին դաշնակցական միթոս մը, որուն կը հաւատային նոյնիսկ շարքայինները իրենք: Ստալինեան հալածանքներուն եւ Պաղ Պատերազմի ամենասուր լարուածութեան տարիներուն, այդ միթոսը պիտանի էր եւ խորհրդայնամէտ թեւին, եւ նոյնինքն Դաշնակցութեան: Վտանգը, անշուշտ, լարուածութեան ծայրայեղացումն էր, որ երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին եւ անոր յաջորդած քսանհինգ-երեսուն տարիներուն յանգեցաւ եղբայրասպան բախումներու որոշ համայնքներու մէջ: Միթոսը կենդանի էր մանաւանդ խորհրդային Հայաստանի մէջ, ինչպէս ցոյց տուաւ Դաշնակցութեան վերադարձի ժողովրդականութիւնը: Կենդանի էր մանաւանդ արցախեան ազատագրական պայքարին՝ մէջ՝ ի դէմս կուսակցութեան ամբողջական յանձնառութեան: Բայց միթոսը նաեւ կը բախի իրականութեան, եւ քաղաքական իրականութեան մէջ է, որ ինչ ձեւով ալ որ բանաձեւուի, կը մեկնաբանուի որպէս իշխանութեան համար պայքար՝ ինքնանպատակ ըլլայ այն թէ ոչ: Հայաստանի անկախացման հորովոյթին մէջ ժողովրդավարական առաջին քայլերուն հետ զուգահեռ՝ իշխանութեան համար պայքարը նոյնացաւ նախ քուէներու հաշուարկին եւ ապա անկախ պետականութեան սահմանադրութեան եւ տնտեսական համակարգի ճշգրտման գործընթացներուն հետ: Հոն իրականութիւնը եկաւ ցոյց տալու, որ մինչ Դաշնակցութիւնը չունէր քուէներու մեծամասնութիւնը, յատկանշական կարողութիւն ցուցաբերեց Սահմանադրութեան ճշգրտման բանավէճին թէ խորհրդարանական ընդդիմութեան ոլորտներուն մէջ: 1998-ին կրկին օրինականացած Դաշնակ-

Ո՛ր որ էլ լինէ՛ք – կոուի դաշտին մէջ, թէ շոթայակապ կալանաւոր, բաւը ձեռքերնիդ մշակ թէ թափառական առաքեալ – միշտ էլ ներշնչողը լինի թող տառապողի Ազատագրութեան վեհ Գաղափարը, ձեր առաջնորդը՝ դիրքերուն վրայ մնալու պարտանաւազութեան սուրբ սկզբունքը:

Հոգ չէ թէ մի օր վախանով կը դառնաք. միւս օր – վախանի վրայ – արդիւնք նոյնն է – յաղթութիւնը...

Ս. ԶԱՒԱՐԵԱՆ

ցութիւնը արդէն միայն միթոս էր եւ յաջորդ տարիներու իր քաղաքական գործունէութիւնը, իր յաջողութիւններով եւ ձախողութիւններով, ներքին կուսակցական ոլորտին մէջ առաջացուցած բոլոր բանավէճերով, եկաւ ցոյց տալու թէ վերածուած է Հայաստանի քաղաքական դաշտին մէջ գործող բնական քաղաքական կուսակցութեան մը: Ընկերվար Միջազգայնականի որպէս լիբրալ անդամ վերադարձը 2003-ին՝ կարծես ամբողջացուց այս «բնականոնացման» գործընթացը: Ի դէպ, յետադարձ ակնարկով մը կուսակցութեան նախ բացայայտումը ապա «նորմալացումը» կը բացատրուի նաեւ 1990-ականներու սկիզբին կարգ մը իրադարձութիւններու անուղղակի պարտադրանքով: Այսպէս, Դաշնակցութիւնը վերածուած էր «բրենդ»ի եւ կազմակերպական կառոյցի բացակայութեան այդ «բրենդը» կրնար շահագործել ոեւէ մէկը, ինչպէս կ'ընէին Հայ Դատի անունով աշխատող կարգ մը նախկին խորհրդային ալյախոսներ, որոնք իրենց ֆաշիստական եւ մինչեւ իսկ նացիական հակումները չէին թաքցնել: Մինչեւ այսօր ալ դեռեւս այնքան ալ յստակ չէ թէ ի՞նչ ուժեր կանգնած էին այսպէս կոչուած «Հայաստանի Հայ Հեղափոխական Դաշնակցութիւն» կոչուած կազմակերպութեան ետին: Եւ արդեօք Լեւոն Տէր Պետրոսեանը կուսակցութիւնը պառակտելու իր բացայայտ նախաձեռնութեան մէջ չէր քաջալերել Հայաստանի մէջ նոյնանուն կազմակերպութեան մը առաջացման ճիգերը: Դաշնակցութեան առջեւ ամէն ձեւի արգելք դնելու ՀՀԸ-ական սադրանքները հասած էին մինչեւ իսկ կազմակերպութիւնը Ընկերվար Միջազգայնականին անդամակցելու փորձերուն... Նուազ կարեւոր չէ այն հանգամանքը, որ Դաշնակցութեան բնականոնացման հոլովոյթը նաեւ ներառեց յանձնառութեան գիտակցութեամբ, թէ ինչ որ շահագործուածութեամբ կուսակցութեան անդամագրուած բայց անոր պատմականօրէն կուս կարգապահութեան խորթ անձնաւորութիւններու հեռացումը շարքերէն, ինչ որ իր կարգին օգնեց կուսակցութեան հայաստանեան կազմակերպութեան տալու ամենէն կայացած կուսակցական կառոյցի միջազգային ճանաչողութիւնը:

Հայաստանի մէջ Դաշնակցութեան «կուսակցականացումը» եւ «նորմալացման» հոլովոյթը հարցականներ ստեղծեցին աւելի շատ Սփիւռքի շարքերուն մէջ: Պարզ է որ կուսակցութեան հայրենիք վերադարձը չէր, որ խնդրոյ առարկայ էր. «Դէպի Երկիր»ը հարազատ եւ սպասելի էր որքան ալ որ, ինչպէս ամբողջ աշխարհին, Սփիւռքին եւ Դաշնակցութեան համար ալ անսպասելի էին գորբաչովեան երեւոյթը, խորհրդային համակարգի բարեկարգումներու որոշման վճռակամութիւնը եւ, նոյնիսկ, արցախեան շարժումը: Բայց Դաշնակցութեան հայրենիք վերադարձը անպայմանօրէն «նորմալացում» չէր նշանակել: Աւելին, Դաշնակցութիւնը հայրենիք կը վերադառնար մաս կազմելու Արցախի մէջ ծնունդ առած շարժումին, որ շատ շուտով վերածնցաւ ազգային ազատագրական պայքարի: Այդ մէկը հարազատ էր դաշնակցական քաղաքական մշակոյթին, Արցախի մէջ հասկնալի էր կուսակցութեան դերը: Աւելին՝ Հայաստանի անկախացումն ու ժողովրդավարացումը, մինչեւ իսկ ընկերային արդար համակարգն ու սփիւռքահայութեան մասսայական հայրենադարձութիւնը տեսականօրէն գոնէ տրամաբանական հետեւողականութիւն ունէին, մաս կը կազմէին իր լրումին սպասող հերոսական պատումի մը, որուն կը հաւատար ամէն դաշնակցական: Հետեւաբար, եթէ Հայաստանի մէջ բնական եւ անհրաժեշտ կը թուէր բացայայտուիլ՝ մասնակից դառնալու համար երկրին մէջ ծնունդ առած անկախութեան գործընթացին, նաեւ կար այլընտրանք կարծիքը՝ մնալու որպէս ազգային ազատագրական պայքարի մղիչ ուժ,

զօրավիզ կանգնել երկիրը Դաշնակցութեան ուղիով առաջնորդելու յանձնառու քաղաքական ուժին եւ վերահսկել հոլովոյթը՝ առանց երբեք հրապարակուելու: Անգամ մը եւս՝ կարելի է տրամաբանել թէ ի՞նչ կրնար ըլլալ կուսակցութեան զարգացման հոլովոյթը անցնող քսանհինգ տարիներուն՝ եթէ այս այլընտրանքը գերիշխէր: Հաւանաբար, եւ արդէն յիշուած բոլոր պատճառներով, արդիւնքը այնքան դրական պիտի չըլլար կուսակցութեան զարգացման համար: Հարցը, սակայն, այս այլընտրանքի առկայութիւնն է. ինչո՞ւ վերջին հաշուով չբացայայտուիլ, չըլլալ ազգային քաղաքական կեանքին մէջ գործող ուժ մը եւ կառչած մնալ յեղափոխական կուսակցութեան յատուկ աշխարհահայեացքի մը, որ հարազատ էր բացառաբար տասնիններորդ դարու ազգային ազատագրական շարժումներուն եւ քսաներորդ դարու հակաազդութատիրական պայքարին, եւ ոչ անպայման՝ Պաղ Պատերազմի աւարտի միջազգային նոր ոլորտին: Ամենապարզ պատասխանը անշուշտ պիտի ըլլայ՝ ատիկա վերադրել դաշնակցականի քաղաքական մշակոյթին, որուն մէջ կազմաւորուեցան Սփիւռքի երեք իրերայաջորդ սերունդները: Կայ սակայն շատ աւելի բարդ եւ խորքային բացատրութիւն մը, որ կ'արդարացնէ Դաշնակցութեան կուսակցականացման մասին այս խորհրդածութիւնը... կուսակցութեան 125-ամեակին առիթով:

Քաղաքագիտութեան մէջ կուսակցութիւններու երեւոյթի ուսումնասիրութիւնը գիտահետազոտական առանձին մասնագիտացում մըն է: Որպէս այդպիսին, քաղաքական կուսակցութեան սահմանումը ինքնին յաճախ խնդրայարոյց է: Ընդհանուր համախոհութիւն մը կայ, որ 18-րդ դարուն բրիտանացի պահպանողական քաղաքական անձնաւորութիւն եւ մտածող էտմընտ Պըրքն է, որ 1770-ին «կուսակցութիւն»ը բացատրեց որպէս մարդոց խմբաւորում մը, որ կը փորձէ ազգային շահը պաշտպանել հիմնուած այն սկզբունքներուն վրայ, որոնց շուրջ համաձայնութիւն գոյացած է խմբաւորման մէջ: Պըրք հաւանաբար առաջին մտածողը եղաւ որ կուսակցութիւնը տարբերեց Հռոմէական Կայսրութեան օրերէն ի վեր քաղաքական փիլիսոփայութեան մէջ յաճախ վերլուծուած «հատուած» հասկացողութեանէն: Արդիական իմաստով քաղաքական կուսակցութիւններու ծնունդն ու տարածումը սակայն սերտօրէն առնչակից է տասնիններորդ դարուն ծայր առած ժողովրդավարացման ալիքին, որ արդիւնք է մասնաւորաբար զանգուածներու քաղաքական հոլովոյթին մէջ ներգրաւման հոլովոյթին: Մասայական ըմբոստութիւնները՝ Հին Վարչակարգի դէմ 1848-ի ժողովրդապետներու Գարնան օրինակով, աշխատաւորական շարժումը ի խնդիր իրաւունքներու ամրագրման եւ ընտրական հետզհետէ աւելի բարդ հոլովոյթները անհրաժեշտութիւն դարձուցին կազմութիւնը հատուածներէն աւելի տարածուն եւ աւելի կազմակերպուած կառոյցներու, որոնք մասսայական պահանջները դէպի պետական կառոյց եւ որոշումներու կայացման համակարգ առաջնորդող միջոցները պիտի հանդիսանային: Եւրոպայի եւ Ամերիկաներու քաղաքական գործընթացներու հետեւումով, քաղաքական կուսակցութիւններու երեւոյթը ուսումնասիրած գրականութիւնը կը շեշտաւորէ ընտրական գործընթացներով պետական համակարգէ մը ներս իշխանութեան համար պայքարին կարեւորութիւնը՝ որպէս կուսակցութիւններու կազմաւորման հոլովոյթի պատճառական ազդակ: Կուսակցութիւն մը, հետեւաբար, կ'ենթադրէր մէկ կողմէն իշխանութեան հասնելու ձգտումը ունենալ, միւս կողմէ՝ այդ նպատակի իրականացման համար ընտրողներուն զօրակցութեան արժանանալ: Կայսերական համակարգերու մէջ ազգային ազատագրական պայքար

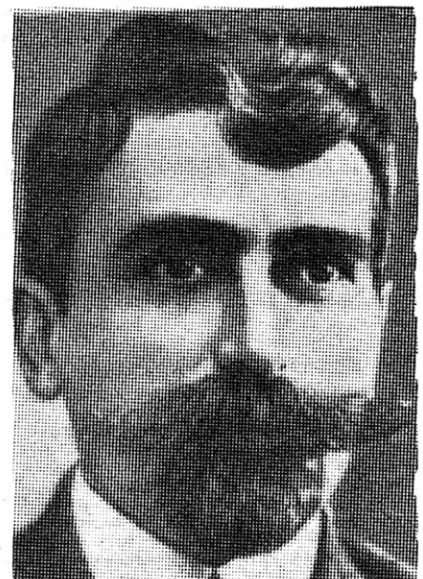
մղող ժողովուրդներու թէ աշխատաւոր դասակարգի կազմակերպման ու առաջնորդման գործին նուիրուած կուսակցութիւններու պարագան սակայն տարբեր է: Երկուքին պարագային ալ հիմնականը համակարգի արմատական փոփոխութիւնն է, որուն համար, կ'ենթադրուի, ստեղծուած կազմակերպութիւնները կը վայելին նախապէս իրենց ակտիւիզմով արդէն քաղաքականացած զանգուածին զօրակցութիւնը: Լեւինեան սահմանումին համաձայն՝ քաղաքական կուսակցութիւնը աշխատաւոր դասակարգի պայքարը առաջնորդող ուժն է որ, Մարքսեան տեսութեան հետեւումով, պրոլետարիատի բռնատիրութիւնը պիտի հաստատէ՝ դրամատիրական արտադրածեւի վերացման ծրագրի իրականացման նպատակով: Ընտրական մրցակցութեան եւ բազմակուսակցականութեան խնդիր չի դրուիր: Նոյն տրամաբանութեամբ միակուսակցական ամբողջատիրութիւններ եւ բռնատիրութիւններ հաստատեցին Փաշխտական կուսակցութիւնները: Ինչ կը վերաբերի հայ ժողովուրդի ազգային ազատագրական պայքարին՝ ապա եւ տարերային ընթոստ ուժեր արդէն երեւցած էին Օսմանեան լուծին տակ գտնուող պատմականօրէն հայկական հողատարածքներուն վրայ, երբ առաջինը Հնչակեանները եղան այդ պոռթկումներուն տալու ծրագրային հեռանկար՝ զանոնք բանականացնելու գաղափարախօսական աշխարհահայեացքի մը ընդմէջէն:

Դաշնակցութեան պարագային, ծանօթ է, հիմնադիր նախաձեռնութիւնը կուսակցութիւն մը հիմնելու նպատակը չունէր այլ՝ պայքարող բոլոր ուժերը համախմբող եւ համակարգող կազմակերպութիւն մը ստեղծելու նախանձախնդրութիւնը: Ընդդէմ է, որ նման կազմակերպական կառոյց շատ վերացական էր եւ միայն երկու տարի յետոյ արդէն Դաշնակցութիւնը իր Մրաքրով ու Կանոնադրով կը կայանար որպէս կուսակցութիւն, սակայն հիմնադիր այս նախանձախնդրութիւնը, յեղափոխական բոլոր խմբաւորումները ի մի բերելու ճիգը, զօրաւոր հետք ձգեց անոր հետեւորդներու թէ համակիրներու հասկացողութեան մէջ: Ինչպէս Հնչակեանները նախապէս, Դաշնակցութիւնն ալ որպէս ազգային ազատագրական պայքարի կուսակցութիւն՝ պետականութենէ զուրկ ազգի մը առաջնորդող ուժը ըլլալու դերը խաղաց մինչեւ

1908: Օսմանեան Սահմադրական Յեղափոխութեան յաջորդած հինգուկէս տարիներուն, մինչեւ Համաշխարհային Պատերազմին Օսմանեան Կայսրութեան մասնակցութիւնը, Դաշնակցութիւնը նոր միայն դասական քաղաքական կուսակցութեան մը գործին լծուեցաւ, այն ալ Օսմանեան Սահմադրութեամբ հաստատուած ժողովրդավարական համակարգի մը մէջ, ուր կուսակցութիւնները Խորհրդարանէն ներս վերածուեցան շատ աւելի իրենց ազգային հաւաքականութեան շահերը պաշտպանող ուժերու քան թէ մեծամասնութեան քուէով իշխանութեան հասնելու նպատակը հետապնդող կառոյցներու: Միեւնոյն ժամանակ սակայն, եւ ի հետեւումն 1907-ի Ընդհանուր ժողովին որոշուած Կովկասեան Նախագիծին, Դաշնակցութիւնը Կովկասի թէ Յարական Կայսրութեան այլ քաղաքներու մէջ նախաձեռնեց հայ աշխատաւոր դասակարգի կազմակերպման: Այսինքն՝ բացառաբար Արեւմտահայաստանի ազգային ազատագրական պայքարին նպատակով ծնած կուսակցութիւնը, հայ ժողովուրդի աշխարհաքաղաքական պայմաններու թելադրութեամբ եւ իր գաղափարախօսական սկզբունքներուն հաւատարիմ, նախաձեռնող կ'ըլլար աշխատաւոր դասակարգի կազմակերպումին: Քաղաքական գործունէութեան դաշտի նման տարածում կարելի եղաւ միայն կազմակերպական ապակեզրոնացման աշխատածեւի ընձեռած առաւելութեան պատճառով:

Հայաստանի անկախացման երկու տարիներու Դաշնակցութեան գործունէութիւնը՝ որպէս պետութիւնը ղեկավարող, պետութեան հետ նոյնացած կուսակցութիւն, որ պէտք չէ շփոթել միակուսակցականութեան հետ, իր կարգին եզակի երեւոյթ է, ինչպէս արդէն նշուեցաւ աւելի առաջ: Կը մնայ որ Հայաստանի խորհրդայնացումով պարտադրաբար Սփիւռքի մէջ գործելու ստիպուած, Սփիւռքի մէջ վերակազմակերպուած եւ ցարդ ամենէն աւելի Սփիւռքի մէջ գործած Դաշնակցութիւնը հազիւ թէ դասական իմաստով կուսակցութիւն մըն էր: Համայնքներու կազմակերպութիւն, հայապահպանում եւ մինչեւ իսկ Հայ Դատ, այս բոլորը դժուար թէ դասական կուսակցութեան մը գործունէութիւնը կրնան համարուիլ: Նոյնիսկ Լիբանանի թէ Իրանի մէջ, ուր Դաշնակ-

Ամէն ոք իր մասին է մտածում: Իր երկրի սահմաններից այն կողմ եթէ նայող կայ, նայում է միայն յանուն իր շահերի: Եթէ քնդհանուր ուժերով փակատ պահելու խօսք է լինում, դա խօսք է՝ գուրկ իրական հիմքից ու անկեղծութիւնից: Հայերով ո՛չ ոք չի հետաքրքրում, շօշափելի օգնութիւն հասցնելու մտքով: Դրա հակառակը, կայ դաւադրական վերաբերմունք: Մենակ եմք եւ պէտք է ապաւինենք միա՛յն մեր ուժերին՝ թէ՛ նախատր պաշտպանելու, թէ՛ երկրի ներսը կարգ հաստատելու համար:

ԱՄԱՐ

ցութեան գործունէութեան մաս կը կազմէ ընտրական հոլովոյթն ու խորհրդարանէն ներս թէ որպէս կառավարութեան անդամ՝ ներկայացուցչութիւն ունենալու նպատակը, Դաշնակցութիւնը դասական իմաստով կուսակցութիւն չի կրնար ըլլալ: Թէ ինչպէս Դաշնակցութիւնը, ինչպէս նաեւ Հնչակեաններն ու Ռամկավարները, Սփիւռքի մէջ գործեցին որպէս քաղաքական կուսակցութիւններ. ամբողջ եօթ տասնամեակներու հարուստ պատմութիւն մըն է, որ տակաւին պէտք է գրառուի եւ ուսումնասիրուի, եւ մինչեւ իսկ քաղաքական գիտահետազոտութեան համար իւրաքանչիւր պարագայ է, որ վերլուծումի եւ բանականացման կը կարօտի: Հասկնալի է, սակայն, որ հիմնականին մէջ սփիւռքեան գոյավիճակն է, որ կը բացատրէ, թէ ինչո՞ւ Դաշնակցութեան կուսակցականացման քսանհինգ տարիները առանձին խորհրդածութեան առիթ կու տան:

Եւ նոյն այդ գոյավիճակն է որ տակաւին խնդրաշարոյց կը պահէ Դաշնակցութեան լրիւ «նորմալացումը» որպէս քաղաքական կուսակցութիւն:

Սխալ պէտք չէ հասկցուի այս մէկը: Հայաստանի մէջ Դաշնակցութեան կայացումը որպէս քաղաքական ուժ իրողութիւն է, կուսակցութեան 125-ամեայ երթին թերեւս ամենառիսկային որոշումներէն մէկուն փայլուն յաջողութիւնը՝ հակառակ անցնող տարիներու վերիվայրումներուն, արձանագրուած առաջընթացներուն թէ բանավէճի առիթ տուող որոշումներու: Որպէս այդպիսին, հայրենի իրականութեան մէջ Դաշնակցութեան գործունէութեան դաշտը յստակ է՝ բազմակուսակցական ժողովրդավարութեան ամէն համակարգի մէջ գործող կուսակցութիւններու գործունէութեան նման: Դաշնակցութիւնը մասնակից է երկրի քաղաքական գործընթացին եւ պիտի ձգտի իշխանութեան հասնիլ՝ ապահովելով քաղաքացիներու քուէներու մեծամասնութիւնը: Դաշնակցութեան հայաստանեան կառույցի դիմագրաւած մարտահրաւէրները զերծ են այլեւս «նորմալ» կուսակցութիւն մը ըլլալ-չըլլալու հարցէն, որ մակերեսային եթէ ոչ անիմաստ է դէմ-յանդիման առօրեայի պարտադրած ամենադոյզն եւ թէկուզ մարտավարական բնոյթի խնդիրներուն, ինչպիսին եղաւ, է ու կրնայ ըլլալ համաձայնական կառա-

վարութեան մաս կազմելու թէ անկէ դուրս մնալու որոշումը: Առանց տակաւին նշելու 2002-ին արդէն հրապարակ դրած Հայաստանի մէջ ընկերավարական գործին ենթադրած յանձնառութիւնը: Միեւնոյն ժամանակ, սակայն, Հայաստանի մէջ որպէս քաղաքական կուսակցութիւն գործող Դաշնակցութիւնը չի կրնար մոռնալ, որ արտասահմանեան երեք տասնեակ երկիրներու մէջ կառույցներ ունեցող կուսակցութիւն մըն է Դաշնակցութիւնը: Այս, առաջին հերթին, Դաշնակցութեան վրայ կը դնէ Հայաստանի պետական քաղաքականութիւնը, իր ներքին եւ արտաքին աշխատանքային ոլորտներու մէջ, համահայկական տեսլականով եւ առաջադրանքով ձեւաւորելու մղում տուող ուժի պատասխանատուութիւնը: Ենթադրաբար, նման նախանձախնդրութիւն պիտի ունենայ Սփիւռք ունեցող եւ անոր ռազմավարական կարեւորութեան գիտակից հայրենի անկախ պետութիւնը: Բայց սխալ չէ ենթադրել նաեւ, որ եթէ չըլլար Դաշնակցութեան ընդդիմութիւնը ՀՀ-ական նէօլիպերալ աշխարհահայեցքին՝ այսօր ո՛չ Հայոց Յեղասպանութեան հարցը պետական օրակարգի կ'անցնէր, ոչ քաղաքացիութեան օրէնքը կը փոխուէր ընդունելու համար երկքաղաքացիութիւնը, ո՛չ ալ Սփիւռքի նախարարութիւն կը ստեղծուէր: Բայց Դաշնակցութեան հայաստանեան գործունէութիւնը չի կրնար անտեսել նաեւ շատ աւելի նեղ իմաստով ներկուսակցական ոլորտը: Ծիշդ է, որ կազմակերպական ապակեդրոնացումը հոս տեսականօրէն հարցը կարծես թէ կը լուծէ, բայց իրողութիւն է նաեւ որ իր Ծրագրով իսկ Հայաստանն ու հայ ժողովուրդի դատը առաջնահերթային դրած կուսակցութեան կազմակերպական համաշխարհային կառույցը միշտ ալ զգաստ եւ զգայուն պիտի մնայ Հայաստանի մէջ կուսակցութեան որոշումներուն եւ գործունէութեան: Շատ աւելի քան այն զգայնութիւնը, որ Հայաստանի կառույցը կրնայ ցուցաբերել Սփիւռքի մէջ Դաշնակցական կառույցի մը որոշումներուն եւ գործունէութեան հանդէպ: Այս իրողութիւնը կրնայ երբեմն ներկուսակցական տարակարծութիւններ առաջացնել եւ բանավէճերու տեղի տալ, բայց էապէս դրական է, որովհետեւ միայն հայրենի իրականութեան առաջնահերթութեան զգայնութիւնն է որ Սփիւռքի շարքերուն կարողականութիւնը պիտի կարենայ

Հայ ժողովուրդը գիտէ, որ Դաշնակցութիւնը միշտ կանգնած է եղել իր վնասը կամ պաշտպանած գործի յետեւը ամբողջ հասակով, կատարեալ անկեղծութեամբ եւ բոլորանուէր անձնագոհութեամբ: Նա համոզւած է նաեւ, որ եթէ նոր գոհաբերութեան եւ նոր արիւնի հարկադրանքն ստեղծուի Հայկական Դատը «մեռեալ կէտից» շարժելու համար՝ դարձեալ դաշնակցականներն են շարժուելու վտանգաւոր դիրքերի վրայ, դարձեալ նրանք են նուիրաբերելու առաջին լուման – լինի դա չարաշ աշխատանք, դրամ թէ արիւն – որպէսզի գործը փախէ:

Ա. ԶԱՄՍԱԼԵԱՆ

ուղղել Դէպի Երկիր:

Յստակ է, ուրեմն, որ հայրենի թէ՛ Սփիւռքեան իրականութեանց մէջ գործող Դաշնակցութեան համար Հայաստանն ու Արցախը առաջնահերթային են եւ շարքերու գործունէութիւնը երբեք պիտի չգաղթի Դէպի Երկիր նայելէ: Միեւնոյն ժամանակ, սակայն, Սփիւռքը կայացած իրականութիւն է, համայնքներ են որոնց մէջ չորրորդ սերունդը մը հասակ առած է եւ ղեկավար դիրքեր գրաւելու ընթացքին մէջ: Աւելի՛ն, այսօրուան գլոբալ աշխարհին մէջ, Հայաստանի նման երկրի մը համար Սփիւռքը ռազմավարական նշանակութիւն ունի, հետեւաբար անոր հզօրացումը, կազմակերպումը եւ զօրաշարժը օրակարգի հարց են եւ պետութեան եւ Դաշնակցութեան համար – ի շարս, անշուշտ, քաղաքական թէ՛ հասարակական այլ կազմակերպութիւններու: Այս իմաստով ընդհանրապէս շեշտը կը դրուի ծանօթ հայապահպանման, հայրենիքի հետ կապերու ամրապնդման, կամաւոր աշխատանքի, փոխանակման ծրագիրներու եւ ներդրումներու ու տնտեսական համագործակցութեան վրայ: Այդ բոլորով հանդերձ, Սփիւռքի մէջ միեւնոյն ժամանակ որեւէ ժողովրդավար երկրի մէջ ինքզինք որպէս հայ ճանչցող, բայց այդ երկրի քաղաքացի ռեւէ՛ անհատի քաղաքական համարկումը եւ իրողութիւն է՝ եւ՛ տակաւին տեսական ու գործնական մարտահրաւէր: Մինչ թէկուզ եւ իր հայկական ինքնութեան գիտակից քաղաքացին ընտրական հոլովոյթներուն կը մասնակցի ընդհանրապէս մղուած իր կենսամակարդակի բարելաւման սպասումէն կամ քաղաքական համակրանքներու թելադրանքէն, եւ միեւնոյնը կ'ընէ՛ ան, որ իր թեկնածութիւնը կը դնէ այս կամ այն կուսակցութեան ցանկին վրայ, մանաւանդ այս երկրորդը խնդրաշարժի է շարքային Դաշնակցականի մը համար: Գոյութեանական հարց չէ՛ անշուշտ, ոչ ալ ծրագրային իր առաջնահերթութիւնները կը փոխէ: Բայց եթէ՛ կայ գիտակցութիւնը՝ դաշնակցական կազմաւորման եւ դաստիարակութեան, ապա եւ ո՛ր որ ալ ըլլայ շարքային դաշնակցականը՝ իր քաղաքական նուազագոյն այլընտրանքը կ'ենթադրէ գիտակից որոշում մը, ուր անհրաժեշտ է Դաշնակցութեան Ծրագրային առաջնահերթութիւններու եւ գաղափարախօսական արժէքներու հետ հաւասարակշիւ քաղաքացիական

պարտաւորութիւններն ու նախընտրանքները, որոնք կը բխին իր անմիջական կեցութեան կենսամակարդակային բարելաւման հրամայականներէն:

Այս բոլորը կրնան շատ տեսական թուիլ եւ, ի դէպ, եթէ՛ դաշնակցականի մը համար իր ապրած երկրի քաղաքական այլընտրանքի որոշումը միայն ենթակայական բնոյթ ունենար, ապա եւ վերոյիշեալ հաւասարակշիւումի նախանձախնդրութիւնը լաւագոյն պարագային կը մնար թելադրանք: Գործնական այլ ձեւ չկայ՝ բացի թելադրանքէ եւ դաշնակցականի կարգապահութեան վստահելէ՛ շարքային անդամներու քուէն ուղղորդելու համար: Հետեւաբար, Սփիւռքի մէջ գործող դաշնակցական որեւէ կառույց կրնայ կտրուկ կերպով իրարմէ բաժնել կուսակցական գործի ծրագրային առաջադրանքները, որոնք կը վերաբերին զուտ ազգային օրակարգի՝ Հայաստան, Արցախ, Հայ Դատ, հայապահպանում... եւ շարքային կուսակցականին ազատ ձգել իր քաղաքացիական պարտաւորութիւններու այլընտրանքին մէջ: Այս կ'ենթադրէ նաեւ, որ Սփիւռքի մէջ Դաշնակցութեան համար քաղաքական համարկումը եւ՛ իր գործած շրջապատին, եւ՛ համամարդկային բնոյթի հիմնախնդիրներու պարագային՝ օրակարգի հարց չէ, ինչպէս որ տեսականօրէն չէ եղած երբ սփիւռքեան համայնքներուն կազմակերպական տեսլականը «ձուլում»ի սպառնալիքին դէմ իրենք իրենց վրայ փակ կեթոններու բնորոշ կը պատկերացուէր: Էապէս պահպանողական այս նախանձախնդրութիւնը, որ գաղափարապէս այնքան հակադրուած է Դաշնակցութեան յառաջդիմական բնոյթին հետ եւ ձեւ առած ու զարգացած է ատենին Սփիւռքի «կեդրոն» համարուող Միջին Արեւելքի համայնքներու ոլորտին մէջ, օրին, պէտք է ըսել՝ թերեւս մինչեւ 1970-ական թուականներ, արդիւնաւէտ եղաւ կազմակերպելու եւ իմաստաւորելու համար սփիւռքեան գոյավիճակը: Բայց արդէն երեսուն տարիէ ի վեր, եւ մանաւանդ Հայաստանի անկախացումէն յետոյ, Սփիւռքի այս տեսական բնորոշ ոչ միայն իրականութիւն չէ, այլ համաշխարհայնացման հոլովոյթին մէջ հիմնական արգելք՝ համայնքներու զարգացման համար: Աւելի պարզ՝ Սփիւռքի մէջ հասակ առած երրորդ եւ արդէն չորրորդ սերունդները, ներառեալ դաշնակ-

Դաշնակցութիւնը հսկայ մի փորձ էր՝ կանգնեցնելու հայութեան անկման անիւր. մի փորձ՝ ի մի ձուլելու հայ էութեան միմեանց լրացնող բեւոյնները – Մամիկոնեան ռազմունակութիւնը եւ Բագրատունեաց կուլտուրական ոգին: Նա մի վնասական նիգ էր՝ համադրելու մեր ժողովրդի կամքն ու ստեղծագործ հանճարը. մի նիգ՝ կրօնական համայնք – որին բոնութեան փառանոյժով վերածուած էր հայութիւնը – վերստին դարձնելու պետութիւն եւ պատմութիւն կերտող մի ազգ:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆՇԻՆԷԶ

ցական շարքայիններ, իրենց շրջապատի քաղաքական հոլովոյթներուն եւ համամարդկային հիմնախնդիրներու հանդէպ ոչ միայն անտարբեր չեն, այլ՝ հետզհետէ աւելի յանձնառու եւ դերակատար: Սփիւռքի մէջ Դաշնակցութեան կառույցները, Հայ Դատի յանձնախումբերը իրենք չեն կրնար չզբոքորոշուիլ այդ ոլորտներու մէջ օրակարգի վրայ եկող հարցերուն նկատմամբ թէկուզ եւ այդ մէկը ըլլայ թաղամասի մը ոստիկանապետին կամ քաղաքապետական կրթական յանձնաժողովին ընտրութիւնը, ուր իրենց հայութեան գիտակից եւ յանձնառու քաղաքացիներ, շարքային դաշնակցականներ եւ նոյնիսկ ոչ-հայ ծնողներէ սերած բայց հայ դպրոց յաճախած կամ հայութեան հարցերու հետ առնչակից անհատներ, մասնակից են եւ դերակատար: Անգամ մը եւս՝ կարելի է մտածել որ եթէ այս բոլորը տեղի կ'ունենան արդէն, այլեւս ինչո՞ւ «ջուր ծեծել»: Կազմակերպական ապակեդրոնացման սկզբունքը կը գործէ եւ, ի վերջոյ, Ռոստոմը կը յիշեցնէ որ Դաշնակցութիւնը միշտ ալ եղած է «գործի կուսակցութիւն»... Նշենք, որ Ռոստոմի այդ խօսքը իր ոլորտէն հանելը, քիչէի վերածելը եւ անպատասխանատու ձեւով գործածելը թիրիմացութիւններու դուռ կը բանայ, եւ արդար չէ Ռոստոմի նման տիտանի մը, որուն համար խօսքի ու գործի միաձուլումը իրականացած է ամենամեծ պատասխանատուութեամբ: Հետեւաբար, Սփիւռքի մէջ քաղաքական հոլովոյթներու մասնակցութիւնը կրնայ ընկալուիլ որպէս ծայրայեղօրէն գործնապաշտական եւ տեղի ու ժամանակի պայմաններէն թելադրուած, ամէն պարագայի՝ ոչ հիմնական Դաշնակցական գործին համար: Կամ ալ՝ կարելի է ճիշդ ընել այն դեռու տեսական ու գործնական բանաձեւումի մէջ, մտածել համակարգումի մեխանիզմներու մասին եւ, մէկ խօսքով, Սփիւռքի մէջ քաղաքական հոլովոյթներու մասնակցութիւնը բանականացնել համաշխարհայնացումի ենթադրած համարկումի անհրաժեշտութեան տրամաբանութեան հետեւումով: Դաշնակցական գործ է այս մէկը եւ անոր նախանձախնդրութիւնը բացայայտ է ՀՅԴ հիմնադիրներէն Քրիստափոր Միքայէլեանի մտքին եւ գործունէութեան մէջ: Առանց թերեւս քսաներորդ դարու հասկացողութեամբ Սփիւռքի, առանց հայ

ժողովուրդի փրկութեան դատին առաջնահերթութիւնը հարցականի տակ դնելու, Քրիստափոր Միքայէլեանը, Լոյսերու Դարու յատուկ հիւմանիզմի մեծ հաւատացողը իր բոլոր գրութիւններուն եւ նախաձեռնութիւններուն մէջ հիմնական ճիշդ մը ըրած է Դաշնակցութեան գործը տեղադրելու ժամանակի ոլորտին մէջ, պատճառական եւ գաղափարական կապ մը բանաձեւելու կուսակցութեան ընկիւքին եւ համամարդկային հիմնախնդիրներու եւ պատմութեան յառաջդիմական գործընթացին միջեւ: Արա Գրիգորեանի Փրանսերէնով հրատարակած երկու վերջին գիրքերը Քրիստափոր Միքայէլեանի մասին միայն արդարութիւն կ'ընեն Դաշնակցութեան հիմնադիրներէն աւագի պայծառ օրինակին, ցոյց տալով թէ ան որքա՛ն առնչակից էր ու կ'ապրէր իր ժամանակը՝ հաշտ իր ստեղծած կուսակցութեան ծրագրային առաջնահերթութիւններուն եւ գաղափարախօսական սկզբունքներուն եւ արժէքներուն հետ:

Հայաստանի մէջ Դաշնակցութեան որպէս քաղաքական կուսակցութիւն կայացման եղակի յաջողութենէն յետոյ, Դաշնակցութեան 125-ամեակին, Քրիստափորի մտքի եւ կենդանի գործի պայծառ օրինակով, իր գոյութեան իմաստը հայ ժողովուրդի ճակատագրին եւ անոր արդար դատին յանձնառութեամբ սահմանած կազմակերպութեան համար՝ այլեւս կայացած եւ Հայաստանի համար կենսական Սփիւռքի մէջ քաղաքական համարկման իրողութիւնը կը ներկայանայ որպէս տեսական բանաձեւումի եւ մանաւա՛նդ կազմակերպական հիմնական մարտահրաւէր:

Եւ անկարելի է թերագնահատել անոր ենթադրած ե՛ւ մտաւորական ե՛ւ գործնական փորձարկումի ենթադրած ներդրումին մասշտապը. չկայ պատրաստի եւ ո՛չ մէկ բնորդ որ կարելի ըլլայ յարմարացնել հայկական իրականութեան:

Հարկ է ստեղծել այդ բնորդը՝ քսանմէկերորդ դարու համաշխարհայնացման ոլորտին մէջ, բնորդը աւելի քան երեք տասնեակ երկիրներու մէջ կազմակերպական կառույց ունեցող ազգային կուսակցութեան մը:

Խ. ՏԷՐ ԴՈՒԿԱՍԵԱՆ

Դաշնակցութիւնը մի հատուածի կուսակցութիւն չէ, այլ հայ ժողովրդի ներքին պահանջների, անոր իդանքի ամփոփումը: Ով հայ է, թէկուզ նա լինի իր մտքով ու գործով քշումի Դաշնակցութեան, բայց իր ինքնագիտակցութեամբ նա Դաշնակցութիւնը կը համարի արտայայտիչը հայութեան: Հայութիւնը սպանելով՝ կարելի է Դաշնակցութենէն ազատիլ եւ, փոխադարձաբար, Դաշնակցութիւնը սպանելով՝ կարելի է հայութիւնը անկենդան մի դիակ դարձնել. այդպէս կը մտածէր Թալէաթը, որ փորձեց եւ ձախողեցաւ՝ իր անձը վրայ տալով:

ՌՈՒԿԱՍԵԱՆ

«ՄԵՆՔ ԿԵԴՐՈՒՆ ՉՈՒՆԻՆՔ, ԴՈՒՔ ԷՔ ԲՈՒՆ ՂԵԿԱՎԱՐԸ»

ԽՈՂԵՐ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 125-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

...Պարոն Աշուրը, անսահման գոհ ժպիտով, մերմրթում էր.

«Քոբը աղէկ դրեր իմ, մաշալլա՛հ...»:

(Վահան Թոթովենց,

«Կեսանքը հին հոռմէական ճանապարհի վրայ»)

Դաշնակցութեան 125-րդ տարեդարձը կը նշենք: Ամենուրէք տօնական տրամադրութիւններ են, ճառեր՝ բաժակով թէ առանց բաժակի, 125-ամեայ երիտասարդը պանծացնող միջոցառումներ ու ձեռնարկներ՝ պաշտօնական եւ անպաշտօն: Կը յիշենք հիները՝ հիմնադիրները, կը յիշենք անոնց յաջորդած սերունդները, կը յիշենք մանաւանդ յայտնի եւ անյայտ հերոսները՝ մեծ երամին արծիւները, որոնց միանալու թեկնածուները միշտ ալ ներկայ են դաշնակցութեան շարքերուն մէջ:

Պիտի լսենք նաեւ շնորհաւորական ելոյթներ. հայ իրականութեան բոլոր տիտղոսաւորները պիտի պարտաւանութիւն զգան երկու խօսքով շնորհաւորելու իրմեան Հայրիկի գոված «հայ նոր ասպետականութեան» տօնը, նոյնիսկ անոնք, որոնք շատ ուրախ պիտի ըլլային եթէ Դաշնակցութիւնը ընդհանրապէս հիմնուած չըլլար: Չեն կրնար չանդրադառնալ անոր, չեն կրնար անտեսել Դաշնակցութեան տարեդարձը, որովհետեւ անհնար է պատկերացնել հայոց արդի պատմութիւնը առանց Դաշնակցութեան: Եւ անշուշտ, դարձեալ պիտի լսենք վիճաբանաթիւններ Դաշնակցութեան բնոյթին մասին, թէ արդեօք ան կուսակցութիւն է, կամ կազմակերպութիւն, կամ անորոշ բնոյթի համախմբում մը...

Տարիներ առաջ մտերմիկ — ամերիկեան ձեւով ըսուած off the record — խօսակցութեան մը ընթացքին, ծանօթ մը զարմացական հիացմունքով կ'ըսէր.

— Եղբայր, ասոր գաղտնիքը չեմ կրցած հասկնալ. Դաշնակցութեան հիմնադիրները այդ կազմակերպութեան հիմը ինչպէ՞ս դրած են, որ հակառակ ամեն փորձութիւններուն, արտաքին թէ ներքին, կազմակերպութիւնը տակաւին կը պահէ իր ուժականութիւնը: Մարդոց կը նայիս՝ պարզ շարքային թէ ղեկավար, սովորական մարդիկ են, յաճախ ինձմէ ու քեզմէ ալ ապիկար: Բայց երբ այդ կառոյցը կը գործէ՝ սարսափելի է. հսկայական պետութիւններ զայն ստիպուած հաշուի կ'առնեն: Վստահ եմ, որ թուրքերը շատ պիտի ուզէին այդ գաղտնիքը իմանալ. ահաւոր բան է իրենց համար ամեն քայլափոխի այդ կառոյցին բախիլ: Իսկ համայնավարները ուղղակի խայտառակ եղան քանի մը տարին մէջ մը Դաշնակցութիւն թաղելով ...

Անշուշտ պէտք է խոստովանիլ, որ ծանօթիս զրոյցը բառացիօրէն չեմ արտագրած, որովհետեւ ան համեմուած էր մի քանի շիշ գարեջրի օգնութեամբ յղացուած բազմաթիւ գունազեղ պատկերներով, որոնց տպագրուած տարբերակները տեսնելէ ընդհանրապէս կը խուսափինք: Բայց վստահեցնեմ, որ ջանացի հնարաւորին չափ հարազատ մնալ իր մտքին:

Այն ատեն բաւականացայ պարզապէս գլխու անորոշ շարժումներով պատասխանի մը պատրանքը ստեղծելով, որովհետեւ չունէի յստակ պատասխան մը: Ինքս տակաւին նոր էի կեանքի դպրոցէն ներս, եւ բոյնը նոր ձգած թռչունի նման զարմացական աչքերով կը փորձէի հասկնալ աշխարհ կոչուած առեղծուածը:

Բայց հարցումը մնաց մտքիս մէջ մեխուած:

Տարիներ անցան, երկիրներ անցայ, շատ մարդիկ տեսայ, տարբեր տարիքի, նկարագրի, ապրելակերպի, բարոյականի տէր, տարբեր մշակութային ենթահողերէ սերած հայեր, տարբեր քաղաքակրթութիւններու կրողներ ... Տեսայ բարոյականի տէր ոճրագործն ու բարոյականէ գուրկ ոստիկանը, տեսայ յղփացած վաշխառուն ու անոր ճիրաններուն մէջ գալարուող որբեւայրին, տեսայ կտոր մը պանիր հացով ուրախ սեղանը եւ ամենաճոխ համադամներով զարդարուած ծանրաշունչ խնձոյքը՝ հոգեճաշէ մը աւելի տխուր, տեսայ ինքնամոռաց ազատամարտիկն ու անոր դիակին վրայ աղեխարշ լացող մայրը, նոյն օրերուն տեսայ նաեւ սփիւռքահայ փերեզակ-զբօսաշրջիկը երեւանեան պանդոկի իր սենեակին մէջ երբ, կիսամերկ, ընտանիք-պատիւ-բարոյական կը քարոզէր քրտնաթաթախ սաւանով փաթթուած Տէրեան ու Չարենց արտասանող պոռնիկին, որուն անպէտք ամուսինը գլուխը առած փախած էր Նովոսիպիրսկ կամ աւելի անարտասանելի անունով վայր մը...

Եւ հարցումը մտքիս մէջ կը շարունակէր մնալ մեխուած. ո՞րն է Դաշնակցութեան կենսունակութեան գաղտնիքը:

Արդեօք Դաշնակցութեան հազարաւոր յայտնի թէ անյայտ հերոսներու եւ նահատակներու աստղաբեկ լինելէ պատճառը: Քաւ լիցի. Դաշնակցութիւնը երբէք չէ ունեցած զոհաբերութեան ու նահատակութեան մենաշնորհը, ոչ ալ դոյզն ինչ կրնանք ուրանալ ունէյ այլ կուսակցութեան կամ կազմակերպութեան զոհաբերութիւնները: Իսկ եթէ Դաշնակցութիւնը միւս կազմակերպութիւններէն աւելի արիւն հեղած է հայութեան համար, այն չենք կրնար վերագրել բացառապէս գաղափարական գերակայութեան, որովհետեւ Հայաստանի ու Հայութեան ազատագրութեան վերաբերող բաժիններուն մէջ գաղափարական մեծ տարբերութիւններ չենք կրնար գտնել արմենականներուն, հնչակեաններուն եւ դաշնակցութեան միջեւ: Գաղտնիքը, ուրեմն, պէտք է փնտռել իր շարքերը միւսներէն աւելի խտացնելու, աւելի յաջող գործաշարժ առաջացնելու դաշնակցութեան կարողականութեան մէջ: Գաղտնիքը՝ Դաշնակցութեան կառոյցն է:

Ու յիշեցի «ամբողջական» դաշնակցականին՝ — անոր, որ Դաշնակցութեան զինանշանի բոլոր խորհրդանշաններն ալ իր անձին վրայ կը կրէր, ըլլալով թէ՛ գրիչի, թէ՛ սուրի մարդ, միաժամանակ աշխատանքէն ալ խուսափող մը չ'ըլլալով — Ռուբէն Տէր Մինասեանի յուշերը: Առաջին կարգալուս գուցէ շատ փոքր էի, եւ այդ էջերը տարբեր ակնոցով կը կարդայի, գուցէ անհրաժեշտ կենսափորձը չ'ունէի երբ դանոնք երկրորդ, երրորդ թէ՛ քանիբերորդ անգամ կը կարդայի: Սակայն այս անգամ անդրադարձայ, որ պատասխանը Ռուբէնի գրիչին տակն էր տարիներէ ի վեր: Լսենք զինք:

Օր մը Խոյի մէջ, 1904-ին, Նիկոլ (Դուժան — ծան. հեղ.) զիս կը խրատէր.

— Յեղափոխութիւն չկայ, երբ նրա համար պատճառ ու նպատակ չկայ: Պատճառն ու նպատակը անարժէք բաներ են, երբ նրանք իրագործելու համար ոյժ եւ կազմակերպութիւն չկայ: Ոյժն ու կազմակերպութիւնը վնասկան են, եթէ նրանք հարազատ պատկերն են յեղափոխութեան նպատակներու եւ ժողովրդի շահերու: Այս մասին ես հաւատ (փափաք) չունիմ քեզ բացատրելու. երբ դու պատահիս Յովնանին, Քոթոթին (Ռոստոմ), նրանք քեզի կ'ըսեն:

Կարիք չկար գտնում տեսնելու, քանի որ անոնց գործերու հետքերը նշմարելի էին:

1904 թուին շատ առաջները, Վանի մէջ ծնուած Արմենական կուսակցութիւնը, ուռնացած եւ իր սահմաններէն ելած, տարածուել էր Պարսկաստանի մէջ: Անոր վրայ աւելցել էր եւ Ղնչական կուսակցութիւնը: Այս կուսակցութեանց աչքառու դէմքեր՝ Խան-Ազատ, Ներսէս, Աւետիսեան, Փարամազ եւ այլք իրենց այցելութիւններով գրաւած էին հրապարակը եւ ժողովուրդին հարազատ դարձած: Ըստ երեւոյթին, նորածին Հ. Յ. Դաշնակցութեան համար գործելու եւ տեղ գտնելու ասպարէզ պիտի չգտնուէր: Սակայն, ասպարէզը գտնուեցաւ: Շատ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ, ողջ Պարսկաստանի մէջ մեծատիրութեան հասնող գերակայութիւն ձեռք բերեց Դաշնակցութիւնը շնորհիւ Ռոստոմի, որ Գողթնեցի ինքնուրժան ծանօթ էր այդ երկրին եւ շնորհիւ Յովնան Դաւթեանին, որ Ղարադաղի (Պարսկաստան) էր, Շուշի կրթուած:

Դաշնակցութեան այս երկու հիմնադիրներու մասին շատ քիչ բան գիտեմք եւ մեր գիտցածն ալ ընդհանուր խօսքեր են: Յովնանին հազիւ անունը գիտեմք, բէւ անոր եւ Ռոստոմի կազմած ծրագիրն ու կանոնագիրը աւետարանի պէս անգիր գիտեմք: Այս տարօրինակ հիմնադիրները ուրուականների պէս կ'երեւային Պարսկաստանի տարբեր վայրերու մէջ եւ յետոյ կը կորսուէին: Հրապարակ չէին ելլել եւ ոչ կը քարոզէին, ոչ կը վիճէին եւ ոչ ալ կը գրէին: Միայն թէ՛ ուր որ անոնք կ'այցելէին, իրենց ետեւէն կեանքը կ'ետար, Դաշնակցութեան նորաստեղծ կազմակերպութիւնը մը առաջ կու գար եւ Արմենական ու Ղնչական կուսակցութիւնները կը հալուէին, կը չփանային գարնան ձիւներու նման: Պատճառը այդ արագ եւ շտապացուցիչ յաջողութեան, այդ տարօրինակ վարպետներու գործին եւ մեր նպատակներուն մօտենալու ձեւին մէջն էր:

«Մենք կաթողիկոս չենք, որ քարոզիչ, վարդապետ, տէրտէր ունենանք: Մենք կառավարութիւն չունինք, որ պարտադիր օրէնքներ տանք: Մեր մէջ ոչ աղայ, ոչ ծառայ կայ, որ հրաման եւ պարտադրութիւն սպասենք: Մենք՝ բոլորս հաւասար ենք, առանց սեռի, տարիքի, դասնանքի, դասի, ծառայութեանց եւ գոհողութեանց խտրութեան: Մենք այս Դաշնակցութեան ծրագիրը, որ քանի մը էջ է,

կարդացինք եւ հաւատացեալ դարձանք: Դուք մեզմէ ուսումով եւ խելացի, կը խնդրենք կարդալ եւ, եթէ սխալ է, մեզ տարհամոզեցէք, իսկ եթէ ճիշտ է, դարձէք մեզ պէս հաւատացեալ ու մեզ այդ մասին տեղեկացուցէք: Այս ալ կանոնագիրն է, որ ցրուած է հաւատացեալներուն՝ եղբայրութիւն մը, ոյժ մը, կազմելու համար: Արդ՝ մենք կեդրոն չունինք, դուք էք բուն ղեկավարը: Մենք չունինք ոչ թագաւոր, ոչ իշխանութիւն, ոչ հեղինակութիւն, ոչ միջամտութիւն: Այդ բոլորի դերը ձեզի կը պատկանի: Մենք չունինք իւրաքանչիւր վայրի համար գործունէութեան պարտադիր նախագիծ: Այդ կախումն է ձեզմէ եւ ձեր նախաձեռնութեան: Դուք պէտք է որոշէք ձեր ընկիւնները տեղի պայմաններուն համաձայն: Մենք չունինք նւթական, ֆիզիքական եւ այլ պարտադիր ձեւեր: Այդ որոշողը ձեր եղբայրութիւնը պէտք է լինի: Քանի որ այս բոլորը ձեզ կը վերաբերի եւ դուք անկախ էք, ձեր տուած որոշումները ձեզի համար պարտադիր պէտք է լինեն, իսկ մեզի համար՝ անխախտելի օրէնք: Միայն մէկ բան պարտադիր է՝ ընդունիլ յեղափոխականներու ծրագիրը եւ կանոնագիրը անփոփոխ, ընդունիլ կամովին եւ ուխտով անոնց հաւատարիմ մնալ»...

Այս անվերապահ վստահութիւնը հանդէպ ուխտեալներուն, այս ապակեդրոն ձեւը սպանիչ էին հեղինակութեանց հմայքի վրայ յեռուած կեդրոնաձիգ կուսակցութեանց համար, ինչպէս էին Արմենականութիւնը եւ Ղնչականութիւնը: Դաշնակցութիւնը իր կազմի անդամներուն բոլոր մասերով կը շնչէր ու կը մտածէր, եւ իբր հետեւանք ատոր, սունկի պէս կը բուսնէին Դաշնակցական կորիզները ինքնաբերաբար, իրենց բազմատեսակ ձեւնարկներով, դպրոցներով, զինական գործարաններով եւն.: Փաստօրէն Բիւրօն մէկ գործ ունէր ընկիւն միայն, այն է՝ կապել տարբեր վայրերու կորիզները իրարու հետ եւ անոնց նախաձեռնութիւնները մէկ հունի մէջ բերել:

Այդ ձեւի կազմակերպութիւնը պարտական ենք ամենէն առաջ Յովնանին եւ յետոյ Ռոստոմին: Եւ ասիկա կը տանէր նախաձեռնութեան, յաղթութեան եւ գաղափարների տարածման:

Կազմակերպական այս ձեւը չէր տաներ անիշխանութեան, այլ իշխանութեան ապակեդրոնացման: Այդ ապակեդրոն մարմինները «Մասնաճիւղեր» չէին, այլ փաստօրէն անկախ միաւորներ՝ իրարու միացած Դաշնակցութեամբ եւ անոր ընդհանուր նպատակներով: Եւ ասիկա սպանիչ եղաւ միւս կազմակերպութեանց համար եւ պատճառ եղաւ նոր կուսակցութեան հզօրացման ու ծաւալման:

Կեդրոնաձիգ Ղնչական կուսակցութիւնը արագօրէն տեղի կու տար *ապակեդրոն* նորածին Դաշնակցութեան առջեւ: Արմենական կուսակցութիւնը, Դաշնակցութեան երեւնալուն պէս, հալուեցաւ անոր մէջ: «Մարդասիրական» հրացանները, որոնք արդէն Վանի փոքրաթիւ Դաշնակցականներու գործածութեան առարկայ էին դարձած, իրենց վրայ դրոշմուած Դաշնակցական զինանշանով, զայն կը դարձնէին խորհրդաւոր եւ առասպելական:

(...)

Տարիներ յետոյ, 1909-ին, երբ ժընեւի մէջ ծանօթացայ Յովնան Դաւթեանին, ան եւ իր հայացած կիներ՝ Հորտանս, կը տառապէին բոֆալտէ: Յիշեցի Նիկոլի պատուէրը եւ հարցուցի Յովնանին մեր նպատակներու եւ կանոնագրի մասին:

— Ի՞նչ ասեմ քեզ: Մէկ խօսքով ասեմ, որ առանց ֆեդեռասիոնի ոչ մեր երկիրը եւ ոչ մեր ժողովուրդը կը փրկուին: Ես բան չեմ արել, միայն տեսածս եմ ըմբռնել: Մեր կանոնագիրը պատկերն է ֆետեռասիոնի իրականաց-

ման: եթե աւելի ուզում ես հասկանալ, եկած ես Զուիցեր-
իա, շուրջդ նայէ եւ դու կը համոզուես: Խաժակը եկաւ եւ
համոզուեցաւ:

Նիկոլի ըսածին համաձայն, այս հիւանդ մարդը
եւ Քոթորը (Ռոստոմը), 1890 թուականներէն սկսած,
ներշնչում կ'ընէին եւ ոչ թէ ճառ կը խօսէին: «Մենք հայ
ենք, բայց մեր հայութիւնը չպիտի պարտադրենք: Բոլոր
ազգերու ազատութեան, անկախութեան կողմնակից ենք:
Թշնամի ենք բոլոր անոնց որոնք կը բռնաբարեն ազգերու
իրաւունքները: Ռուսիան եւ Թուրքիան մանր ազգերու
սպանդանոց են եւ կամ բանտ, ատոր համար այդ երկուսի
թշնամին պէտք է լինենք: Բոլոր նմշուած ազգերը մեր եղ-
բայրներն են, լինին անոնք հայ, եգիտի, ասորի, հրեայ,
փլւոր կամ արաբ: Անոնց ազատութիւնը փառապաշտու-
թեան, խաղաղութեան ազդակ է: Անոնց եղբայրութիւնը եւ
իրարու հետ դաշնակցութիւնը՝ բռնակալութեան կործան-
ման ազդակ»:

Այս ներշնչումները, գոր կ'ընէին Ռոստոմն ու
Յովնանը, օդի մէջ պարապի խօսքեր չէին մնար: Անոնք
արձագանգ կը գտնէին առաջին սերունդի հոգիներուն մէջ:
Ատոր համար էր որ մեր առաջին մարտական խմբի ղեկա-
վարը դարձաւ Ուտիացի Կուկունեանը, իսկ անոր իբր գի-
նուոր՝ Ուրմիացի հրեայ մը, որուն անունը մոռցած եմ:
Ատոր համար էր որ դէպի երկիր գնացողներուն եւ իրենց
արիւնը չխնայողներուն մէջ կային փլւրտեր Մատոյի եւ
Աւդոյի նման եւ կային ասորիներ Գրէի եւ Սահակի նման:
Այդ ներշնչման արդիւնքն էր, որ թաթար Բաղըր եւ Սաթ-
թար խաներ դաշնակցեցան Նիկոլ-Դուսմանին եւ Քեոքիին
հետ, իսկ Բախտիար պարսիկները՝ Եփրեմին հետը: Ատոր
համար էր որ բոլո մը հայեր Ռոստոմի շունչին տակը նոր
րէժիմի թթխմոր դարձան Պարսկաստանի մէջ, հակառակ
ռուս կայսրութեան, հակառակ իշխող տարրերուն եւ, ու-
րախտութիւն պատճառելով անոնց որոնք ազատ ժողովրդա-
վար կարգեր կ'ուզէին եւ կողմնակից էին Պարսկաստանի
ազատութեան եւ յառաջդիմութեան:

Անոնք կ'ըսէին. «Մենք Լուսաւորչական ենք եւ
մեր աւանդութիւններն ունինք: Այդ՝ մեր խղճի գործն է,

եւ չենք ուզեր, որ մէկը միջամտէ մեր խղճի գործին: Բայց
մենք ալ խառնուելու չենք ուրիշներու խղճի գործին: Բո-
լոր կրօնները, դաւանանքները, մէջն առնելով եւ անկրօ-
նութիւնը, խղճի միտքարուքիւններն են, ուրեմն այդ սփո-
վանքի մէջ թող ազատ լինին: Մենք շահագործուած ազգ եւ
դասակարգ ենք: Մեր շահն է լինել շահագործողներու
հետ եւ հակառակ լինել շահագործողներուն»:

(Ռուբէն, «Հայ յեղափոխականի մը
յիշատակները», Հորիզոն տպարան, Գալիֆորնիա,
1952: Ա. հատոր, էջ 393-398)

*Թող ընթերցողը ներողամիտ ըլլայ, որ մէջբերումը
երկար եղաւ, սակայն Ռուբէնի այս էջերը պէտք է առանց
մեծ յապաւումներու կարդայ: Մանաւանդ պէտք է Դաշնակ-
ցութեան 125-ամեակին զանոնք անգամ մը եւս կարդալ,
անգամ մը եւս հաղորդուիլ հիմնադիր սերունդի մտածում-
ներուն հետ: Դաշնակցութեան ժյատ պատմագրութիւնը շատ
բան չէ փոխանցած մեզի առաջին տասնամեակին մասին,
Դաշնակցութեան կազմաւորման տարիներուն մասին, որոնք
անոր յետագայ կենսունակութեան պատճառն են, այնպէս
ինչպէս անձի մը անձան շրջանին մէջ պէտք է փնտռել անոր
յետագայ, չափահաս տարիքի քաջառողջութեան թէ վատա-
ռողջութեան պատճառները: Եթէ ծրագիրը Դաշնակցութեան
ոգին է, ապա կանոնադիրը անոր մարմինն է, եւ անոր առող-
ջութեամբ պայմանաւորուած է ոգիին թելադրանքները իրա-
կանացնելու Դաշնակցութեան կարողականութիւնը: Իսկ
Դաշնակցութեան կարողականութեան եւ իր 125-ամեայ կեն-
սունակութեան մասին փաստաբանութեան կարիք չկայ.
Դաշնակցութիւնը էր, կը մնայ եւ տակաւին պիտի մնայ հայ
արդի պատմութեան ամենակայուն ներկայութիւնը:*

*Փաստօրէն, Դաշնակցութեան հիմնադիրները առա-
ջին իսկ օրէն որդեգրեցին կազմակերպական լայն ապակեղ-
րոնացման սկզբունքը, որ մինչեւ օրս կը մնայ Դաշնակցու-
թեան աշխատանքային գլխաւոր դրութիւնը. Ընդհանուր ժո-
ղովները կը ճշտեն ընդհանուր ուղղութիւնը, շրջաններուն
թողնելով այդ ուղղութեամբ ընթանալու պարտականու-
թիւնը՝ ըստ իրենց կարողութիւններուն եւ տեղական պայ-*

Մտքի բոխչով մը անցէ՛ք հայոց աշխար-
հի բոլոր դէպքերուն եւ արարքներուն վրա-
յէն. վերէն դիտեցէ՛ք տեսարանը փառութեամբ
կարկառուն ու արիւնով ներկուած պատ-
կերներուն ու դու՛ք ամէնուրեք պիտի տես-
նէ՛ք. որ բոլորի սիրտին ու միտքին մէջ կը
ծածանի դրօշակը հայոց ազատութեան ու
անկախութեան: Այդ դրօշը Հ.Յ.Դաշնակցու-
թիւնը բարձրացուց. այդ դրօշը կը յանձնէ
ներկայ սերունդին, որ օր մը բախտը պիտի
ունենայ զայն բարձրացնելու ամբողջական.
ազատ եւ անկախ հայրենիքի բոլոր բարձ-
րունքներուն վրայ:

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

մաններու առանձնաշատկութիւններուն: Եւ, ինչպէս Ռուբէն կ'ընդգծէ, այդ գործելակերպի որդեգրման մէջ պէտք է փնտռել Դաշնակցութեան յետագայ կենսունակութեան գաղտնիքը:

Ռուբէն կ'ըսէ նաեւ. « Դաշնակցութեան այս երկու հիմնադիրներու մասին շատ քիչ բան գիտենք եւ մեր գիտցածն ալ ընդհանուր խօսքեր են: Յովնանին հազիւ անունը գիտենք, թէ եւ անոր եւ Ռոստոմի կազմած ծրագիրն ու կանոնագիրը աւետարանի պէս անգիր գիտենք»: Նոստրովանինք, որ Ռուբէնի մահէն ետք մի քանի փորձեր եղան այդ երկու հիմնադիրներուն աւելի ծանօթանալու, նոյնիսկ իրենց գրութիւնները ամփոփուեցան եւ առանձին հատորներով հրատարակուեցան, բայց այս գրութիւնը կարդացողներէն քանի՞ հոգին ծանօթ են այդ հատորներու բովանդակութեան, դժուար է ըսել: Նոյնիսկ եթէ ծանօթ ըլլային, դժուար է այդ գրութիւններուն ընդմէջէն գիտնալ, թէ ի՞նչն էր որ մղեց զիրենք որդեգրելու նման գործելակերպ մը, որովհետեւ հոն գրեթէ չկան վերլուծական բնոյթի գրութիւններ:

Ռոստոմի կենսագրութեան որ նայինք, 1890-ականներէն առաջ ան ռուսական կայսրութենէն դուրս չէր եկած — ամենահեռաւոր կէտը Վարչաւիոյ մօտակայ Նովօ-Ադերսանդրեան Գիւղատնտեսական ճեմարանն էր, ուր չըջան մը ուսանած էր: Յովնան Դալթեան քիչ մը աւելի աշխարհ տեսած էր, եւ 1887-էն 1891 ապրած էր ժընեւ որպէս ուսանող: Հաւանաբար Յովնանի այդ չորս տարին ազդած ըլլան իր աշխարհայեացքին վրայ եւ զայն անուղղելի ապակեդրոնական դարձուցած ըլլան իր տես Զուիցերիոյ ծայրայեղ ապակեդրոնացեալ վարչակարգի յաջողութիւններուն: Իսկ Ռոստոմի մինչեւ այդ ատեն ունեցած կենսափորձէն կտրականապէս բացակայ է ցարական ռեժիմէն դուրս ռեւէ գրուած:

Սակայն ինչպէ՞ս կարողացան այդ երկու երիտասարդները — 1891-ին Յովնան 26 տարեկան էր իսկ Ռոստոմ՝ 24, — համոզել նախ՝ իրենց ընկերները, որոնց հետ մէկ տարի առաջ հիմնած էին Հայ յեղափոխականների դաշնակցութիւնը, ապա՝ ամբողջ շրջանի մը հայութիւնը եւ որոշ չափով ալ՝ օտարները, թէ գործունէութեան լաւագոյն ձեւը այդ է, ապակեդրոնն է, եւ ոչ միւս կուսակցութիւններուն որդեգրած

կեդրոնաձիգ ձեւը: Այդ վերջիններու փորձը տակաւին ընթացքի մէջ էր. արմենականները այդ ատեն հազիւ 6 տարեկան էին, իսկ հնչակեանները՝ 4, հետեւաբար տակաւին կանուկ էր անոնց գործունէութեան ճիշտն ու սխալը քննելու, հաշուեկշիռը կատարելու: Եւ միջավայրն ու հասարակութիւնը, ուր կը գործէին, ընդհանրապէս գաղափար չունէր ապակեդրոնացման մասին. Պարսկական, ռուսական եւ օսմանեան կայսրութիւնները, որոնց եռանկիւնին մէջ դատապարտուած էին գործելու հայ յեղափոխականները, դասական առումով բռնակալութիւններ էին, ուր բռնատիրոջ խօսքը՝ ըլլայ ան շահնշահ, ցար թէ սուլթան, համազօր էր աստուածային հրամանի: Նոյնիսկ օսմանեան կայսրութեան միլլէթներու գրութիւնը, որ սահմանափակ ինքնավարութիւն կը շնորհէր կրօնական փոքրամասնութիւններուն, կը գործէր որպէս ի վերուստ շնորհուած գրութիւն, որ կրնար վերագասի քմահաճոյքով ակնթարթի մը մէջ վերանալ:

Դժուար է ընդունիլ, թէ միայն 26-ամեայ երիտասարդի մը՝ Յովնանի վկայութիւնը Զուիցերիոյ դրախտավայրութեան մասին բաւարար էր որ մարդիկ հասկնային ապակեդրոնացման իմաստը եւ սկսէին զայն կիրառել: Պատճառները պէտք է աւելի խորը որոնել:

* * *

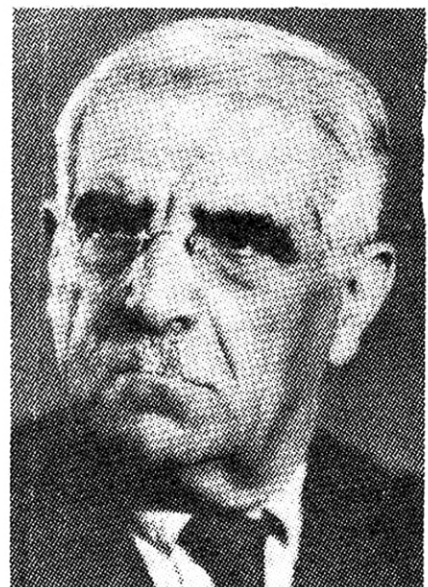
125 տարուան հեռաւորութենէն դժուար է այսօր վերականգնել 1890-ականներու հոգեմիլճակները, հայութեան տարբեր հատուածներու խմորումներն ու խարխափումները: Սակայն փորձենք արագ ակնարկով մը վերականգնել գաղափարական խմորումներու շղթան, որ պիտի հասցնէր 19-րդ դարու աւարտի ազգային ազատագրական շարժումներուն:

Այդ շղթային առաջին օղակը անկասկած ունենք պիտի փորձեն գտնել 1677-ին, էջմիածնի մէջ գումարուած գաղտնի ժողովին, որուն գլխաւոր արդիւնքն էր Իսրայէլ Օրիի անդաստանական կեանքը յաջորդող տասնամեակներուն, ինչպէս նաեւ Դաւիթ բէկի ապստամբութիւնը 1720-ական թուականներուն: Անոնք աւելի շատ աւատապետական կարգերու վերջին ցնցումներն էին հայ իրականութեան մէջ

Դաշնակցութիւնը կը մնայ անխոցելի, ցորչափ կը գործէ ինֆնաֆննութեան բնագլը:

Մեր կուսակցութեան հիմնական արժանիքներէն մին է ինֆնաֆննութիւնը, — տուր կուս կեցուածք, սուր նայուածք եւ վնասակարութիւն՝ խօսքի թէ գործի մէջ:

Ինֆնաֆննութեան, ինֆնագործունէութեան այդ առնական կորովն էր որ հաւատք ներշնչեց աննար ժողովուրդի մը, աստիճանաբար հարթելով անոր ազատութեան նաւերն:

ՇԱԽԱՐՀ ՄԻՍԱԲԵԱՆ

քան նոր դարաշրջանի մը սկզբնաւորումը:

Հայ քաղաքական մտքի արդի հանգրուանի մեկնակէտ պէտք է ունենալ 1773 թուականը, երբ Մատթարի մէջ (Հնդկաստան), Շահամիր Շահամիրեան կը հրատարակէր «Որոգայթ փառաց» գիրքը, օտար լուծէն ազատագրուելիք հայութեան մը պետականութեան նախագիծի սեւագիր մը եւ առաջին փորձը ոչ-աւատապետական՝ ընտրովի կարքուսարքի մը ուղղութեամբ: Անշուշտ հեռաւոր Հնդկաստանի մէջ չէր, որ հայ կազմակերպ կեանքի ծաղկումը պիտի կայանար, այլ Շահամիրեանի մտքերը առեւտրական ճանապարհներով պիտի աշխարհի շրջանը կատարէին եւ հասնէին Կ.Պոլիս, ուր այդ տասնամեակներուն կը մոլեգնէր պայքարը ամիրաներուն՝ մեծահարուստներուն եւ էսկաֆին՝ արհեստաւորներուն միջեւ: Առաջինները կը կազմէին կիսա-աւատապետական վերնախաւը, որ Պատրիարքին հետ համատեղ մի քանի հարիւրամեակ կառավարած էր Օսմանեան կայսրութեան հայութիւնը հաշուետու ըլլալով միայն սուլթանին, իսկ երկրորդը կը ներկայացնէր համաստ մեծամասնութիւնը, որ կը ձգտէր իր խօսքը ունենալ համայնքի կառավարման մէջ:

Հայ իրականութեան առաջին իսկական յեղափոխութիւնը կայացաւ 1860-ին՝ երբ որդեգրուեցաւ արեւելքի առաջին ժողովրդավար ընկերային դրոյթը՝ Հայոց Ազգային Սահմանադրութիւնը: 1863-ի մարտի 17-ին, օսմանեան իշխանութիւնները կը հաստատէին անոր — թէկուզ մաքրաշրուած — յօդուածները եւ ան կը դրուէր գործադրութեան:

Ազգային Սահմանադրութեան որդեգրումը, հակառակ իր կիրառման ծիրի սահմանափակութեան, մեծ շրջադարձ էր հայուն համար: Հայ իրականութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով, բացարձակապէ՛ս առաջին անգամ ըլլալով, անհատ հայը կ'ունենար քուէի իրաւունք, կ'ունենար իր ներկայացուցիչները ընտրելու իրաւունք, կ'ունենար իր տեղական հարցերը ի'ր կողմէ ընտրուած մարմիններու կողմէ տնօրինելու իրաւունք: Եւ, մանաւանդ, կ'ունենար իր ընտրեալներէն հաշիւ պահանջելու իրաւունք: Ան նաեւ կը բանաձեւէր ժողովրդավարական կառույցի տարբերակ մը, որ շատ յարիւր է մեր հաւաքական հոգեբանութեան, այն աստիճան յարիւր, որ ան կը գոյատեւէ ցայսօր Սփիւռքի նման խայ-

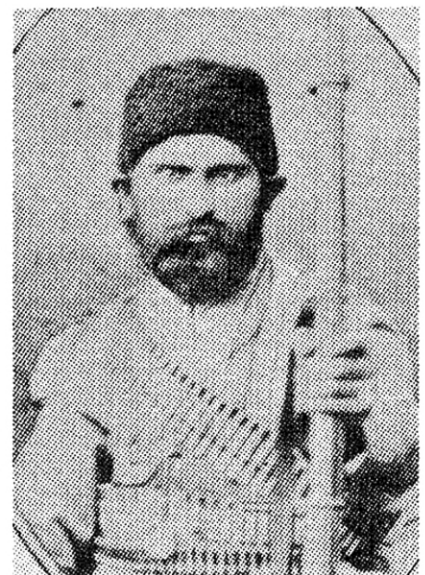
տաբղէտ միջավայրի մը մէջ, առանց որեւէ պետական կամ այլ լծակներու օգնութեան:

Ազգային Սահմանադրութեամբ ուրուագծուած եւ հաստատուած ժողովրդավարութեան տարբերակը գուցէ «յետամնաց» թուայ այսօր, — անուղղակի ներկայացուցչականութիւնը շատ ալ ի պատուի չէ մեր օրերուն, — սակայն ըստ երեւոյթին մեր պայմաններուն ու հոգեբանութեան յարիւր է, այլապէս մէկուկէս դար չէր յարատեւէր ի հեճուկա ամեն տեսակի խոչընդոտներու: Ազգային չէնքի օղակներու բարձրացումը ներկայացուցչական — երեսփոխանական — ձեւով, երբ իւրաքանչիւր օղակ կ'ընտրէ իր տարածքի կառավարութիւնը՝ վարչութիւնը, թաղականութիւնը կամ մասամբ նորին, եւ ներկայացուցիչներ կ'ընտրէ միայն յաջորդ օղակին համար, ուր անոնցմով գոյացած ժողովը իր հերթին կ'ընտրէ իր կառավարութիւնը՝ իր տարածքին համար, եւ ներկայացուցիչներ յաջորդ օղակին համար, այնքանով յաջող է եւ յարիւր մեր բնաւորութեան ու հոգեբանութեան, որ որդեգրուած է մեր բոլոր կազմակերպութիւններուն կողմէ, որոնք յաջողած են ժողովրդական լայն հիմքի վրայ կառուցել իրենց կազմակերպական շէնքերը:

Ուշադրութեամբ կարդալով Ազգային Սահմանադրութեան յօդուածները, փորձելով հասկնալ իւրաքանչիւր մանրուք թուացող մանրամասնութեան գոյութեան պատճառը, մարդ կրնայ միայն հիացում զգալ անոր հեղինակներուն նկատմամբ. անոնք կարողացան, առանց ծայրայեղութիւններու մէջ իյնալու, մեծ նրբանկատութեամբ, եկեղեցւոյ նման կեդրոնաձիգ, նախա-միջնադարեան, հայրապետական, իշխանութիւնը վերէն վար գործադրող կառույցի մը հետ միահիւսել ժողովրդավար, ապակեդրոն, իշխանութիւնը վարէն վեր գործադրող կառույց մը, որ իր էութեամբ հակապատկերն է առաջինին: Եւ այս ամենը, հաշուի առնելով նաեւ երրորդ գործօնի մը՝ Օսմանեան իշխանութիւններու ծանր ազդեցութիւնը:

Զարմանալի չէ ուրեմն, որ որ Դաշնակցութեան հիմնադիր սերունդը Դաշնակցութեան համար պիտի որդեգրէր կառույց մը, որ ընդօրինակուած էր Ազգային Սահմանադրութեան, պարզապէս անոր կրօնական բաժինը զանց առնելով,

Մեր դրօշակի վրայ ՄԱՀ կամ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ կայ գրուած: Մենք չենք խաբուի կեղծ ու պատիր հաշտարար միջոցներից. մենք չենք կարող որեւէ կերպով հաշտուել թուրք կառավարութեան հետ, քանի որ դա էս — թեամբ թշնամի է մեր գոյութեան: Կարելի է մի առժամանակ լռելիք, որ կրնանք նորոգ, թարմ ուժերով վերստին շարունակել մեր կոիւր, մինչեւ բաւարարութիւն տրուի մեր իրաւացի պահանջներուն: Մերը գոյութեան բրնական կոիւ է, ազնիւ, նուիրական. դրա նախասկներիս աստուածացնում ենք մենք:

ՎԱԶԳԻՆ

եւ «ազգային» յղացքը փոխարինելով «կուսակցական» յղացքով: Ի վերջոյ, Ազգային Սահմանադրութեան հեղինակները կը պատկանէին այն նոյն սերունդին, որ ռուսական կայսրութեան տարածքին պիտի բարձրացնէին ազատութեան դրօշը եւ ծանր վճարէին անոր գինը: Դաշնակցութեան հիմնադիր սերունդի ռուսացիները նախանշաններն ու Պատկանեաններն էին, սերնդակիցներն ու յաճախ անձնական ծանօթները Սահմանադրութեան հեղինակներուն՝ ռուսինեաններուն, օտեաններուն, պալեաններուն, սերվիչէներուն, աղաթոններուն, իւթիւճեաններուն ու բազում այլ ազգայիններուն:

Ազգային Սահմանադրութեամբ ուրուագծուած ապակեդրոն գործելակերպն է, — ամենաստորին մակարդակին տալ ամբողջական եւ աշխատող մարմին ունենալու, որոշումներ կայացնելու եւ զանոնք գործադրելու իրաւասութիւնը, իսկ յաջորդ մակարդակը կազմել ստորին մակարդակի ներկայացուցիչներէն — վարէն վեր բարձրացող այս շէնքն է որ հնարաւոր դարձուցած է Դաշնակցութեան եւ կենսունակութիւնը, եւ գիմադրականութիւնը, եւ անգլխատելիութիւնը՝ ղեկավարի չէզոքացմամբ ամբողջ շէնքը անդամալուծելու անկարելիութիւնը: Անոր կառոյցը, — ինչպէս իր նախատիպար Ազգային Սահմանադրութիւնը, — կը բխի հայ ժողովուրդի ըմբռնումներէն, յարիւր է անոր հոգեբանութեան, եւ բնականաբար որպէս այդպիսին պիտի յաջողէր իր շուրջ համախմբել ազգի կենսունակ տարրերը եւ հունաւորել անոնց ճիւղերը:

Դաշնակցական ոեւէ մարմին, ամենայնոքին գիւղի խումբի դիւանէն մինչեւ ամենակեդրոնական ոստաններուն մէջ գործող կեդրոնական կոմիտէն, չի կրնար ձեռնածալ սպասել վերերէն եկող ինչ-որ հրահանգի որպէսզի զօրաշարժի ենթարկէ իր իրաւասութեան տակ գործող ուժերը. — ապակեդրոնացման պարտադրանքն է այդ:

Հետեւեալը ապակեդրոնացման պարտադրանքն է

նաեւ, որ ղեկավարը զինք մտահոգող հարցերու մասին իր տեսակէտը հուշացնէ դէպի կառոյցի ստորին օղակները, որովհետեւ վերադասի լուծութեան պարագային ստորադասը ստիպուած կ'ըլլայ իր հասկացած ձեւով մեկնաբանել հարցը եւ ըստ այնմ գործել, նոյնիսկ եթէ իր գործունէութիւնը վերադասի պատկերացումներուն հետ խոտոր ընթանայ:

Այսպիսով, ապակեդրոնացեալ դրոյթը կառոյցի բոլոր մակարդակներն ալ կը պահէ շատ աւելի զգաստ, աշխոյժ եւ գործունակ վիճակի մէջ, քան կեդրոնաձիգը, ուր ստորադաս մակարդակները կրնան, վերադասի անգործունակութեան պարագային, պարզապէս քարացած մնալ հրամանի սպասելով, որ սովորաբար կը յանգի ամբողջ կառոյցի տկարացման: Մեր արդի պատմութիւնը ունի բազում օրինակներ այդ մասին:

* * *

Դաշնակցութեան 125-ամեակին, երբ մեր բաժակները կը բարձրացնենք խմելու մեր բիւրաւոր յայտնի եւ անյայտ հերոսներուն կենացը, չմոռնանք հիմնադիր երրորդութեան կողքին յիշելու նաեւ այն չորրորդը՝ Յովնան Դաւթեանը: Եւ մանաւանդ, նկատի ունենալով Հայաստանի մերօրեայ սահմանադրական խարխափումները, չմոռնանք յիշել 1909-ին Ռուբէնին ուղղած անոր խօսքը.

— Ի՞նչ ասեմ քեզ: Մէկ խօսքով ասեմ, որ առանց ֆեդեռասիոնի ոչ մեր երկիրը եւ ոչ մեր ժողովուրդը կը փրկուին: Ես բան չեմ արել, միայն տեսածս եմ ըմբռնել: Մեր կանոնադրը պատկերն է ֆեդեռասիոնի իրականացման: Եթէ աւելի ուզուի ես հասկանալ, եկած ես Զուիցերիա, շուրջդ նայէ եւ դու կը համոզուես:

Մենք համոզուած ենք: Կը մնայ մեր չորս դին ալ համոզենք:

ՎԻԳԷՆ ԱՔՐԱՀԱՄԵԱՆ

ՓԵԹԱՐԱՅ ՄԱՆՈՒԿ

Այս ո՞ր տեղէն սկսանք, ո՞ր հասանք:
Ուրեմն Հայաստանի ազատութիւնը իրականութիւնն է:

Ա՛յ լուսահոգի Գեո՛րգ, Քեո՛ի Մակար,
Կորիւն... Գլուխնիդ վերցուցէ՛ք ու այս դրօշակին նայեցէ՛ք... Ափսոս, հազա՛ր ափսոս,
մութագին չհասած մեռան...

Յաջորդական մարտահրավերները

«Միանանք յանուն սուրբ գործի»

Հայ յեղափոխական դաշնակցութեան պատմութիւնը անքակտելիօրէն շաղկապուած է Հայ ժողովուրդի պատմութեան հետ, իսկ Հայ ժողովուրդի մարտահրաւէրները միշտ եղած են ու պիտի շարունակեն ըլլալ Դաշնակցութեան մարտահրաւէրները: Այդպէս էր իր ծնունդին, այդպէս է նաեւ այսօր:

Երբ այսօր կը նշենք այս մեծ կազմակերպութեան 125-ամեակը,– չեմ գործածեր «կուսակցութիւն» բառը, քանի որ ՀՅԴ–ն կուսակցութիւն մը չէ պարզապէս, այլ անկէ աւելի՝ բան մը,– հետաքրքրական է տեսնել, թէ անցնող մէկուկէս դարու ընթացքին, ամեն 25 տարին ի՞նչ մեծ հարցերու առջեւ է կանգնած հայութիւնը, եւ ի՞նչ ձեռնոց է, որ փորձած է վերցնել Դաշնակցութիւնը:

1890

Սկսած է եռեւեփիլ Հայաշխարհը: Հայոց հարցը դեռ 1878–էն իրմեան Հայրիկի ձեռքով դրուած է աշխարհի առջեւ, ու ան «երկաթէ շերեփ»–ի իր պատգամն է արձակած: Ըմբոստութեան ձայներ կը լսուին Հայոց լեռներէն, ինքնապաշտպանութեան խումբեր կը կազմուին՝ խաչատուր Աբովեանի ու Բաֆֆիի երեւակայութեան որպէս արգասիք: Նոյնիսկ կուսակցութիւններ սկսած են կազմուիլ՝ Արմենականները, Հնչակեանները: Բայց այդ բոլոր անջատ ուժերը համախմբելու, մէկ բռունցքի վերածելու հրամայականը կայ որպէս մարտահրաւէր:

Եւ ահա Քրիստափոր Միքայէլեանի, Սիմոն Զաւարեանի ու Ռոստոմի (Ստեփան Զօրեանի) եւ իրենց ընկերներու ջանքերով՝ իր պատմական հռչակագրով հրապարակ իջած է Հայ յեղափոխականների դաշնակցութիւնը: Ի՞նչ կոչ կ'ընէ ՀՅԴ Մանիֆեստը: Ահա մի քանի պարբերութիւն.

«Հայը, որ դեռ երէկ չլինէր ծնած Եւրոպայից օգնութիւն էր աղերսում, այսօր համոզուելով, որ օտարի վրայ դրած յոյսը ցնորք է, վճռել է իր ձեռքով պաշտպանել իր իրաւունքը, իր կայքը, պատիւը, ընտանիքը...

«Բայց համբերութիւնն էլ ունի իր սահմանը: Գազաթնակէտին հասցրած հալածանքները վերջապէս սթափեց-

րին հային. այսօր նա վճռել է կա՛մ մեռնել, կա՛մ ազատուել:

«Հայոց հարցի վճռի յետաձգելը այլեւս անկարելի է: Այսպիսի մի պատմական ճգնաժամի միջոցին առաջին հարցը, որ պէտք է զբաղեցնի ամեն մի լուրջ հայրենասէրի, այդ՝ բոլոր յեղափոխական ոյժերի միութեան եւ դաշնակցութեան հարցն է:

«Միանանք ամենքս ժողովրդի հետ, որ բարձրացրել է ազատութեան դրօշակը:

«Ուրեմն, եղբայրներ, միանանք յանուն սուրբ գործի ընդհանուր թշնամու դէմ:

«Համախմբուենք, հայեր եւ քաջութեամբ առաջ տանենք հայրենիքի ազատութեան սուրբ գործը»:

Ու այդպէս թափ պիտի առնէ ազգային ազատագրական պայքարը:

1915

Մեծ եղեռնը նոր իրավիճակ պիտի ստեղծէ հայութեան համար: Մեր ժողովուրդի կէսը միւս կէսին սգակիրը պիտի դառնայ: Պիտի գլխատուի Ազգը, պիտի դատարկուի Հայրենիքը: Մահու–կենաց՝ լինել–չլինելու մարտահրաւէրը պիտի դրուի մեր ժողովուրդին առջեւ:

Երեք տարի ետք սակայն, երբ դանակը ոսկորին հասած է, «Հայեր, ծանր փորձութիւններ է ապրում մեր ժողովուրդը...»՝ Հայկական ուժերու ընդհանուր հրամանատար զօր. Թովմաս Նազարբեկեանի ազդարարութեան, «Մենակ ենք եւ պիտի ապաւինենք միայն մեր ոյժերին»՝ Արամ Մանուկեանի ոգեպնդման ու «Հայեր, շտապեցէք հայրենիքն ազատելու»՝ զօր. Մովսէս Սիւրիկեանի կոչին անվարան դրական պիտի արձագանգէ հայութիւնը, եւ Դաշնակցութիւնը պիտի առաջնորդէ Ազգին մնացորդացը՝ Հայրենիքի մնացորդացին վրայ լինելով՝ որոշումը տալու եւ 1918–ի մայիսեան դիւցազնամարտերով վերանուաճելու համար ապրելու իր իրաւունքը: Մէկ տարի ետք՝ 1919 մայիս 28–ին Հայաստանի կառավարութեան հրովարտակով միացեալ պիտի յայտարարուին հայոց հայրենիքի բաժան–բաժան մասերը, այսպէսով այլեւս ամբողջական հայութեամբ ամբողջական Հայաստան կերտե-

լու մարտահրաւէրը պիտի գրուի մեր առջեւ:

Յաջորդ տասնամեակները պիտի ըլլան վերականգնումի ժամանակաշրջան, հայրենիքի մէջ՝ թէկուզ խորթ կարգերու եւ ստորնացուցիչ ու դժխեմ պայմաններու տակ, Սփիւռքի մէջ՝ գերմարդկային զոհողութիւններու ի գին՝ ազգային կուսակցութիւններու անմիջական մղումով, Հայց, եկեղեցւոյ, իր յարանուանութիւններու եւ բոլոր հայկական կազմակերպութիւններու կեդրոնացեալ ճիգերով:

1940

Բ. աշխարհամարտի իրարանցումին մէջ վերստին մեծ կորուստներու ենթարկուող հայութիւնը իր կոտորակեալ հայրենիքին մէջ իսկ իբր առանձին ազգ գոյատեւելու վտանգին առջեւ պիտի գտնուի, նոյնիսկ իբր անբաղձի «ցեղ»՝ բնաջնջուելու դատապարտուած: Դրաստամատ Կանայեանի գերմարդկային ճիգերը պէտք պիտի ըլլան կանխելու համար նման ճակատագիր, իսկ ներգաղթը, որքան ալ լի պատուհաններով՝ ջնջուելի պիտի փրկէ «Հայաստանի Հանրապետութիւն» անունը՝ թէկուզ որպէս «սովետական սոցիալիստական ռեսպուբլիկա»: Համախմբուելու պատգամը աւելի քան երբեք հրամայական պիտի ըլլայ: Յաջորդ տարիներու մարտահրաւէրը պիտի հանդիսանայ ազգային ոգիի ամրակայումը՝ տնտեսական, քաղաքական թէ՛ մշակութային առումով, Սփիւռքի մէջ թէ՛ Հայաստանի:

1965

Մեծ եղեռնի 50-ամեակը դարձակէտ պիտի հանդիսանայ մեր պատմութեան մէջ: Հայրենահայութիւնը պիտի տայ ազգանշանը՝ «Մեր հողերը, մեր հողերը» իր վճռական պոռթկումով: Սփիւռքը Ապրիլ 24-ը յուշա-սգաւթօնէ պիտի փոխակերպէ Հայ դատի, պահանջատիրութեան, վերապրումի վեհաօրհն: Զարթօնքը, որ պէտք է ապրի հայութիւնը յաջորդ քառորդ դարու ընթացքին, պիտի ըլլայ մեր գլխաւոր մարտահրաւէրը: Յիշատակելի է ՀՅԴ Բիւրոյի կողմէ՝ 23-րդ Ընդհանուր ժողովի վաղորդայնին, որմէ մտաբերենք այս հատուածը. «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը հպարտանքով կը հաստատէ հայրենի հայութեան ծաղկումը եւ վերելքը մշակութային թէ՛ տնտեսական, գիտական թէ՛ ընկերային մարդերուն մէջ անխտիր: Տարբեր ալ չի կրնար ըլլալ գաղափարական մեր շարժումին վերաբերումը, որովհետեւ հայրենի անդաստանին ուժեղացումը եւ բարգաւաճումը ամենէն ապահով երաշխիքն են՝ վաղուան ամբողջական եւ անկախ Հայաստանի հիմնաքարը ամրապնդելու եւ տեւականացնելու իմաստով»: Այսպէս պիտի հասնինք յաջորդ գլխաւոր հանգրուանին՝ Արցախի ազատագրութեան ու Հայաստանի վերանկախացման:

1990

Այդ թուականի օգոստոս 23-ի «Անկախութեան հռչակագիր»-ը պիտի հանդիսանայ Հայոց պատմութեան ուրիշ կարեւոր մէկ նշանագիրը: Ներկայ Հայաստանը, Արցախով միասին, յանձնառու պիտի ըլլայ զարգացնելու «1918 թուականի մայիսի 28-ին ստեղծուած Հայաստանի Հանրապետութեան ժողովրդավարական անկախութիւնը», հիմը պիտի դնէ անկախ պետականութեան հաստատման գործընթացին ու պիտի հռչակէ, որ «Հայաստանի Հանրապետութիւնը սատար է կանգնում 1915 թուականի Օսմանեան Թուրքիայում եւ Արեւմտեան Հայաստանում հայոց ցեղասպանութեան միջազգային ճանաչման գործին»: Այսպիսով, Հայաստանի հողին վրայ նորոգ վերընձիւղուած ՀՅԴ-ն իր գործունէութիւնը երկրի մէջ ծաւալելու մարտահրաւէրը պիտի ունենայ

իր հարկերամեակին: Պիտի յաջորդէ անկախութեան հանրաքուէն 1991 սեպտեմբեր 21-ին, Խորհրդային Միութեան կազմալուծումը եւ սեփական պետութիւն կերտելու գործընթացը՝ իր բոլոր հակասութիւններով հանդերձ:

2015

Ներկայ թուականին կը գուգադիպին Մեծ եղեռնի՝ Հայոց ցեղասպանութեան 100-ամեակն ու ՀՅԴ 125-ամեակը: Երկու գլխաւոր մարտահրաւէրներ կը ծառանան հայ ժողովուրդին առջեւ. առաջին՝ ցեղասպանութեան հետեւանքներուն վերացումը, երկրորդ՝ Հայաստանի երկրի ամրակայումը՝ իր զոյգ հանրապետութիւններով (ՀՀ եւ ԼՂՀ), իր աշխարհասփիւռ ժողովուրդով եւ իր բռնագրաւեալ հողերուն վրայ թաքուն թէ՛ արդէն բացայայտուող հայութեան ներառումով:

Այս հանգրուանը նշող գլխաւոր նշանաձողը անկասկած կը հանդիսանայ «Հայոց ցեղասպանութեան 100-րդ տարելիցի համահայկական հռչակագիր»-ը, որ ի միջի այլոց «Վերահաստատում է Հայաստանի – հայ ժողովրդի յանձնառութիւնը՝ շարունակելու միջազգային պայքարը ցեղասպանութիւնների կանխարգելման, ցեղասպանութեան ենթարկուած ժողովուրդների իրաւունքների վերականգնման – պատմական արդարութեան հաստատման համար», այլեւ «Յոյս է յայտնում, որ Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչումը եւ դատապարտումը կարեւոր մեկնակէտ կը դառնան հայ – թուրք ժողովուրդների պատմական հաշտեցման գործընթացի համար» ու «Կոչ է անում հայորդիների գալիք սերունդներին՝ հայրենասէր, գիտակից – ուսեալ կեցուածքով պաշտպան կանգնել հայրենի սրբազան ժառանգութեանը, անահանջ պայքարով ծառայել յանուն» – առաւել հզօր Հայրենիքի՝ ազատ – ժողովրդավար Հայաստանի Հանրապետութեան, – անկախ Արցախի առաջընթացի ու զօրացման, – աշխարհասփիւռ հայութեան գործուն համախմբման, – համայն հայութեան դարաւոր նուիրական նպատակների իրականացման:»

Այդ չորս կէտերով ալ ահա կ'ուրաքծուին մեր առջեւ գալիք մարտահրաւէրները, որոնք միշտ համայն հայութեան մարտահրաւէրները կը հանդիսանան,՝ բարեւաւել կառավարման համակարգը ու ստեղծել օրէնքի վարչակարգ, զարգացնել տնտեսութիւնը՝ կասեցնելու արտագաղթը ու քաղաքներու համար ներգաղթը, ամրակայել բանակը, զարկ տալ երկրի մշակութային վերելքին, իսկ մարտահրաւէրներու մարտահրաւէրը կը դառնայ միասնական ուժերով զանոնք ընկալելու հրամայականը:

Այդ միասնութիւնը ո՛չ միայն ներհայկական իմաստով, ոչ միայն Հայրենիք-Սփիւռք առումով, այլ միջազգային, համաշխարհային չափանիշերով, քանի որ միայն համերաշխ ազգերու խաղաղ գոյակցութիւնն է երաշխիքը ազգային բարօրութեան ու զարգացման:

Այս իմաստով ալ հայ ժողովուրդի, իր քաղաքական բոլոր կազմակերպութիւններուն եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան գերխնդիրը պիտի հանդիսանայ Հայաստանը վերածել խաղաղութեան ու իրարհասկացողութեան կամուրջի մը՝ Արեւելքի ու Արեւմուտքի թէ՛ Հիւսիսի ու Հարաւի միջեւ: Ասիկա եղած է հայութեան երազն ու առաքելութիւնը պատմութեան սկիզբէն ի վեր:

Մենք այդ երազին ժառանգորդներն ենք ու առաքելութեան մարտիկները:

ՎՐԷԺ-ԱՐՄԵՆ

Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Գանատայի մէջ

Պատմական համառօտ ակնարկ

Հ.Յ.Դաշնակցութեան Գանատայի մէջ գործունէութեան պատմութիւնը կը սկսի այն օրէն, երբ Գանատայի՝ յատկապէս հարաւային Օնթարիոյի շրջանը, աշխատանքի ճամբով հայեր կը հաստատուին:

ՀՅԴ կառույցի Գանատայի մէջ հիմնադրութեան թուականի ճշգրիտ արձանագրութիւն չկայ, սակայն մեզի հասած արխիւներէն կարելի է եզրակացնել, թէ դաշնակցական միաւորներ Գանատայի մէջ գործած են 1902-1903 տարիներէն սկսեալ:

Ամփոփ գիծերով եւ յատկանշական կէտերու մատնանշումով միայն պիտի տանք Հ.Յ.Դաշնակցութեան Գանատայի շրջանի 114-ամեայ պատմութիւնը:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ

95-ամեակի մեր կազմակերպական պատմութիւնը կը բաժնենք կարեւոր երեք հանգրուաններու:

1. Ա. Շրջան (1902 - 1937՝ Գործադիր Մարմնի ստեղծում)
2. Բ. Շրջան (1937 - 1972՝ Մեկուսի Կոմիտէութեան ստեղծում)
3. Գ. Շրջան (1972 - ցարդ)

Ա. շրջան (1902 - 1937)

Հ.Յ.Դաշնակցութեան Գանատայի առաջին Կոմիտէութիւնը կը կազմուի Պրանթֆըրտի մէջ 1902-1903 շրջանին. պաշտօնական հրապարակումը կը կատարուի 16 յուլիս 1904-ին, 14 ընկերներով, իբրեւ մէկ միաւորը հիւսիսային Ամերիկայի Հ.Յ.Դաշնակցութեան Կեդրոնական կոմիտէութեան:

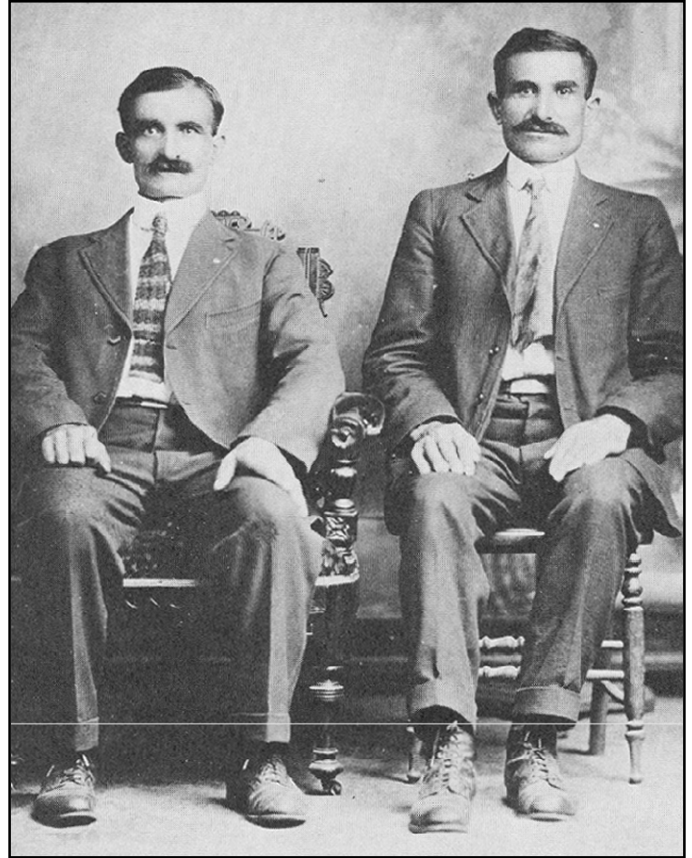
Մեր տրամադրութեան տակ գտնուող Պրանթֆըրտի Կոմիտէի 1904-էն 1907 տետրակով պահուած արձանագրութիւնները կը սկսին էջ 63-էն եւ 24 փետրուար 1907-ին առնուած «գատական վճիռ»ով եւ ապա կայացած ընկերական ընդհանուր ժողովի արձանագրութեամբ:

1907-ին Պրանթֆըրտի Կոմիտէութիւնը ունէր հինգ խումբեր, բաղկացած 81 ընկերներէ, առաւելաբար քղեցի երիտասարդներ:

17 մարտ 1907-ին կայացած ժողովի արձանագրութիւններէն կը տեղեկանանք, որ գոյութիւն ունի նաեւ տիկնանց Կոմիտէ մը, որուն «արանց» Կոմիտէին ուղղուած նամակը կը կարգացուի եւ կը քննուի: Տիկնանց Կոմիտէն կը ծրագրէր Երկրի բանտարկեալներուն ի նպաստ խնձոյք մը կազմակերպել եւ արանց Կոմիտէի հաւանութիւնն ու գործակցութիւնը կը խնդրէր:

Պրանթֆըրտի մերձակայ Համիլթըն քաղաքին մէջ եւս, հաւանաբար 1903-էն սկսեալ, կը գործէր նաեւ ՀՅԴ կոմիտէութիւն: Երկու Կոմիտէութիւնները մէկական պատգամաւորով կը մասնակցին 1904 դեկտեմբերին կայացած հիւսիսային Ամերիկայի 10-րդ Պատգամաւորական ժողովին:

Սենթ Գաթրինզի մէջ ՀՅԴ Կոմիտէութիւն կը

ՀՅԴ Սենթ Գաթրինզի կոմիտէութեան հիմնադիրներէն երկու ընկերներ (1905)

Աղբիւր՝ POLYPHONY, Armenians in Ontario, 1982 Vol. 4, No.2

ստեղծուի 1906-ին, իսկ 1907-ին, Պրանթֆըրտի Կոմիտէի ջանքերով, 8 ընկերներէ բաղկացած Կոմիտէութիւն մը եւս կը ստեղծուի Կալթի մէջ: Համաձայն 1907-8 տարիներու տուեալներուն, Գանատայի փոքրաթիւ գաղութին մէջ կը գործեն ՀՅԴ չորս Կոմիտէութիւններ՝ 130 ընկերներով, որոնց 84-ը Պրանթֆըրտի մէջ: Աշխատանքի գլխաւոր մարզերը կ'ըլլան գաղութը համախումբ պահել, դրամ հաւաքել եւ Կեդրոնական կոմիտէի ճամբով Երկրի կարիքներուն հասնիլ եւ հայրենիք վերադարձի կրակը միշտ վառ պահել:

1910-ի դեկտեմբերին, կուսակցական գործիչներ է. Ակնունի եւ Ա. Ռոտիկեան կ'այցելեն Գանատայի կազմերը: Կը հանգանակուի 780 տղար՝ ի նպաստ կովկասահայ բանտարկեալներուն, որոնց գատավարութիւնը շուտով պիտի սկսէր Ռուսաստանի մէջ, եւ որ մեզի ծանօթ է իբրեւ «Հ.Յ.Դաշնակցութեան Դատ»ը:

12 մայիս 1912-ին, Սենթ Գաթրինզի Կոմիտէի առաջարկով, Համիլթընի մէջ կը գումարուի Գանատայի առաջին միջ-կոմիտէական ժողովը, մասնակցութեամբ Պրանթֆըրտի, Կալթի, Սենթ Գաթրինզի եւ Համիլթընի Կոմիտէներուն:

Նոյն տարին, 27 յուլիս 1912-ին, կը գումարուի Գանատայի առաջին «Շրջանային պատգամաւորական ժողով»ը, որ կը քննէ միջ-կոմիտէական ձեռնարկներ կազմակերպելու, ինչպէս նաեւ «Գանատայի խորհուրդ» մը ստեղծելու կարելիութիւնները:

1 հոկտեմբեր 1913-ին, կը կազմուի Կուէլֆի Կոմիտէութիւնը, որու անդամներուն թիւը 1915-ին կը հաշուէր 15 ընկերներ:

1915-ին, Ամերիկայի «22-րդ Շրջանային պատգամաւորական ժողով»ին, Գանատայէն կը մասնակցին չորս Կոմիտէութիւններ.- Համիլթըն, Սենթ Գաթրինզ, Կալթ եւ Կուէլֆ: Նոյն տարին, Համաշխարհային Ա. պատերազմին աւթիւ, կը հաստատուի ամսական տուրքի ձեւ մը, իբր «Հայ ազատագրութեան տուրք»: Իսկ 23 մայիսին, տեղի կ'ունենայ «Գանատայի Շրջանային խորհուրդի պատգամաւորական ժողով» մը:

1919-ին տեղի կ'ունենայ Գանատայի Շրջանային խորհուրդի 4-րդ պատգամաւորական ժողովը: Գործիչներու միջոցաւ թէ՛ ընկերական շարքերը եւ թէ՛ ժողովուրդը տեղեակ կը պահուին «Արարատեան Հանրապետութեան» նուաճումներէն: Իսկ 1919-ին, Երեւանի մէջ գումարուած Հ.Յ. Դաշնակցութեան 9-րդ Ընդհանուր ժողովի մասին զեկոյց կը տրուի 4 մայիս 1920-ին:

27 փետրուար 1921-ին, Սենթ Գաթրինզի մէջ տեղի կ'ունենայ «Գանատայի շրջանային պատգամաւորական արտակարգ ժողով» մը, որ կ'իմանայ Հայաստանի խորհրդայնացման մասին: Նոյն տարուան մայիսին, Կալթի մէջ կը տօնակատարուի Հայաստանի Հանրապետութեան 3-րդ տարեդարձը:

1921-ին, Թորոնթոյի մէջ կը ստեղծուի 12 ընկերներէ բաղկացած Կոմիտէութիւն մը, որ, սակայն, 1930-ական թուականներուն սկիզբը կը դադրի գործելէ. 1944 յունիսին կը վերակազմուի Կոմիտէութիւնը, իսկ 1960-ական թուականներուն կը մկրտուի Սողոմոն Թէհլիրեան անունով:

1923-ին, Կուէլֆի մէջ կը հիմնուի Հայ Կարմիր խաչի մասնաճիւղ մը: Նոյն տարին, Կալթի Կոմիտէն կը նախաձեռնէ Խանասորի արշաւանքի տարեդարձի տօնակատարութեան:

22 մայիս 1930-ին, Կալթի շրջան կ'այցելէ ընկեր Սիմոն Վրացեան:

24 փետրուար 1934-ին, Համիլթընի մէջ տեղի կ'ունենայ միջ-կուսակցական ժողով մը, ուր կ'որոշուի կազմել միջ-կուսակցական մարմին՝ Սենթ Գաթրինզի մէջ:

1937-ին տեղի կ'ունենայ Շրջանային Պատգամաւորական 4-րդ ժողովը, ուր կ'որոշուի մինչ այդ գոյութիւն ունեցող Շրջանային խորհուրդը վերածել Գործադիր մարմնի, եւ որ կը կոչուի ՀՅԴ Գանատայի Շրջանային գործադիր մարմին: Գործադիր Մարմնի ստեղծումով, կը գոյանայ Գանատայի շրջանի համակուսակցական առանձին կառոյց մը, որ սակայն միշտ ենթակալ էլ մէկ մասնիկը կը մնայ Հ.Յ. Դաշնակցութեան հիւսիսային Ամերիկայի Կեդրոնական կոմիտէութեան:

Բ. շրջան

1937-1946 կը գումարուին 12 Շրջանային պատգամաւորական ժողովներ, որոնք կը զբաղին գաղութային կազմակերպական աշխատանքով:

1951-ին, Գանատայի մէջ կը գործեն 6 փոքրաթիւ Կոմիտէութիւններ.- Սենթ Գաթրինզ, Պրանթֆրէտ, Կուէլֆ, Կալթ, Համիլթըն եւ Թորոնթօ, ընդամենը՝ 67 ընկերներով: Կը

մտածուի Մոնթրէալի մէջ եւս Կոմիտէութիւն մը հիմնելու մասին:

1951-ին, Հայաստանի Հանրապետութեան տարեդարձը կը տօնուի օտար հիւրերու ներկայութեամբ եւ մասնակցութեամբ, որ արձագանգ կը գտնէ գանատական մամուլին մէջ:

1953-ին, Կոմիտէները կը սկսին տօնակատարել «ՀՅԴ-ի Օր»ը: Նիակարա Ֆոլսի կոմիտէն, իր փափաքով կը միանայ Գանատայի կազմին: Մոնթրէալէն կը տեղեկացնեն, թէ կարելիութիւնը կայ հոն կուսակցական միաւոր մը ստեղծելու:

1956-ին, Մոնթրէալի մէջ կը կազմուի «Միհրան Փափագեան» Կոմիտէութիւնը: Հիմնադիր ժողովին ներկայ կ'ըլլայ ընկեր Միսաք Թորլաքեան:

1969-ի աշնան կը հիմնուի Վանգուվըրի «Սիմոն Վրացեան» Կոմիտէութիւնը:

1971-ի ՀՅԴ Գանատայի Շրջանային ժողովին կ'որոշուի ՀՅԴ հիւսիսային Ամերիկայի Կեդրոնական կոմիտէի հաւանութեամբ եւ ՀՅԴ Բիւրոյի արտօնութեամբ՝ Գանատայի կուսակցական միաւորը վերածել Մեկուսի կոմիտէութեան:

1972 փետրուար 19-20 շաբաթավերջին, Թորոնթոյի Հայ Կեդրոնին մէջ կը գումարուի ՀՅԴ Գանատայի Բացառիկ շրջանային ժողովը, իբրեւ առաջին հիմնադիր ժողովը՝ գանատական ինքնուրոյն կուսակցական միաւորին եւ 16 ամսուան համար կ'ընտրէ առաջին Մեկուսի կոմիտէն՝ բաղկացած 7 ընկերներէ: Յետագային կը կոչուի Անդաստանի Մեկուսի կոմիտէ:

ՀՅԴ Գանատայի Մեկուսի կոմիտէութեան հիմնադիր ժողովին կը ներկայանային 7 կոմիտէութիւններ՝ 371 ընկերներով.

1. Միհրան Փափագեան՝ Մոնթրէալ - 201 ընկեր,
2. Սողոմոն Թէհլիրեան՝ Թորոնթօ - 80 ընկեր,
3. Վառման՝ Համիլթըն - 32 ընկեր,
4. Անդրանիկ՝ Սենթ Գաթրինզ - 19 ընկեր,
5. Արամ-Դրօ՝ Կալթ - 16 ընկեր,
6. Սիմոն Վրացեան՝ Վանգուվըր - 15 ընկեր,
7. Քեռի՝ Պրանթֆրէտ - 8 ընկեր:

Գ. շրջան

Ինչպէս թիւերը ցոյց կու տան, 1902-3-ին հարաւային Օնթարիոյի հայկական փոքրաթիւ գաղութներուն մէջ ծնած եւ գործած ՀՅԴ-ի երեքմէնի աշխոյժ միաւորները ճամբայ կու տան 1960-ական թուականներուն սկսած եւ օրէ օր աճող քաղաքներու՝ Թորոնթոյի եւ Մոնթրէալի կազմերու ուղեւորներուն եւ ղեկավարի դերի ստանձնումին: 1962-ի թիւերը ցոյց կու տան Թորոնթօ 8, իսկ Մոնթրէալ՝ 45 ընկերներ:

Յաջորդող 10 տարիներուն, արդէն Թորոնթոյի կոմիտէութիւնը բարձրացած է 80-ի, իսկ Մոնթրէալինը՝ 201-ի: Շատ հաւանաբար նոյն համեմատութեամբ աճած են նաեւ զոյգ քաղաքներու հայութեան թիւերը: Թիւը աճած էր եւ գաղութը ինքզինք կազմակերպելու եւ զարգացնելու անհրաժեշտութեան առջեւ կը գտնուէր: Նոյն անհրաժեշտութեան առջեւ կը գտնուէր նաեւ ՀՅԴ-ի կուսակցական մեքենան եւ «Մեկուսի»ի գոյավիճակի որդեգրումով՝ կուսակցութիւնը կը ստանձնէր ղեկավարի եւ առաջնորդի այդ դերը:

1974-ին, նկատի ունենալով շրջանի կարեւորութիւնը, Օթթաւայի մէջ կը հիմնուի «Գրիգոր Զօհրապ» փոքրաթիւ Կոմիտէութիւնը՝ 8 ընկերներէ բաղկացած:

1975-ին, Ուինտգըր քաղաքին մէջ կը հիմնուի

Հայ երիտասարդաց դաշնակցութեան անդամներ Կալթի մէջ (1940)

Աղբիւր՝ POLYPHONY, Armenians in Ontario, 1982 Vol. 4, No.2

«Ռուբէն» Կոմիտէութիւնը՝ 13 ընկերներով:

1976 յուլիսին, Լանտընի (Օնթարիո) մէջ կը հիմնուի «Կայծակ» Կոմիտէութիւնը՝ 12 ընկերներով:

1976-77 տարեշրջանին, կուսակցական ընկերներու թիւը կ'անցնի 500-ը եւ ինքնաբերաբար՝ Մեկուսի Կոմիտէութիւնը կը ստանայ Կեդրոնական կոմիտէի կարգավիճակ եւ կը կոչուի ՀՅԴ Գանատայի Կեդրոնական կոմիտէութիւն՝ 10 մեծ ու փոքր կոմիտէութիւններով եւ 511 ընկերներով, հետեւեալ ստորաբաժանումներով:–

1. Միհրան Փափազեան, Մոնթրէալ, 278.
2. Սողոմոն Թէչլիրեան, Թորոնթօ, 105.
3. Անդրանիկ, Սենթ Գաթրինզ, 27.
4. Վառման, Համիլթըն, 26.
5. Արամ-Դրօ, Կալթ, 21.
6. Ռուբէն, Ուինտգըր, 13.
7. Ս. Վրացեան, Վանգուելլը, 13.
8. Կայծակ, Լանտըն, 12.
9. Քեռի, Պրանթֆրատ, 8.
10. Գրիգոր Զօհրապ Օթթաուա, 8:

1977-78 տարեշրջանին Կեդրոնական կոմիտէի գրասենեակը կը փոխադրուի Մոնթրէալ:

1981-ին, ընկերներու թուական նուազումին պատճառով կը լուծուի Օթթաուայի «Գրիգոր Զօհրապ» կոմիտէութիւնը: Նոյն տարին՝ Մեսինայի «Մուրատ» կոմիտէութիւնը կը վերամիանայ Արեւելեան Ամերիկայի Կեդրոնական կոմիտէութեան:

1982-ին թուական նուազումի պատճառով կը լուծուի նաեւ Լանտընի «Կայծակ» կոմիտէութիւնը, եւ տակաւին գործօն ընկերները մաս կը կազմեն Գէմպրիճի «Արամ-Դրօ» կոմիտէութեան:

1991-ի ՀՅԴ Գանատայի Շրջանային Ժողովը, նկատի ունենալով, որ Մոնթրէալի հայութեան մէկ կարեւոր մասը արդէն իսկ Լաւալի շրջանը կը փոխադրուի, ինչպէս նաեւ «Միհրան Փափազեան» կոմիտէութեան ընկերներու թիւը արդէն 300-ը անցած է, պարտականութիւն կու տայ նորընտիր Կեդրոնական կոմիտէին քննել կարելիութիւնները՝ Լաւալի մէջ համայնքային կառույց մը ստեղծելու, ինչպէս նաեւ Միհրան Փափազեան կոմիտէութեան լաւալաբնակ ընկերներէն կուսակցական միաւոր մը յառաջացնելու:

1992-ի սեպտեմբերին կը հիմնուի ՀՅԴ Լաւալի «Սարգիս Զէյթլեան» կոմիտէութիւնը՝ 91 ընկերներով:

Ներկայիս, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գանատայի Կեդրոնական կոմիտէութիւնը կը բաղկանայ 8 կոմիտէութիւններէ եւ մէկ ուսանողական միութենէ, հետեւեալ ստորաբաժանումներով:–

1. Միհրան Փափազեան, Մոնթրէալ.
2. Սողոմոն Թէչլիրեան, Թորոնթօ.
3. Սարգիս Զէյթլեան, Լաւալ.
4. Արամ-Դրօ, Գէմպրիճ.
5. Անդրանիկ, Սենթ Գաթրինզ.
6. Վառման, Համիլթըն.
7. Ս. Վրացեան, Վանգուելլը.
8. Ռուբէն, Ուինտգըր:
9. Արմէն Գարօ, ուսանողական

ՀԱՅ ԴԱՏ ԵՒ ԱՐՏԱՔԻՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Յիսունական եւ վաթսունական թուականներուն, Ապրիլեան եղեռնի ոգեկոչման ձեռնարկները, ինչպէս այլուր, Գանատայի մէջ եւս սգատօնի տարազով կը կազմակերպուէին: Նոյն շրջանին, հայաշատ քաղաքներու մէջ կազ-

Հայկական Յեղասպանութեան ոգեկոչում Թորոնթոյի մէջ, 1959

մակերպուող խաղաղ ցոյցերը կը միտէին բաւականանալ օտար հասարակութեան եւ հանրային կարծիքին վերյիշեցընելով դարուս առաջին ցեղասպանութիւնը:

Սակայն 1965-ին, Եղեռնի Յիսնամեակը անկիւնադարձային նշանակութիւն ունի հայութեան հասցուած այս Ոճիրին նկատմամբ կուսակցութիւններու, կազմակերպութիւններու, թէ կառույցներու մօտեցումի տեսակէտէն: Վաթսուական թուականներու կէսէն ետք, Ապրիլեան Եղեռնի ոգեկոչական ձեռնարկները կը քաղաքականան, իսկ Ապրիլ 24-ին կազմակերպուած ցոյցերը կը ստանան պահանջատիրական բնոյթ:

Այսպէս, 1972-ին, Հայ Դատի Շրջանային յանձնախումբին նախաձեռնութեամբ եւ բոլոր քաղաքներուն մէջ Ապրիլ 24-ի առիթով կը կազմակերպուի արեան արշաւ. 384 հայեր արիւն կու տան զանատական «Կարմիր Սաչ»ին: Յոյցեր կը կազմակերպուին նաեւ Մոնթրէալի ու Թորոնթոյի մէջ:

Դարձեալ 1972-ին, ՀԵԴ-ի ուխտերը կը կազմակերպեն «24 ժամ Ապրիլ 24» կարգախօսով երիտասարդական ցոյց Օթթաուայի թրքական դեսպանատան առջեւ: Յաջորդող տարիներուն, ՀԵԴ-ն կը շարունակէ երբեմն տարբեր ձեւերով նման պահանջատիրական ելոյթներ կազմակերպել նոյն վայրը:

1975-ի 60-ամեակի առթիւ, զանազան քաղաքներու մէջ կը կազմակերպուին Եղեռնի ոգեկոչման հանդիսութիւններ, արիւնարշաւ, սեմինարներ եւ Օթթաուայի մէջ միացեալ ցոյց:

1978-ի նոյեմբեր 10-ին բողոքի ցոյց մը տեղի կ'ունենայ Մոնթրէալի լիբանանեան հիւպատոսարանին առջեւ, Պիքֆայայի (Լիբանան) Նահատակաց Յուշարձանի քանդումին պատճառաւ:

1979-ի ապրիլ 23-ի կէսօրին՝ Օթթաուայի թրքական դեսպանատան առջեւ 24 ժամուան հացադուլ կը յայտարարեն Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան անդամ 50 երիտասարդ-երիտասարդուհիներ:

1979-ի Ապրիլ 24-ին տեղի կ'ունենայ ժողովրդային հաւաք՝ Գանատայի Խորհրդարանին առջեւ, եւ ապա հանրութիւնը կը քալէ դէպի թրքական դեսպանատուն՝ միանալու համար երիտասարդ հացադուլաւոր-ցուցարարներուն: Լրատուական միջոցները՝ մայրաքաղաքի թէ Մոնթրէալի ու Թորոնթոյի մէջ լայնօրէն կ'արձագանգեն նախաձեռնութիւններուն:

1980-ի ապրիլ 23-24՝ լրատուական միջոցները լայնօրէն կ'արձագանգեն Մոնթրէալէն դէպի Օթթաուա երիտասարդներու քայլարշաւին, Գանատայի Խորհրդարանին առջեւ տեղի ունեցած ժողովրդային հաւաքին, նամանական թրքական դեսպանատան առջեւ կատարուած բողոքի ցոյցին:

1990-ին Եղեռնի 75-ամեակին առթիւ Օթթաուայի մէջ, Գանատայի Խորհրդարանին առջեւ կազմակերպուած հաւաքին ներկայ կ'ըլլան Դաշնակցային 3 կուսակցութիւններէ 12 երեսփոխաններ, եւ 3000-է աւելի հայորդիներ: Ոգեկոչական տեղական ձեռնարկներ եւ արիւնահաւաք տեղի կ'ունենան հայահոծ քաղաքներու մէջ, ինչպէս նաեւ եկեղեցական արարողութիւններ ու հոգեհանգիստ Եղեռնի զոհերու յիշատակին, Գէմպրիճի եւ Վանգուվըրի մէջ, իսկ Մոնթրէալի եւ Թորոնթոյի պարագային Հայց. Եկեղեցւոյ զոյգ թեմերու համագործակցութեամբ:

Արցախի զօրակցական ցոյցեր

28 փետրուար 1988-էն սկսեալ, Օթթաուայի, Թորոնթոյի, Մոնթրէալի, եւ այլ քաղաքներու մէջ, յաճախ իր նա-

խաճեռնութեամբ, երբեմն գործակցաբար Գանատայի մէջ գործող հայ քաղաքական միւս կուսակցութիւններուն եւ եկեղեցական կառույցներուն, ՀՅԴ օղակները կը կազմակերպեն Ղարաբաղի հայութեան արդար պահանջներուն մամլոյ ասուլիսներ եւ զօրակցական ցոյցեր խորհրդային Միութեան ղեկավարատան եւ հիւպատոսարանին դիմաց: Նոյն առիթներուն, կը հրապարակուին մամլոյ հաղորդագրութիւններ, յուշագիրներ, հանրագրութիւններ, պրակներ, պատկերիզներ, եւլն.:

11-12 մարտ 1989-ին, ՀՅԴ Գանատայի Կեդրոնական կոմիտէն կը կազմակերպէ Ղարաբաղ կոմիտէի բանտարկուած անդամներուն ազատ արձակումը պահանջող ցոյցեր խորհրդային Միութեան ղեկավարատան դիմաց:

ՀՅԴ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ

1934-ի մայիսին, Կալթի կոմիտէն կ'ուսումնասիրէ Յեղակրօն ուխտ մը ստեղծելու կարելիութիւնները: Խնասորի արշաւանքի տօնակատարութեան ներկայ կ'ըլլայ Գարեգին Նժդէհ: Սեպտեմբերին կը կազմուի Համիլթընի Յեղակրօն Արարատ ուխտը:

1956-ին կը հիմնուի նաեւ Հայ երիտասարդաց դաշնակցութեան (ՀԵԴ) Լեւոն Շանթ ուխտը:

1964-ի Զատիկուան շաբաթավերջին տեղի կ'ունենան ՀԵԴ-ի Գանատայի առաջին մարզական խաղերը եւ առաջին Շրջանային ժողովը:

1969-ին, ՀԵԴ-ի Գանատայի ուխտերը կ'ընտրեն իրենց Շրջանային վարչութիւնը, որ իր հերթին տակաւին ենթակայ է Ամերիկայի ՀԵԴ-ի Կեդրոնական վարչութեան:

1973-74 տարեշրջանին, ՀԵԴ-ի Գանատայի միաւորն ալ կ'անջատուի Ամերիկայէն, եւ կ'ունենայ իր Կեդրոնական վարչութիւնը:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

28 մայիս 1979-ին, ՀՅԴ Գանատայի Կեդրոնական կոմիտէն կը սկսի հրատարակել իր պաշտօնաթերթ «Հորիզոն» շաբաթաթերթը:

Անցնող տասնամեակներուն, հետեւեալ հաղորդակցական միջոցները հիմնուած ու օգտագործուած են ՀՅԴ գանազան կազմակերպական օղակներուն կողմէ.

- Մոնթրէալի Հայկական ռատիօժամ - 1969 - 1991
- Մոնթրէալի Հայ Կեդրոնի ձայն 2004 - ցարդ
- Հայկական ռատիօժամ - Համիլթըն, 1978 - ցարդ
- Հայ Հորիզոն հեռատեսիլի յայտագիր - Մոնթրէալ,

1983 - ցարդ

- Հայ Հորիզոն հեռատեսիլի յայտագիր - Թորոնթօ,

1993 - ցարդ

- Հայ Հորիզոն հեռատեսիլի յայտագիր - Վանգու-

վըր,

- La Cause Arménienne / The Armenian Cause, 1984

-ցարդ

- Թորոնթոյի Հայ Կեդրոնի ձայն (հեռաձայնային լրատու) (դադարած)

- Մոնթրէալի Հորիզոն հեռաձայնային լրատու (դադարած)

ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔ

Հ.Յ.Դաշնակցութեան Գանատայի Գործադիր մարմնի ստեղծումը, 1937-ին, զուտ կուսակցական կառուցային փոփոխութիւն ըլլալէ աւելի, կը բխէր ստեղծուած համահայկական-սփիւռքեան պահանջէն: Անցեալի առժամեայ եւ միշտ տեղափոխուող, առաւելաբար երիտասարդներէ կազմուած

գանատահայ փոքրաթիւ գաղութը կը գտնուէր նոր հրամայականի մը առջեւ. հայութիւնը Գանատայի մէջ հետզհետէ սկսած էր տեղաւորուող եւ մնալուն երեւոյթ ստանալ. գանատածին նոր սերունդը կը հասնէր եւ այլեւս պէտք էր կազմակերպուիլ իբրեւ հաստատուող գաղութ:

Ինչպէս Սփիւռքի բոլոր այլ շրջաններուն, Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Գանատայի մէջ եւս պարտաւոր էր ստանձնել եւ նախաձեռնել այդ կազմակերպական աշխատանքին եւ ՀՅԴ Գանատայի Գործադիր մարմինը, իր միաւորներու միջոցաւ, այդ գործին պիտի ձեռնարկէր:

Հայ կեդրոններու հաստատում

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գանատայի մէջ գործունէութեան ամենէն յատկանշական իրագործումներէն է այն ակմբային ցանցը, որ առ այսօր կը գործէ Գանատայի գանազան հայաշատ քաղաքներու մէջ: Հետզհետէ քանակական եւ որակական աճ ապրող գաղութը համախմբելու, հայապահպանման գործը առաջ տանելու, ազգային-եկեղեցական, քաղաքական, մշակութային, երիտասարդական, մարզական կեանք զարգացնելու առաջադրութեամբ, Հայ Կեդրոնները հանդիսացած են հիմնաքար թէ՛ այդ երդիքին տակ գործող գանազան կառույցներուն եւ կազմակերպութիւններուն համար, եւ թէ՛ գաղութի հաւաքական կեանքին ժամադրաւոր հանդիսանալու տեսակէտէն: Ահաւասիկ անոնց հիմնադրութեան թուականները.

Սենթ Գաթրինզ - 1933

Համիլթըն - 1950

Մոնթրէալ - 1959

Թորոնթօ - 1967

Ուինսթըր - 1979

Գէմպրի - 1983

Վանգուվըր - 1986

Լաւալ - 1992

Տասնամեակներու ընթացքին, Հայ Կեդրոնները եղած են այն յարկերը, ուր ՀՅԴ կոմիտէութեանց կողքին, համերաշխօրէն գործած են Հայց. Առաքելական եկեղեցւոյ հոգաբարձութիւնները, ՀԵԴ եւ ՀՅԴ ԳԵՄ, ՀՕՄ, ՀՄԸՄ, եւ Համազգային կազմակերպութիւնները, իրենց ենթակառուցներով, յանձնախումբերով, եւ այլ օղակներով: Բոլոր այս կազմակերպութիւններն ու կառույցները սակայն, իրենց գործունէութեան եւ տարածած քարոզչութեան առնչքի, անհրաժեշտութիւն համարած են մնալուն եւ հետեւողական ձեւով հայեցի կրթութեան ջամբումը, որուն համար դիմած են գանազան նախաձեռնութիւններու:

Յաջորդող տասնամեակներուն, երբ գաղութը կը սկսի մնալուն եւ հաստատուող տեսք ստանալ, ընտանիքներու կազմութեան հետ կը ծագի նորահաս սերունդը հայօրէն դաստիարակելու խնդիրը: Հետեւաբար, գաղութներու ղեկավարութիւնը կը ձեռնարկէ հայկական գիշերային դպրոցներու հաստատումին: Այս կրթական հիմնարկները ժամանակի հոլովոյթին հետ կը վերածուին նախ միօրեայ՝ ապա ամենօրեայ վարժարաններու: Այսպէս, Մոնթրէալէն մինչեւ Վանգուվըր, բոլոր հայաշատ քաղաքներուն մէջ այսօր կը գործեն հայկական շաբաթօրեայ, կիրակնօրեայ, եւ ամենօրեայ վարժարաններ:

Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբ

Գանատայի մէջ, Հայ Դատի եւ հայկական իրաւունքներու հետապնդման արմատները կարելի է հասցնել մինչեւ 1902 թուականը, Պրանթլըրտի ՀՅԴ կոմիտէութեան հիմնադրութեան տարին: Պաշտօնապէս սակայն, Հիւսիսային Ամերիկայի տարածքին, «Հայ Դատի Յանձնախումբ» անուան տակ գործունէութիւնը ծայր կ'առնէ 1944-ին, իսկ 1965-էն սկսեալ՝ շրջագայութեան կը դրուի «Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբ» անուանումը:

1958-ի Գանատայի ՀՅԴ Շրջանային պատգամաւորական ժողովը կ'որոշէ առաջին անգամ ըլլալով կազմել Հայ Դատի յանձնախումբ մը, ընկերներէ եւ համակիրներէ բաղկացած: 1971-ին, նոյն ժողովը կ'որոշէ այս յանձնախումբը վերածել զանազան քաղաքներու մէջ գործող ցանցի:

Առաքելութիւն

Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբերու կամաւոր եւ լայնածիր ծառայութիւնը նախ եւ առաջ ուղղուած է ընդհանրապէս հայութիւնը եւ մասնաւորաբար գանատահայութիւնը շահագրգռող հարցերու հետապնդումին: Ստեղծել նպաստաւոր հանրային կարծիք այս հարցերուն շուրջ, ներկայացնել Գանատայի Հայ գաղութի հաւաքական տեսակէտը, պաշտպանել հայութեան եւ մարդկային իրաւունքները ու վերջապէս՝ հանդիսանալ կապը Հայ գաղութին եւ Գանատայի տարբեր մակարդակներու իշխանութիւններուն միջեւ:

Կառոյց

Գանատայի Հայ Դատի Շրջանային յանձնախումբը աշխատանք կը ծաւալէ համագանատական առումով, առաւելաբար մայրաքաղաք Օթթաուայի մէջ, դաշնակցային օրէնսդիր եւ գործադիր իշխանութիւններու մակարդակի վրայ: Շրջանայինին զուգահեռ կը գործեն Հայ Դատի տեղական յանձնախումբերը, նահանգային թէ քաղաքապետական օղակներու մէջ՝ Մոնթրէալ, Լաւալ, Թորոնթօ, Վանկուվըր, Գէմպրի, Համիլթըն, Սենթ Գաթրիէզ եւ Ուիննիպը քաղաքներու Հայ կեդրոններէն:

Իսկ 2006 թուի Ապրիլ 25-էն ի վեր, Օթթաուայի մէջ մնայուն եւ գործօն ներկայութիւն է Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբի գրասենեակը: Ան վեցերորդ լաւելումն է իբր գործադիր կեդրոն Ուաշինկթընի, Մոսկուայի, Եւրոպայի (Պրիւքսէլ), Միջին Արեւելքի (Պէյրութ) եւ Երեւանի գրասենեակներու համաշխարհային ցանցին:

Գործելակերպ

Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբի գործունէութեան յենարանն ու ուժի աղբիւրը առաջին հերթին գանատահայութիւնն է: Ժողովուրդին է որ կը դիմէ յանձնախումբը ամէնէն առաջ, որեւէ արշաւի կամ քարոզական առաքելութեան համընդհանուր մասնակցութեան եւ ժողովրդական ալիքի ծաւալ տալու համար:

Միւս կողմէ, յարատեւ կապի եւ շփումներու միջոցով, Հայ Դատի յանձնախումբերն ու գրասենեակը կը տանին բանակցային-յարաբերական աշխատանք (advocacy), դաշնակցային թէ նահանգային նախարարներու, երեսփոխաններու եւ այլ պաշտօնատարներու հետ, ինչպէս նաեւ քաղաքապետական, զիւնանադիտական, մամուլի, մտաւորական խաւի եւ այլ համայնքներու ներկայացուցիչներու մօտ:

Հայ Դատի բոլոր յանձնախումբերն ալ կը գործեն կամաւոր աշխատանքի, հետեւողականութեան եւ նուիրումի

սկզբունքներուն հիմամբ:

Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբի կազմակերպութեամբ, տասնամեակներէ ի վեր, ամէն Ապրիլ 24-ին, Օթթաուայի մէջ տեղի կ'ունենայ Հայոց ցեղասպանութեան ոգեկոչման ժողովրդային հաւաք:

Գործադաշտ եւ նպատակակէտեր

Գանատայի Հայ Դատի յանձնախումբի գլխաւոր նպատակներն են՝

- Հայոց ցեղասպանութեան ճանաչում,
- Հայաստանի Հանրապետութեան հզօրացման ուղղուած քայլեր,
- Արցախի ինքնորոշման իրաւունքի ամրագրում,
- Սփիւռքի գաղթօճախներու յանձանձուլում:

Գրասենեակ

Նկատի ունենալով Հայ Դատի գործունէութեան օրէ օր ընդլայնող ու ճիւղաւորող բնոյթը, ինչպէս նաեւ գետնի վրայ ներկայութիւն ըլլալու եւ արհեստավարժ հիմունքով գործելու հրամայականներէն մեկնած, 2006 թուի Ապրիլ 25-ին բացուած կատարուեցաւ Օթթաուայի Հայ Դատի գրասենեակին: Այդ օրուրէն սկսեալ, հոնկէ կը տարուի նպատակաւորապէս աշխատանք եւ արդէն իսկ, գրասենեակը դարձած է տեղեկատուական ու բանակցային-յարաբերական հանրաճանաչ ու ազդեցիկ կեդրոն:

Հայ Դատի յանձնախումբի իրագործումներէն

- Մարտ 27, 1980 - Օնթարիօ նահանգի Օրէնսդիր ժողովը կը քննարկէ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

- Ապրիլ 10, 1980 - Քեպէկի Ազգային ժողովը կ'որոշէրէ Հայոց ցեղասպանութեան քննարկման իր բանաձեւը:

- Ապրիլ 24, 1986 - Օնթարիոյի վարչապետ Տէյվիս Փիթըրսըն, Ապրիլ 24-ը կը հռչակէ «Հայկական յիշատակի օր» Օնթարիոյի մէջ:

- Ապրիլ 23, 1996 - Գանատայի Դաշնակցային Խորհրդարանին մէջ կ'անցնի «1915-ի Հայկական ողբերգութիւնը» քննարկող բանաձեւը, ամէն տարի Ապրիլ 20-էն 27 երկարող շաբաթը հռչակելով «Մարդու դէմ անմարդկայնութեան յիշատակի շաբաթ»:

- Ապրիլ 17, 1997 - Մոնթրէալի Քաղաքապետական Խորհուրդը կը քննարկէ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

- Յունիս 13, 2002 - Գանատայի Ծերակոյտը կը վաւերացնէ Motion 44 բանաձեւը, քննարկում տալով Հայոց ցեղասպանութեան:

- Դեկտեմբեր 12, 2003 - Քեպէկի Ազգային ժողովը իր թիւ 194 Օրէնքով (Loi 194), Ապրիլ 24-ը կը հռչակէ «Հայոց ցեղասպանութեան ոգեկոչման օր»:

- Ապրիլ 21, 2004 - Գանատայի Դաշնակցային Խորհրդարանը, M-380 բանաձեւով, պաշտօնապէս կը քննարկէ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

- Ապրիլ 3, 2006 - Պրիթի Գոլմալիա նահանգի Օրէնսդիր ժողովը կը քննարկէ Հայոց ցեղասպանութիւնը (Motion 59), Ապրիլ 24-ը հռչակելով «Յիշատակի օր»:

- Ապրիլ 21, 2006 - Գանատայի կառավարութիւնը, վարչապետ Սթիվըն Հարփըրի յայտարարութեամբ կը քննարկէ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

Հ. Յ. ԴԱՅՆԱՍԿՈՒԹԵԱՆ ԳԱՆԱՏՈՒՄԻ շՐՋԱՆԻ ԿՈՄԻՏԵՆԵՐԸ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱԾՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ԱՆԴՐԱՆԻԿ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԻՆ ՍԷՆԹ ԳԱԹՐԻՆՁ

ՍԷՆԹ ԳԱԹՐԻՆՁԻ ՀԱՅ ԿԵՂՐՈՆՆՐ

Գանատայի առաջին հայկական գաղութներէն կը համարուի Սէնթ Գաթրինգի հայկական համայնքը: 1906-ին, տեղւոյն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան «Անդրանիկ» կոմիտէութեան հիմնադրութեամբ, Սէնթ Գաթրինգը կը ներկայանայ իբրեւ կազմակերպ հայկական գաղութ: Գաղութէն ներս, ՀՅԴ-ի հաստատումէն անմիջապէս ետք կը հաստատուին նաեւ՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը, Հայ Օգնութեան Միութիւնը, հայրենակցական միութիւնները, Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութիւնը, ինչպէս նաեւ 1930-ին, Գանատայի տարածքին առաջին Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցին՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, իր Հոգաբարձական եւ յարակից կազմերով:

Կոմիտէութիւնը գործել սկսած է իր առաջին փոքր հաւաքավայր-ակումբին մէջ, որ կը գտնուէր Օնթարիօ փողոցին վրայ գտնուող Մաք-Քիննոն ընկերութեան կողքին, ուր մեծ թիւով հայեր կ'աշխատէին:

1934-ին «Անդրանիկ» կոմիտէութիւնը կը ձեռնարկէ աւելի մեծ ու յարմար կեդրոնի մը կառուցման: Սէնթ Գաթրինգի կոմիտէութիւնը իր կողքին ունենալով՝ Հայ Օգնութեան Միութեան մասնաճիւղը, Հայ Երիտասարդաց Դաշնակցութեան «Քաջ Գէորգ» ուխտը եւ համակիր լայն զանգուածի անվերապահ աջակցութիւնը, կը կառուցէ իր ակումբ-կեդրոնը՝ Օնթարիօ եւ Գարլթոն փողոցներու անկիւնին մօտ, որ միաժամանակ կը դառնայ թէ՛ գաղութային եւ թէ՛ համագաղութային կուսակցական գործունէութեան կեդրոնը:

1985-ին, ՀՅԴ «Անդրանիկ» կոմիտէութիւնը Հայ կեդրոնը ընդարձակելու նպատակով, կը ծախէ 60-ամեայ կառույցը ու զայն կը փոխարինէ աւելի արդիական շէնքով մը, որուն բացումը կը կատարուի 1991 թուականին:

Այսօր, այդ շէնքին մէջ կը գործեն ՀՅԴ «Անդրա-

նիկ» կոմիտէութիւնը իր երիտասարդական եւ պատանեկան միութիւններով, ՀՕՄ-ի եւ ՀՄԸՄ-ի մասնաճիւղերը, Սէնթ Գաթրինգի Ֆուլք Արթս Ֆեսթիվալի հայկական բաժնի յանձնախումբը եւ Սուրբ Պօղոս Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւնը:

Սէնթ Գաթրինգի ՀՅԴ «Անդրանիկ» կոմիտէութեան հովանիին ներքոյ կը գործէ նաեւ երիտասարդական «Յառաջ» մասնաճիւղը, որ եզակի դեր ունեցած է գաղութի իրականութեան մէջ: Նախքան Գարեգին Նժդեհի ազգանպաստ մտայդացումը, արդէն իսկ Հիւսիսային Ամերիկայի տարածքին կը գործէին երիտասարդական խումբեր, որոնց մէջ էր նաեւ Ս. Գաթրինգը հայ երիտասարդներու խմբակները: 1933-1934 թուական, Գ. Նժդեհի կազմակերպչական նպատակներ հետապնդող այցելութեան որպէս հետեւանք, ծնունդ կ'առնեն՝ Ս. Գաթրինգ, Համլիթընը, եւ Գէմպրիճը՝ ՀԵԴ Գանատայի առաջին ուխտերը: Գանատայի առաջին երիտասարդ դաշնակցականներու խումբը կը մկրտուի Ս. Գաթրինգի մէջ: 38 երիտասարդներ, կնքահայրութեամբ Գարեգին Նժդեհի կը միանան ՀՅԴ շարքերուն:

Իր հիմնադրման օրէն մինչեւ այսօր ՀՅԴ ԳեՄ-ի «Յառաջ» մասնաճիւղը իր յաջորդական վարչական կազմերով եւ ազգային ցայտուն գործունէութեամբ ծառայած է Ս. Գաթրինգի հայ գաղութին եւ իր կազմակերպած ձեռնարկներով օժանդակած է Հայ կեդրոնին:

«Յառաջ» մասնաճիւղը եղած է ազգային ոգի ճառագայթող եւ հայեցի դաստիարակութիւն փոխանցող կեդրոն մը հայ երիտասարդին համար եւ իսկական գաղափարական հնոցը հայ պատանիին, նամանաւանդ իր ՀՅԴ ԳՊՄ-ի «Գարեգին Նժդեհ» մասնաճիւղով, որ կազմուած է Գանատայի Պատանեկան միութեան հիմնումէն (1954) անմիջապէս ետք:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱԾՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՎՌԱՄԵԱՆ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻԻՆ ՀԱՄԻԼԹԸՆ

Համիլթոնի Հայ կեդրոնը

Գանատահայության պատմության էջերուն վրայ Համիլթոնի ՀՅ Դաշնակցության «Վռամեան» կոմիտեական անունը առաջին անգամ յիշատակուած է 1907-ին: Յաւելեալ մանրամասնութիւններ չկան հիմնադրութեան մասին:

Կոմիտեականը գործած է Կիպսըն փողոցին վրայ գտնուող տան մը մէջ, մինչեւ 1940, ապա փոխադրուած է Փրինսէս եւ Կիպսըն փողոցներու խաչմերուկի հիւսիս-արեւելեան անկիւնը, ուր գործած է մինչեւ 1950:

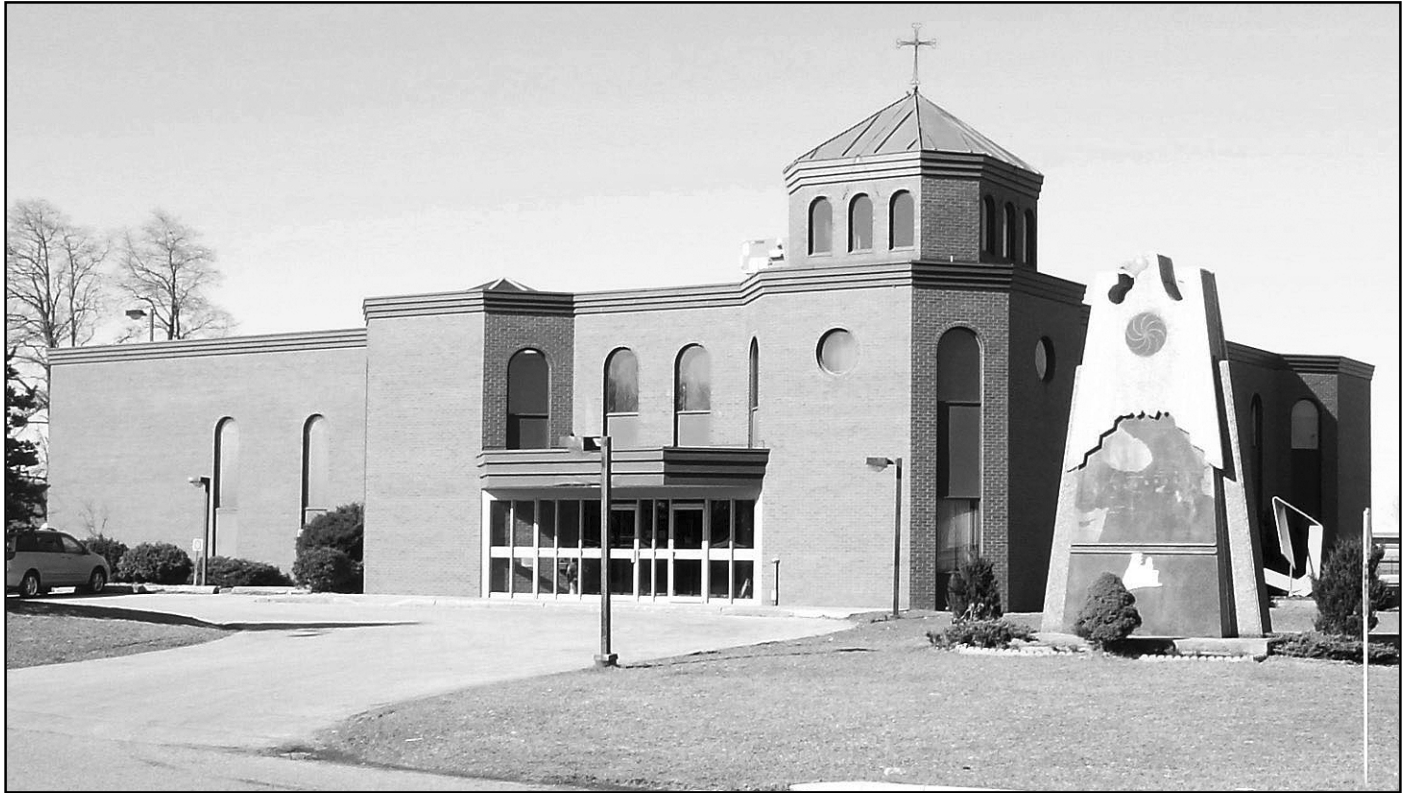
1950-ին, «Վռամեան» կոմիտեական ջանքերով կառուցուած է Համիլթոնի առաջին Հայ կեդրոնը:

1955-ին «Վռամեան» կոմիտեականը ունեցած է երկու մեծաթիւ խումբեր – հայախօսներու եւ անգլիախօսներու: 1963-ին երկու խումբերը կը միաձուլուին:

Մինչեւ 1974 «Վռամեան» կոմիտեականը Գանատայի մնացեալ կոմիտեականներուն հետ կը գործէր կապուած ըլլալով Արեւելեան Միացեալ Նահանգներու Կեդրոնական Կոմիտէին:

«Վռամեան» կոմիտեականը, գործակցութեամբ տեղւոյն ՀՕՄ-ի, ՀՄԸՄ-ի, ԳԵՄ-ի, Համազգայինի մասնաճիւղերուն, 1994-ին գնած է նոր շէնք մը, որ վերանորոգուելով դարձած է Համիլթոնի նոր Հայ կեդրոնը, որուն բացումը կատարուած է 1995-ի Նոյեմբերին:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱԾՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ԱՐԱՄ-ԴՐՕ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻԻՆ ԳԷՄՊՐԻՃ

ԳԷՄԱՐԻՃԻ ՀԱՅ ԿԵՂՐՈՆՐ

1907-ին, 8 ընկերներէ բաղկացած Կոմիտէութիւն մը կը հիմնուի Կալթի (Գէմպրիճ) մէջ: Գէմպրիճի մերձակայ Կուէլֆ քաղաքին մէջ 1913-ին կը կազմուի Կոմիտէութիւն մը, որու անդամներու թիւը 1915-ին կը հաշուէր 15 ընկերներ:

1965-ին, Կուէլֆի «Դրօ» կոմիտէութեան ընկերները կը միանան Կալթի «Արամ» կոմիտէութեան, որ կ'անուանա-փոխուի կոչուելով «Արամ-Դրօ» կոմիտէութիւն: 1982-ին, Պրանտֆորտի «Քեռի» կոմիտէութեան ընկերները եւս կը միանան «Արամ-Դրօ» կոմիտէութեան, ինչպէս նաեւ 1982-ին Լոնտոնի «Կայծակ» կոմիտէութեան ընկերները:

1933-ին, Գարեգին Նժդեհ կու գայ Կալթ եւ կը հիմնէ շրջանի ՀՅԴ Երիտասարդական ցեղակրօն ուխտը, զայն ան-ուանակոչելով «Արամ Մանուկեան»: Այսօր միութիւնը կը գործէ որպէս ՀՅԴ Գանատայի երիտասարդական միութեան (ԳԵՄ) «Արամ Մանուկեան» մասնաճիւղ:

1978-էն 1980, Գէմպրիճի քաղաքապետութիւնը քա-ղաքի մուտքին կ'որոշէ բազմամշակութային գործունէու-

թեան համար տրամադրել 40 հեքթար տարածութեամբ հողա-մաս մը, հեքթարը՝ 25 տուարի արժէքով, կը ծախէ տարբեր փոքրամասնութիւններու: «Արամ-Դրօ» կոմիտէն, որ արդէն կեդրոնի դժուարութիւն ունէր, կը գիմէ ծրագրին եւ նախ կը գնէ 2 հեքթար, ապա, 1984-ին՝ հեքթար մը եւս (ընդհանուր՝ 3 հեքթար):

1991-ին, երբ հողին վրայէն վերցուեցաւ կրօնական բնոյթի կառուցումի արգելքը, «Արամ-Դրօ» կոմիտէի ջան-քերով հոն հաստատուեցաւ Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Նշան եկեղեցին, որուն հոգեպարար արարողութիւնները կը բաւարարեն շրջանի հայութեան հոգեւոր կարիքները:

Գէմպրիճի ՀՅԴ «Արամ-Դրօ» կոմիտէութեան հիմ-նած Հայ Կեդրոնի յարկին տակ այսօր կը գործեն ՀՕՄ-ի «Մեղրի» մասնաճիւղը իր Շաբաթօրեայ դպրոցով, Համազ-գայինի «Տաթեւ» մասնաճիւղը, ՀՄԸՄ-ի մասնաճիւղը, ինչպէս նաեւ ՀՅԴ երիտասարդական եւ պատանեկան մաս-նաճիւղերը:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՍՈՂՈՄՈՆ ԹԷՀԼԻՐԵԱՆ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻԻՆ Թ Ո Ր Ո Ն Թ Օ

Թորոնթոյի Երիտասարդական կեդրոն – Դպրոց համալիրը

1920-ական թուականին սկսեալ, մանաւանդ «Ճորճթաուն պոյզ» որբերուն Գանատա հաստատութիւն ետք, Միջին Արեւելքի երկիրներու անապահով կացութեան հետեւանքով, Թորոնթո հաստատուող հայերուն թիւը աճ կ'արձանագրէ: Թորոնթոյի Հայ գաղութն ու ազգային կեանքը կազմակերպելու մտահոգութեամբ, 1960 թուականին, Թորոնթոյի վերակազմեալ ՀՅԴ «Սողոմոն Թէհլիրեան» կոմիտէն, կը ձեռնարկէ Հայ կեդրոն մը ունենալու աշխատանքին: Նիւթական դժուարութիւնները յաղթահարելով, Թորոնթո քաղաքի Տիուփոն թաղամասին չէնքերէն մէկը կը դառնայ Թորոնթոհայութեան հաւաքավայրը: Անյապաղ կը կազմուի Թորոնթոյի Հայ Դատի յանձնախումբը, որ տարիներու ընթացքին նուիրումով կը հետապնդէ Հայ Դատի անժամանցելի աշխատանքները, բազմաշերտ յարաբերութիւններ մշակելով՝ քաղաքապետական, նահանգային եւ դաշնակցային քաղաքական շրջանակներու հետ: Ծնորհիւ Թորոնթոյի Հայ Դատի յանձնախումբին երկարամեայ, անխռնջ եւ հետեւողական ճիգերուն, Օնթարիոյի նահանգը 1982 թուականին ճանչցաւ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Թորոնթոյի կոմիտէի նախաձեռնութեամբ եւ Զանքերով ծնունդ կ'առնէ նաեւ Հայ Օգնութեան Միութիւնը, որ յետագային կը կոչուի Թորոնթոյի Հայ Օգնութեան Միութեան «Ռուբինա» մասնաճիւղ: Շուտով կը կազմուին Համազգային Հայ կրթական եւ մշակութային միութեան Թորոնթոյի «Գլաձոր» մասնաճիւղը, Հայ Մարմնամարզական Ընդհանուր Միութիւնը՝ ՀՄԸՄ

Թորոնթոն, Հայ Երիտասարդական Դաշնակցութեան ուխտը, յետագային Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Գանատայի Երիտասարդական Միութեան «Սիմոն Զաւարեան» մասնաճիւղը, ՀՅԴ ԳՊՄ «Քրիստափոր Միքայէլեան» Պատանեկան մասնաճիւղը եւ 1978-ին սկսեալ Հայ կեդրոնի երէցներու ընկերակցութիւնը:

1978-ին, ՀՅԴ «Սողոմոն Թէհլիրեան» կոմիտէն կը ծախէ Տիուփոն թաղամասի Հայ կեդրոնը եւ նոյն տարին կը գնէ 45 Hallcrown Place-ի 2,5 արտավար հողաշերտը, որուն վրայ կը կառուցուի նոր Հայ կեդրոնը, 1979-ին:

Նոյն տարին ծնունդ կ'առնէ նաեւ ՀՕՄ-ի «Մերուպաշունչ ամէնօրեայ վարժարանը», որ իր դռները կը բանայ նորահաս սերունդին առջեւ, 85 աշակերտներով, փոխարինելով ՀՕՄ-ի Ամառնային վարժարանը, որ յետագային ու մինչեւ այսօր կը շարունակէ իր առաքելութիւնը, որպէս ՀՕՄ-ի Ամառնային ճամբար: 1982-ին, նոր Հայ կեդրոնի կից կը կառուցուի ՀՕՄ-ի վարժարանի «Պապայեան» մանկապարտէզի եւ «Գոլոյեան» նախակրթարանի շէնքը:

Նոր Հայ կեդրոնին մէջ ՀՅԴ «Սողոմոն Թէհլիրեան» կոմիտէի Զանքերով կը հրատարակուի Հայ կեդրոնի «Լրատու» ամսաթերթը, կ'իրականանայ «Հայ կեդրոնի ծայն» ռատիոթմաի սիւնովը, «Հորիզոն» եւ «Նոր Հայ հորիզոն» հեռատեսիլի յայտագիրները, որոնցմէ վերջինը կը գործէ մինչեւ այսօր, ինչպէս նաեւ «Թորոնթոհայ» ամսաթերթը:

1984-ին, Հայ կեդրոնի շրջափակին մէջ, կը կանգնեցուի հայոց Մեծ եղեռնի 1.5 միլիոն անչիրիմ նահատակնե-

Թորոնթոյի Հայ Կեդրոնը

րուն նուիրուած յուշարձանը:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան «Սողոմոն Թէհլիրեան» կոմիտէն եւ Հայ Կեդրոնին մէջ գործող միութիւններու եւ կազմակերպութիւններու ջանքերով, նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւններ կը կատարուին 1988-ին Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած ահաբեկի երկրաշարժին աղէտեալներուն:

1989-ին կը կառուցուի Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Աստուածածին եկեղեցին, որուն օծումը կը կատարուի, Կիրակի, 27 Մայիս 1990-ին, Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի ձեռամբ:

1999-ին կը գնուի 50 Hallcrown Place հողաշերտը, 3,6 արտավար տարածութեամբ:

2004-ին կը կառուցուի Հայ երիտասարդական կեդրոնը, 48 հազար ոտք տարածութեամբ, ուր կը հաստատուի ՀՄԸՄ-ի ընդարձակ մարզասրահը, Համազգային արդիական թատերասրահը եւ ՀՕՄ-ի Միջնակարգ եւ Երկրորդական վարժարանը՝ իր արդիական դասարաններով, տարրալուծարանով, համակարգչային սրահով, գրադարանով եւ այլ բաժանմունքներով:

2005 թուականին, ՀՕՄ-ի Երկրորդական վարժարանի 12-րդ դասարանէն չըջանաւարտ կ'ըլլայ առաջին հունձքը:

Ներգաղութային աշխատանքներուն կողքին եւ կազմակերպական կեանքէն անկախ, Թորոնթոյի ՀՅԴ «Սողոմոն

Թէհլիրեան» կոմիտէութիւնը մարդասիրական ձեռք երկարեց՝ Հայաստանի, Արցախի, Լիբանանի, Իրաքի, Սուրիոյ, ինչպէս նաեւ աշխարհի աղէտեալ երկիրներուն:

Արցախեան ազատագրական մարտնչութիւններուն եւ պայքարներուն, կոմիտէութիւնը, Սփիւռքի եւ Հայաստանի կազմակերպութիւններու կողքին, մարդկային, նիւթապէս եւ բարոյապէս զօրակից դարձաւ մղուած պայքարին:

Լիբանանի, Իրաքի եւ Սուրիոյ քաղաքացիական պատերազմներու հետեւանքով կրած վնասներուն, նիւթական եւ ֆիզիքական կորուստներուն համար, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան «Սողոմոն Թէհլիրեան» կոմիտէն, Թորոնթոյի մէջ յատուկ յանձնախումբեր յառաջացնելով եւ հանգանակութիւններ կազմակերպելով, նիւթական օգնութիւններ կատարեց՝ Լիբանանի, Իրաքի եւ Սուրիոյ կարիքաւորներուն, հիւանդներուն եւ ազգային հաստատութիւններուն: Շնորհիւ Գանատայի կառավարութեան խոհեմ ծրագիրներուն եւ ՀՅԴ «Սողոմոն Թէհլիրեան» կոմիտէութեան, Հայ Կեդրոնին մէջ հաստատուած գաղթականական գրասենիակին, ստեղծուեցան ընդարձակ կարեւորութիւններ՝ Թորոնթո եւ Հարաւային Օնթարիօ ընդունելու աւելի քան 2000 իրաքահայատակ եւ սուրիահայատակ հայորդիներու դիմումնադրեր, որոնք առիթը պիտի ունենան դառնալու Գանատայի քաղաքացիներ եւ մաս կազմելու գաղութի հաւաքական կեանքին:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՄԻՀՐԱՆ ՓԱՓԱԶԵԱՆ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻԻՆ ՄՈՆԹՐԷԱԼ

*Մոնթրէալի Ազգային Ս. Յակոբ, «Վարդգէս եւ Աստղիկ Սարաֆեան» նախակրթարան
եւ «Բասդրմաճեան» երկրորդական վարժարանը*

ՀՅԴ Միհրան Փափազեան կոմիտէութիւնը հիմնուած է 3 նոյեմբեր 1956-ին՝ կնքահայրութեամբ ընկերներ Խոսրով Ներսէսեանի ու Միսաք Թորլաքեանի: Դժուարին պայմաններու տակ, բազում մարտահրաւէրներ դիմագրաւելով, կոմիտէութիւնը առաջին հերթին ձեռնարկած է զարգացնելու Մոնթրէալի գաղութի ազգային կեանքը՝ հետապնդելով կազմութիւնը գաղափարակից երիտասարդական ու Պատանեկան միութիւններուն, Հայ տարեցներու միութեան, Հայ օգնութեան միութեան, Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միութեան ու Համազգային Հայ մշակութային միութեան մասնաճիւղերուն, իր շուրջ համախմբելով նոր գոյութիւն առնող գաղութի գործուն տարրը ու ապա ապագային հիմնելով հեռատեսիլի ու ռատիոթմամի շաբաթական ծրագրերներն ու անոնց սփռումը:

Սուրբ Յակոբ համայնքի յառաջացումէն անմիջապէս ետք կը ձեռնարկուի եկեղեցի ու հաւաքավայր ունենալու աշխատանքին: 1959-ին, կոմիտէութեան անմիջական մղումով կը գնուի Սէնթ-Ջոթիք փողոցին վրայ գտնուող շէնք մը: 1973-ին կ'աւարտի նորակառույց Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ եւ Հայ կեդրոնի շինարարութիւնը: Հետեւողական եւ անդուլ աշխատանքի որպէս արդիւնք, համայնքը կ'օժտուի Ծաղկոցով (1973) ու ապա ամէնօրեայ վարժարանով (1974):

Տարիներու ընթացքին կ'ընդարձակուի Հայ կեդրոնի համալիրը, երկրորդական վարժարանի կը վերածուի Սուրբ Յակոբ կրթական հաստատութիւնը, աւելի ուշ ունենալով նաեւ մանկամասուրի բաժին մը, Հայ կեդրոնին յարակից շէնքին մէջ:

Այսօր, Հայ կեդրոնի համալիրը, որուն կից կը գործէ նաեւ Գանատայի Հայոց թեմի ազգային առաջնորդարանը, ինչպէս նաեւ 2011 թուականէն ի վեր կոմիտէութեան սեփականութիւնը հանդիսացող բնակարանը, տեղ կու տան ոչ միայն Մոնթրէալի ՀՅԴ քոյր միութիւններուն եւ մասնաճիւղերուն, այլ նաեւ Գանատայի Շրջանային մարմիններու գրասենեակներուն, ներառեալ ՀՅԴ Գանատայի Կեդրոնական Կոմիտէի պաշտօնաթերթ «Հորիզոն»ի խմբագրատան:

Հայ դատի հետապնդումն ու քաղաքական կապերու հաստատումը գանատական կուսակցութիւններու եւ հաստատութիւններու հետ, առանցք կը կազմեն ՀՅԴ «Միհրան Փափազեան» կոմիտէութեան գործունէութեան: Կոմիտէութեան համար, Հայոց ցեղասպանութեան ոգեկոչման ձեռնարկները միշտ ալ կարեւոր առիթներ եղած են Քեպէզի ժողովուրդը իրազեկ դարձնելու Հայ ժողովուրդի դատին եւ իրաւունքներուն: Մոնթրէալէն Օթթաուա առաջին քայլարշաւը, Ցեղասպանութիւններու զոհերուն նուիրուած յուշար-

Մոնթրեալի Հայ Կեղրոնը

ձանի ղեկավարումը, Քեյպեթի խորհրդարանին կողմէ «24 Ապրիլը՝ Յեղասպանության ոգեկոչման օր» հռչակելիլը կարեւոր եւ նշանակալից իրադարձութիւններ են, որոնք նաեւ ստեղծած են պատեհ առիթներ ներհամայնքային կապերը սերտացնելու հայ ազգային կուսակցութիւններու ու կազմակերպութիւններու հետ:

Կոմիտէութեան գործունէութիւնը սակայն չի սահմանափակուիր ներգաղութային աշխատանքներով: 1988ի Հայաստանի երկրաշարժի աղէտալի օրերուն, կոմիտէութիւնը նախաձեռնած է աղէտեալներու օգնութեան աշխատանքը: Եւ Հայաստան ուղարկուած է 40 թոն ապրանք, ինչպէս նաեւ հանգանակած է 400 000 տոլարի գումար մը, որ փոխանցուած է «Հայաստան օգնութեան Ֆոնտ»-ի (AidArmenie): Արցախի շարժումը նոյնպէս առաջին գիծերու վրայ կը դնէ ՀՅԴ մարմինները եւ համագաղութային նախաձեռնութեան կը վերածուի Արցախի օգնութեան սրբազան պարտականութիւնը, թէ՛ նիւթական եւ թէ՛ բարոյական առումով: Վերջապէս Լիբանանի հայութեան տագնապալի օրերուն եւ ներկայիս՝ Սուրիոյ հայութեան պարագային, «Միհրան Փափագեան» կոմիտէութիւնը, իր շուրջ համախմբած Մեծն Մոնթրէալի համայնքը, օգնութեան ձեռք կ'երկարէ նոր գաղթած հայորդիներուն:

Կոմիտէութեան անդամներու թիւի յաւելումին ի հետեւանք, 1992-1993 տարեշրջանին ՀՅԴ «Միհրան Փա-

փագեան» կոմիտէութեան ծոցէն ծնունդ կ'առնէ Հաւալի «Սարգիս Զէյթեան» կոմիտէութիւնը, որ կը դառնայ կոմիտէութեան անմիջական գործակիցը՝ թէ՛ գաղութի կազմակերպման եւ թէ՛ քաղաքական աշխատանքներու ծիրին մէջ:

ՀՅԴ «Միհրան Փափագեան» կոմիտէութեան անդամներուն ինչպէս նաեւ իր շուրջ համախմբուած համակիրներու հաւաքական աշխատանքին արդիւնքը այսօր ակնհերեւ է ազգային մեր կեանքի բոլոր բնագաւառներէն ներս, ազգային-եկեղեցական կառոյցներու ամրապնդումէն մինչեւ հայակերտման մնայուն կռուաններու յառաջացումը: Ասոր ապացոյցն է Հայ Կեղրոն-վարժարան- եկեղեցի եռանկիւնին մէջ հասակ առնող հայ պատանիին ու երիտասարդին նուիրուածութիւնը Հայ Դատի աշխատանքներուն եւ նախանձախնդրութիւնը՝ հանդէպ հայութեան վարկի բարձր պահպանման:

Այս վաթսուեանմայ կոմիտէութիւնը, իր ունեցած դժուարութիւններով ու արձանագրած յաջողութիւններով, դիմագրւած մարտահրաւէրներով ու ձեռք ձգած իրադարձութիւններով, գաղութին ամբողջական ներուժը միացեալ հաւաքական ուժի վերածելու իր վճռականութեամբ, միշտ հաւատարիմ՝ «Ազատ, անկախ ու միացեալ Հայաստան»ի տեսլականին, կազմակերպական կարեւոր կռուանը կը հանդիսանայ Մոնթրէալի հայ գաղութին:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՌՈՒԲԷՆ» ԿՈՄԻՏԵՆՈՒԹԻԻՆ ՈՒԻՆԾՐԻ

Ուինսթեր Հայ կեդրոնը

Գանատայի Ուինսթեր նահանգի հայկական գաղութը ունեցած է իր յատուկ կոմիտէութիւնը՝ 1979 թուականէն ի վեր: Ժամանակին երբ գաղութը բարգաւաճ էր, եւ պատկառելի թիւով հայեր հոն հաստատուած էին, կոմիտէութիւնը ունեցած է բեղուն գործունէութիւն: Մեծ թիւով երիտասարդներ գործած են կոմիտէութեան հովանիին ներքոյ:

Հիմնադրութեան առաջին օրերէն իսկ կոմիտէութիւնը մեծ յաջողութեամբ կազմակերպած է զանազան ձեռնարկներ. ինչպէս՝ Յեղասպանութեան ոգեկոչում, Խանութի արշաւանքին, Հայաստանի Անկախութեան տօնին, Դաշնակցութեան հիմնադրութեան նուիրուած ձեռնարկներ եւայլն:

Վերջերս գաղութի թիւի նուազումի եւ երիտասարդ ուժերու գաղութէն հեռանալու հետեւանքով, կոմիտէութեան գործունէութիւնը կեդրոնացած է առաւելապէս հայապահպանման եւ գաղութի գոյատեւման ծիրէն ներս կամակերպուող կարգ մը ծրագիրներու վրայ. ինչպէս՝ ամէն ամիս ակումբէն ներս ճաշի հաւաքոյթ, որուն մասնակցողներուն թիւը կը հասնի 50-60 անդամ-համակիրներու, վերջին շրջանին ճաշի հաւաքոյթները կազմակերպուած են շաբաթական դրութեամբ: Սոյն հաւաքոյթներուն նպատակն է հայերը համախմբել եւ զանոնք պահել կոմիտէութեան հովանիին ներքոյ:

Նշենք նաեւ, որ կոմիտէութիւնը սերտ գործակցութիւն ունի գաղութին մէջ գործող այլ միութիւններու հետ, որոնցմէ են ՀՕՄ-ը եւ ներկայիս գործող Պոլսահայերու Միութիւնը:

Ուինսթերի «Ռուբէն» կոմիտէութիւնը, հակառակ իր դիմագրաւած դժուարութիւններուն, առ այսօր կը մնայ հայապահպանման միակ օրրանը, գաղութին հայկական դիմագիծի պահպանող եւ գոյատեւման երաշխիքը:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՑԵԱՆ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻԻՆ ՎԱՆԳՈՒՎԸՐ

Վանգուվրրի Հայ կեդրոնը

1970-ական թուականներուն Միջին Արեւելքի քաղաքական տազնապին պատճառով 1960-ական թուականներուն Գանատայի Վանգուվրր քաղաքին մէջ սկսաւ կազմուիլ նոր Հայ գաղութ մը:

Հայ համախոհ հայրենակիցներ, 1968-ին ի մի գալով նպատակադրած էին ՀՅԴ կոմիտէութիւն մը յառաջացնել շրջանին մէջ: Այս նպատակով կը դիմուի ՀՅԴ Գանատայի Գործադիր Մարմնին եւ շատ չանցած, 1969 Դեկտեմբեր 14-ին, Դաշնակցութեան օրուան տօնակատարութեան ընթացքին կը հիմնուի Վանգուվրրի «Սիմոն Վրացեան» կոմիտէութիւնը:

Տասը անդամներով համալրուած կոմիտէութիւնը, անմիջապէս գործի լծուելով կը հիմնէ ՀՅԴ «Արշալիր Շիրակեան» երիտասարդաց խումբը:

Կոմիտէութեան ամենակարեւոր հարցերէն մէկը՝ յարմար հաւաքավայր մը ունենալն էր:

1977-ին կազմուեցաւ ՀՕՄ-ի «Արազ» մասնաճիւղը, որ գործի լծուելով զօրակցեցաւ կոմիտէութեան կեդրոն-հաւաքավայրի գնման ծրագրին: Ի վերջոյ Վանգուվրրի Ռիչմընտ շրջանին մէջ գնուեցաւ հողատարածք մը: Յառաջիկայ տարիներուն սկիզբ առին Հայ կեդրոնի շէնքի կառուցման աշխատանքները, իսկ 1986-ին կատարուեցաւ պաշտօնական բացումը:

Հետագային շրջանին մէջ կազմուեցաւ նաեւ Համազգայինի տեղւոյն «Վարազ» մասնաճիւղը, որ իր ներդրումը կը բերէ գաղութի մշակութային կեանքին:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱԾՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՍԱՐԳԻՍ ԶԷՅԹԼԵԱՆ» ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻՒՆ ԼԱԽԱԼ

Լաւալի Հայ կեդրոնը

1950-ականներէն սկսեալ, Մոնթրէալի եւ շրջակայ բնակավայրերու հայութեան յարաճուն թիւին պատճառով, ՀՅԴ Գանատայի շրջանը դէմ յանդիման գտնուեցաւ կազմակերպական կառույցները համապատասխանօրէն ընդլայնելու մարտահրաւէրին: ՀՅԴ Գանատայի Շրջանային ժողովի որոշումամբ, 1992-ի Սեպտեմբերին, ՀՅԴ Գանատայի Կեդրոնական Կոմիտէն նշանակեց հնգանդամ պատասխանատու մարմին մը, որպէսզի կազմակերպէ Լաւալի շրջանը՝ որպէս առանձին կոմիտէութիւն:

Առաջին հերթին, նշանակեալ մարմինը վարձեց կեդրոն մը Montgolfier եւ Notre-Dame պողոտաներու խաչմերուկին մօտ եւ կազմակերպեց հիմնադիր ժողովը, որ ընտրեց առաջին կոմիտէն: Կոմիտէութիւնը կոչուեցաւ ՀՅԴ-ի նահատակ ղեկավարներէն ընկեր «Սարգիս Զէյթլեան»-ի անունով:

Կոմիտէութեան կազմութենէն ետք, Լաւալի մէջ իրենց մասնաճիւղերը հիմնեցին նաեւ Հայ Օգնութեան Միութեան «Շուշի» մասնաճիւղը (1993), ՀՅԴ Գանատայի երիտասարդական Միութեան «Բեկոր Աշոտ» մասնաճիւղը (1993), ՀՅԴ Գանատայի Պատանեկան Միութեան երէցներու «Գետաշէն» եւ կրտսերներու «Վիգէն Զաքարեան» մասնաճիւղերը (1993) եւ Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութիւնը (2010):

7 Յունուար 1994-ին, Արեւելեան Միացեալ Նահանգներու եւ Գանատայի Առաջնորդարանը պաշտօնապէս հաստատեցին Լաւալի Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ հիմնադրութիւնը, որ անմիջապէս իր հիմնադիր ժողովը գումարեց, ընտրեց իր Հոգաբարձութիւնը եւ աշխոյժ գործունէութեամբ դարձաւ Լաւալի հայութեան հաւաքական կեանքի կեդրոններէն՝ իր կիրականօրեայ դպրոցով, «Շողակաթ» դպրոց դասով եւ մանաւանդ իր հաւատացեալ ժողովուրդով:

Արագ բարգաւաճող շրջան մը ըլլալով Լաւալը, առաջին կացարանը չուտով նեղ եկաւ շրջանի կարիքներուն: 1995-ին, Լաւալի կրթական խորհուրդին համաձայնութեամբ, Հայ կեդրոնը ժամանակաւորապէս տեղափոխուեցաւ 67ր դպրոցային վրայ գտնուող կրթական շէնք մը, մինչեւ որ 1998-ին գնուեցաւ Des Prairies պողոտայի մեծ տարածքը իր շէնքերով եւ յետագայ զարգացման լայն հնարաւորութիւններով:

Գաղութի կառույցներու ամրապնդման աշխատանքին զուգահեռ, ՀՅԴ «Սարգիս Զէյթլեան» կոմիտէն միշտ իր ուշադրութեան սեւեռման ծիրին մէջ պահեց Հայ Դատի հետապնդման աշխատանքները, Լաւալի Հայ Դատի յանձնախումբին ճամբով թէ ալլապէս: Իր 23 տարիներու համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցի ընթացքին, կոմիտէութիւնը Հայ Դատի գծով արձանագրած է շօշափելի նուաճումներ: Այս նուաճումներուն բարձրակէտը կարելի է համարել Հայոց ցեղասպանութեան նուիրուած «Յոյսը» պրոնդաճոյլ հսկայ յուշարձանին բացումը Լաւալի հանրային հողատարածքներէն մէկուն վրայ, որ տեղի ունեցաւ 21 Հոկտեմբեր 2013-ին, ինչպէս նաեւ Լաւալի քաղաքապետական խորհուրդին կողմէ Հայոց ցեղասպանութեան պաշտօնական ճանաչումը՝ 7 Ապրիլ 2015-ին:

Համեմատաբար երիտասարդ գաղութի մը երիտասարդ կոմիտէութիւնն է ՀՅԴ «Սարգիս Զէյթլեան» կոմիտէն, որ ունի իրագործումներու պատկանելի շարք մը, սակայն իր գլխաւոր իրագործումները տակաւին չեն արձանագրուած պատմութեան էջերուն վրայ, այլ կը գտնուին Հայ կեդրոնին շուրջ համախմբուած մեր մանուկներուն եւ պատանիներուն նաչքերուն խորքը, որպէս մեր պայծառ ապագայի գրաւական:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱԾՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ԱՐՄԷՆ ԳԱՐՕ» ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻԻՆ

ՀՅԴ «Արմէն Գարօ» Ուսանողական Միութեան խորհրդանշանը

Յուլիս 2005-ին, խումբ մը գանատահայ համալսարանական աշակերտներ, հաւատալով մարդկային իրաւունքներու սկզբունքներուն, ակադեմական արդարութեան, ինչպէս նաեւ «Ազատ, անկախ եւ միացեալ Հայաստան»-ի կարգախօսին, ստեղծեցին ՀՅԴ «Արմէն Գարօ» Ուսանողական Միութիւնը (ԱԳՈՄ), որուն հիմնական նպատակն էր ծառայել վերոյիշեալ նպատակներուն: Արմէն Գարօ ծածկանունն է ազգային հերոս Գարեգին Պաթմամաճեանի: Ան կը մարմնաւորէ՝ մարդկային իրաւունքներու, ակադեմական յաջողութիւններու եւ քաղաքական ներգրաւուածութեան նուիրեալ հերոսի մը կերպարը:

ԱԳՈՄ-ի նպատակներն են.

ա. Իբրեւ Դաշնակցական մտաւորական տարր, սատարել կուսակցութեան յառաջդիմութեան:

բ. Զարկ տալ գանատական համալսարաններու եւ այլ ակադեմական հաստատութիւններու հայ ուսանողներու հաւաքական կազմակերպութիւնը:

գ. Համախմբել հայ ուսանողութիւնը Դաշնակցութեան շուրջ:

դ. Ծանցցնել Հայ Դատը եւ տարածել Հայկական մշակոյթն ու պատմութիւնը Գանատայի ակադեմական բնագաւառէն ներս:

«Արմէն Գարօ» Ուսանողական Միութիւնը կը գործէ որպէս կեդրոնական գործադիր մարմին ՀՅ Դաշնակցութեան այն ընկերներուն, որոնք զանազան գիտակրթական կառոյցներու անդամներ են եւ կամ համալսարանաւարտ են:

Ներկայիս «Արմէն Գարօ»-ն ունի 60 անդամներ, որոնք փայլուն աշխատանք կը տանին գանատահայ համայնքէն ներս, իբրեւ գործունեայ հայորդիներ:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱԾՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳԱՆԱՏԱՅԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Հայոց ցեղասպանութեան յաջորդող տասնամեակներուն, սկսեալ 1920-ական եւ 30-ական թուականներէն, տարազիր հայ ժողովուրդի մեծագոյն մարտահրաւէրը եղաւ Ափիւռքի կազմակերպումն ու անոր հայաշունչ ոգիով ամրապնդումն ու զարգացումը: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, որպէս հայ ժողովուրդի գաղափարական առաջնորդը, տարազիր գաղութահայութեան ցուլումն ու նորանոր կորուստները կանխարգիլելու սրբազան հեռանկարով, ձեռնարկեց յիմնական քայլերու:

Այս մտադրութեան եւ նոյնքան աւելի խորիմաստ գաղափարաբանութեան մը որպէս արդիւնք, ՀՅԴ Ընդհանուր ժողովի որոշմամբ, ազգային հերոս Գարեգին Նժդէհ յատուկ առաքելութեամբ մը գործուղուեցաւ ԱՄՆ, ուր ի գործ դրաւ եւ քարոզեց իր կողմէ առաջադրուած եւ կուսակցութեան կողմէ ողջունելի ցեղակրօն շարժումը: Ցեղակրօնութեան նպատակը եղաւ աւելի հանդիսանալ տարազիր հայ երիտասարդութեան հոգեմտաւոր ներաշխարհին եւ ստեղծել ազգային արժէքներու այնպիսի համակարգ մը, որ պիտի ոգեւորէր յաջորդող բոլոր սերունդները:

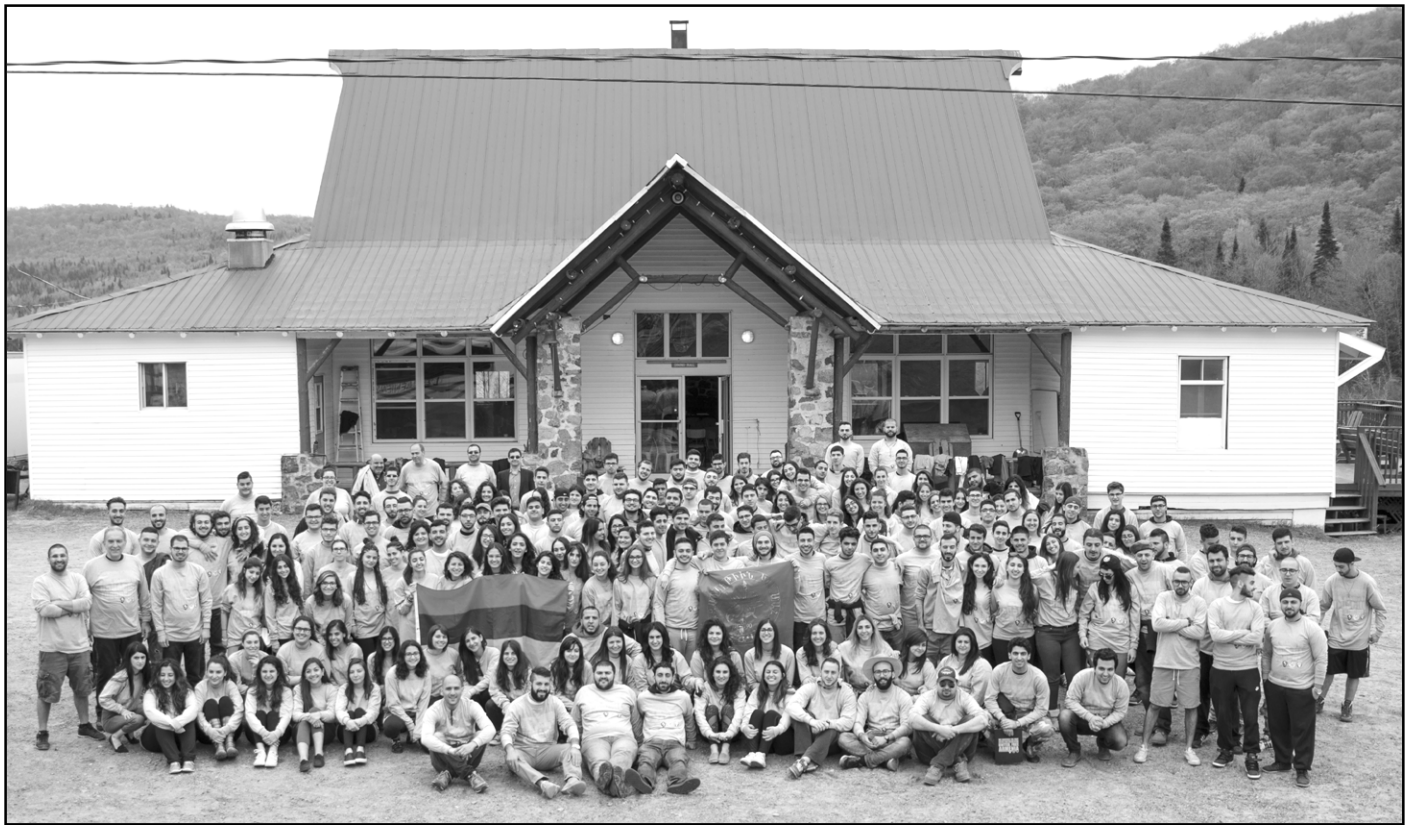
14 Յունուար 1933-ին, Պոսթոնի մէջ կայացած ՀԵԴ հիմնադիր ժողովէն ետք, Նժդէհ շրջագայեցաւ ԱՄՆ-ի արեւելեան ափի գրեթէ բոլոր հայաշատ գաղութները, կազմեց ՀԵԴ-ի ցեղակրօն ուխտեր եւ համախմբեց հայ երիտասարդութիւնը Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան եւ ազգային գաղափարախօսութեան հովանիին ներքոյ: 1933-ին, Գարեգին Նժդէհի գործունէութեան ընթացքին, ՀԵԴ ցեղակրօն շարժման կազմակերպումը իսկապէս դարձաւ ճակատագրական կարեւորութիւն ունեցող նախաձեռնութիւն մը, որ փրկեց հազարաւոր հայ երիտասարդներ ցուլման եւ անտարբերութեան բիրտ վտանգէն: Շատ չանցած, Նժդէհ նաեւ

այցելեց Գանատա: 1934-ի երկրորդ կէսին, ան հանդիպեցաւ Հարաւային Օնթարիոյի բոլոր հայ համայնքներուն հետ, իր առաջին կանգաւոր ընտրելով Սենթ Գաթրինզը: Փաստօրէն, 24 Յուլիս 1934-ին, Սենթ Գաթրինզի ՀՅԴ «Անդրանիկ» կոմիտէութեան գումարած 18-րդ ժողովի ընթացքին, Գարեգին Նժդէհ հիմը դրաւ ՀԵԴ Գանատայի առաջին ցեղակրօն ուխտին, որ այդ օրերուն անուանուեցաւ ՀԵԴ «Քաջ Գէորգ» ուխտ: Պատմական իւրաքանչեւ արժէք ունեցող ՀՅԴ «Անդրանիկ» կոմիտէութեան արխիւներուն մէջ (1934-35-ի տոմարներ) կարելի է գտնել այդ ժողովի արձանագրութիւններէն բաժին մը, որ կը հաստատէ հետեւեալը.

«...Այս ժողովին ներկայ էր ընկ. Գարեգին Նժդէհ, որ ժամ մը տեւող իր շինիչ թելադրութիւններով բնորոշեց հաւատաւոր դաշնակցականի մը պարտաւորութիւններն ու գործելաձեւը կուսակցութեան շարքերէն ներս: Կոչ ըրաւ մեր բոլորին, որ նախ եւ առաջ՝ անկեղծ, յարգալիւր եւ խիստ կարգապահական ոգի ցոյց տանք մէկգմէկու հանդէպ, որպէսզի կուռ շարքերով, ամուր հաւատքով եւ երանելի խանդավառութեամբ շարունակենք մեր վրայ պարտադրուած պայքարը ու յաղթական դուրս գանք անկէ: Ընկ. Նժդէհի պատգամները վերջացան յոտնկայս ծափերով, որմէ ետք ընկ. Նժդէհ ուխտը կատարեց ՀԵԴ «Քաջ Գէորգ» ցեղակրօն ուխտին: Ժողովը փակուեցաւ երեկոյեան ժամը 11:00-ին, խանդավառ աննախագէտ տրամադրութեամբ»:

Յետագային, Սենթ Գաթրինզի յաջորդեցին Պրանտֆըրտի, Կալթի (այժմ Գէմպրիճ), եւ Համիլթընի ուխտերը, որոնք մինչեւ 1930-ական թուականներու աւարտը արդէն իսկ կը համարուէին գործունեայ կորիզներ:

1950-ական թուականներէն սկսեալ, կեանքի յարափոփոխ պայմաններու բերմամբ, Գանատա գաղթած հայերու

ՀՅԴ ԳԵՄ-ի Սեմինար-բանակում, 2014

նկատելի ալիք մը հաստատուեցաւ Մեծն Մոնթրէալի եւ Մեծն Թորոնթոյի շրջանները: Հետեւաբար, կազմուեցան մեծածիւ գաղութներ, որոնք կենսունակ կերպով կը գործեն մինչեւ այսօր: Ի հարկէ, օտարափնեայ տարատեսակ մարտահրաւէրները դիմակալելու հեռանկարով, նորահաստատ հայութեան համար անհրաժեշտ էր ազգային կենսութիւն մթնոլորտի մը ստեղծումը: Ինչպէս այլուր, Գանատայի մէջ եւս, այս գործին լծուեցաւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը եւ իր գաղափարակից տարբեր միութեանց միջոցաւ կանխարգելից նորաստեղծ գաղութներու առջեւ ծառացած բոլոր վտանգներու հետեւանքները: Այդ նորաստեղծ միութիւններէն առաջինները եղան ՀԵԴ Մոնթրէալի եւ Թորոնթոյի ուխտերը ու ապա Լաւալի եւ աւելի ուշ՝ Վանգուվըրի մասնաճիւղերը:

Այսպիսով, ՀՅԴ Գանատայի ուխտերը հետզհետէ զարգացան եւ բարգաւաճեցին իրենց անդամական շարքերը, անոնց փոխանցելով Հայեցի դաստիարակութիւն: Մինչեւ 1974, Գանատայի շրջանը գործեց ԱՄՆ Արեւելեան շրջանի հովանիին տակ, սակայն շարքերու ընդլայնման եւ գործունէութեան լայնածաւալ դաշտերու առկայութեան իբրեւ արդիւնք, 1974-էն ետք, շրջանի ՀՅԴ Կեդրոնական Կոմիտէութեան որոշումով ան անջատուեցաւ եւ եղաւ առանձնակի շրջան, ստեղծելով գործնական եւ կառուցային նոր դրութիւններ:

Հիմնադրութենէն ի վեր, տարիներու ընթացքին, ՀՅԴ ԳԵՄ-ը զարգացաւ ու հզօրացաւ, բազմապատկելով իր անդամներու թիւը եւ ընդարձակելով իր գործելադաշտը: Գանատայի մէջ, կազմակերպութիւնը այսօր ունի 500-է աւելի անդամներ եւ վեց մասնաճիւղեր՝ Թորոնթօ, Մոնթրէալ, Լաւալ, Գէմպրիճ, Սէնթ Գաթրինզ, եւ Վանգուվըր քաղաքներէն ներս: Միութիւնը կը զբաղի Հայ Դատի աշխատանքներով՝ ցոյցեր եւ այլ քաղաքական ձեռնարկներ կազմակերպելով, գաղութային աշխատանքներով՝ երգահանութիւններ ու այլ հանագանակային ձեռնարկներ իրականացնելով եւ գանատահայ երիտասարդութեան ուղղուած ծրագրերով՝ գլխաւորաբար սեմինարներու եւ դասախօսական շարքերու մշակմամբ:

Միութիւնը 1991-էն ի վեր կը հրատարակէ «Արծիւ» պարբերաթիւթը, որ կը հրատարակուի եռամսեայ դրութեամբ եւ կը պարունակէ գանատահայ եւ դաշնակցական երիտասարդը յուզող կամ հետաքրքրող բազմատեսակ նիւթեր: Ներմիութենական գործունէութեան կողքին, ԳԵՄ-ը, 2011 թուականէն ի վեր, տարեկան դրութեամբ կը կազմակերպէ դաստիարակչական ճամբար մը Հայաստանի Վանաձոր քաղաքին մէջ, ուր աւելի քան 400 վանաձորցի պատանիներ կը յաճախեն եւ կը ստանան հոգեմտաւոր եւ ազգային-դաշնակցական դաստիարակութիւն:

Հորիզոն

www.horizonweekly.ca

CONNECT WITH US:

facebook.com/pages/Horizonweekly

[@horizonweekly](https://twitter.com/horizonweekly)

*Զեր բաժանորդագրութիւնը ապահովելու,
ձեր հարազատին կամ բարեկամին
«Հորիզոն» նուիրելու համար
կապ հաստատեցէք «Հորիզոն»ի վարչութեան հետ:*

*Հեռաձայն՝ 514 332-3757
Հեռապատճէն՝ 514 332-4870
Ե-նամակ՝ sylva@horizonweekly.ca
Կայքէջ՝ www.horizonweekly.ca*

**ՀԱՍՑԷ՝ 3401 Olivar-Asselin
Montreal, Quebec
H4J 1L5**

H O R I Z O N
Hebdomadaire arménien
Armenian Weekly
Publin par / Published by
Les Publications Arméniennes
(1991)

3401, Olivar-Asselin
Montréal, Québec
Canada H4J 1L5

horiZon

Administration / Publicité

Sylva Eghradjian-Bachekjian
Tél.: (514) 332-3757
Télécopieur / Fax (514) 332-4870
E-Mail: sylva@horizonweekly.ca
Courrier de deuxième classe
/No. 40065294 / Second class mail
Droits légal: bibliothèques nationales
du Québec et du Canada -
ISSN 0708580X
PAP - N. d'enregistrement 10925

Editor in Chief: Vahakn Karakachian

Վարիչ խմբագիր՝
Վահագն Գարագաշեան
Վարչական
պատասխանատու
Սիլվա Պաշլեգճեան
Քարտուղար՝
Մարինա Տէր Խաչատուրեան
Սրբագրիչ՝
Սոնա Կէտիկեան-Թիթիգեան